नं. ५०६९

निरुक्तम्. १३शाध्यायान्तम्.

श्री यास्क:

पत्र. २९ ———— ख. ४

वेदाङ्ग.

निरुक्तम्

(त्रयोदशाध्यायपर्यन्तम्)

५०६३

वी

१०	२	८
४	७	९
६	११	३

श्र सो

शं

॥श्रीमद्यात्तिकरेव लस्मात्मजविजयलक्ष्मनेरुस्मार्पलाञापि

२७०० निरुक्त

पत्रे ३५ श्लोक २७००

॥श्रीगणेशाय नमः॥ॐ चतुर्वेदाय॥ ॥ॐ समाम्नायः समाम्नातः स व्याख्यातव्यस्तमिमं समाम्नायं निघंटव इत्याचक्षते निघंटवः कस्मान्निगमा इमे भवंति छंदोभ्यः समाहृत्य समाहृत्य समाम्नातास्ते नि[illegible]
एव संतो निगमनान्निघंटव उच्यंत इत्यौपमन्यवोऽपि वा हननादेव स्युः समाहृता भवंति यद्वा समाहृता भवंति तद्यान्येतानि चत्वारि पदजातानि नामाख्याते चोपसर्गनिपाताश्च तानीमानि भवंति तत्रै[illegible]
ख्यातयोर्लक्षणं प्रदिशंति भावप्रधानमाख्यातं सत्वप्रधानानि नामानि तद्यत्रोभे भावप्रधाने भवतः पूर्वापरीभूतं भावमाख्यातेनाचष्टे व्रजति पचतीत्युपक्रमप्रभृत्यपवर्गपर्यंतं मूर्तं सत्वभूतं सत्व[illegible]
ज्या पक्तिरित्यद इति सत्वानामुपदेशः॥१॥ गौरश्वः पुरुषो हस्तीति भवतीति भावस्यास्ते शेते व्रजति तिष्ठतीति इंद्रियनित्यं वचनमौदुंबरायणस्तत्र चतुष्ट्वं नोपपद्यते युगपदुत्पन्नानां वा शब्दानामितरेतरोपदेशः
शास्त्रकृतो योगश्च व्याप्तिमत्वात्तु शब्दस्याणीयस्त्वाच्च शब्देन संज्ञाकरणं व्यवहारार्थं लोके तेषां मनुष्यवद्देवताभिधानं पुरुषविद्यानित्यत्वात्कर्मसंपत्तिर्मंत्रो वेदे॥२॥ षड्भावविकारा भवंतीति वार्ष्यायणिर्जायतेऽस्ति
विपरिणमते वर्द्धतेऽपक्षीयते विनश्यतीति जायत इति पूर्वभावस्यादिमाचष्टे नापरभावमाचष्टे न प्रतिषेधत्यस्तीत्युत्पन्नस्य सत्वस्यावधारणं विपरिणमत इत्यप्रच्यवमानस्य तत्वाद्विकारं वर्द्धत इति स्वांगाभ्यु
च्चयं सांयौगिकानां वार्थानां वर्द्धते विजयेनेति वा वर्द्धते शरीरेणेति वाऽपक्षीयत इत्येतेनैव व्याख्यातः प्रतिलोमं विनश्यतीत्यपरभावस्यादिमाचष्टे न पूर्वभावमाचष्टे न प्रतिषेधति॥३॥ अतोऽन्ये भावविकारा[illegible]
तेषामेव विकारा भवंतीति ह स्माह तद्यथावचनमभ्यूहितव्या न निर्बद्धा उपसर्गा अर्थान्निराहु[illegible]रिति शाकटायनो नामाख्यातयोस्तु कर्मोपसंयोगद्योतका भवंत्युच्चावचाः पदार्था भवंतीति गार्ग्य[illegible]
पदार्थः प्राहुरिमं तं नामाख्यातयोरर्थविकरणं॥४॥ आ इत्यर्वागर्थे प्रपरेत्येतस्य प्रातिलोम्यमभीत्याभिमुख्यं प्रतीत्येतस्य प्रातिलोम्यमति सु इत्यभिपूजितार्थे निर्दुरित्येतयोः प्रातिलोम्यं न्य[illegible]
[illegible]उदित्येतयोः प्रातिलोम्यं समित्येकीभावं व्यपेत्येतस्य प्रातिलोम्यमन्विति सादृश्यापरभावमपीति संसर्गमुपेत्युपजनं परीति सर्वतोभावमधीत्युपरिभावमैश्वर्यं वैवमुच्चावचानर्थान्[illegible]
[illegible]त्याः॥५॥ प्रथमाध्यायस्य प्रथमः पादः॥ ॥अथ निपाता उच्चावचेष्वर्थेषु निपतंत्यप्युपमार्थेऽपि कर्मोपसंग्रहार्थेऽपि पदपूरणास्तेषामेते चत्वार उपमार्थे भवंतीवेति भाषायां चान्वध्याय[illegible]
[illegible]व इंद्र इवेति नेति प्रतिषेधार्थीयो भाषायामुभयमन्वध्यायं नेंद्रं देवममंसतेति प्रतिषेधार्थीयः पुरस्तादुपाचारस्तस्य यत्प्रतिषेधति दुर्मदासो न सुरायामित्युपमार्थीय उपरिष्टादुपाचारस्तस्य येनोप
मिमीते॥१॥ चिदित्येषोऽनेककर्मा आचार्यश्चिदिदं ब्रूयादिति पूजायामाचार्य आचारं ग्राहयत्याचिनोत्यर्थानाचिनोति बुद्धिमिति वा दधिचिदित्युपमार्थे कुल्माषांश्चिदाहरेत्यवकुत्सिते कुल्माषाः कुलेषु सीदंति[illegible]
[illegible]नु करिष्यतीति हेत्वपदेशः कथं नु करिष्यतीत्यनुपृष्टे नन्वेतदकार्षीदिति चाप्युपमार्थे भवति॥१॥ वृक्षस्य नु ते पुरुहूत वयाः॥ वृक्षस्येव ते पुरुहूत शाखा वयाः शाखा वेतेर्वा[illegible]
[illegible] संप्रयुक्तौ॥ अहं च त्वं च वृत्रहन्[illegible]
[illegible]

वार्थो दैवेभ्यश्च पितृभ्य एत्याकारो नेति विचारणार्थे हंताहं पृथिवीमिमां निदधानीह वेह वेत्यथापि समुच्चयार्थे भवति ... अह इति च ह इहेति च विनिग्रहार्थीयौ पूर्वेण संप्रयुज्येते अयमहेदं
करोत्वयमिदमिदं ह करिष्यतीदं न करिष्यतीत्यथाप्युकार एतस्मिन्नेवार्थ उत्तरेण मृषेमे वदंति सत्यमुते वदंतीत्यथापि पदपूरणा इदमु तदु हीत्येषोऽनेककर्मेदं ह करिष्यतीति हेत्वपदेशे कथं हि करिष्यतीत्यनुपृष्टे क
थं हि व्याकरिष्यतीत्यसूयायां किलेति विद्याप्रकर्षे एवं किलेत्यथापि न नु इत्येताभ्यां संप्रयुज्यतेऽनुपृष्टे न किलैवं न नु किलैवं मेति प्रतिषेधे मा कार्षीर्मा हार्षीरिति च खल्विति च खलु कृत्वा खलु कृतमथापि प
४ मा दपूरणा एवं खलु तद्बभूवेति शश्वदिति विचिकित्सार्थीयो भाषायां शश्वदेवमित्यनुपृष्ट एवं शश्वदित्यस्वयं पृष्टे नूनमिति विचिकित्सार्थीयो भाषायामुभयमन्वध्यायं विचिकित्सार्थीयश्च पदपूरणश्चागस्त्य
इंद्राय हविर्निरुप्य मरुद्भ्यः संप्रदित्सांचकार स इंद्र एत्य परिदेवयांचक्रे ॥४॥ प्रथमोध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥ ॥ न नूनमस्ति नो श्वः कस्तद्वेद यदद्भुतं। अन्यस्य चित्तमभिसंचरेण्यमुताधीतं विनश्यति ॥ नन्
नमस्त्यद्यतनं नो एव श्वस्तनमद्यास्मिं द्यवि द्युरित्यह्नो नामधेयं द्योतत इति सतः श्व उपाशंसनीयः कालो ह्यो हीनः कालः। कस्तद्वेद यदद्भुतं। कस्तद्वेद यदभूतमिदमपीतरदद्भुतमभूतमिति वान्यस्य चित्तमभि
संचरेण्यमभिसंचार्यमन्यो नानेयश्चित्तं चेततेरुताधीतं विनश्यतीत्याख्यातमभिप्रेतमथापि पदपूरणाः ॥२॥ नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिंद्र दक्षिणा मघोनी। शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम वि
। दथे सुवीराः। सा ते प्रति दुग्धां वरं जरित्रे वरो वरयितव्यो भवति जरिता गरिता दक्षिणा मघोनी मघवती मघमिति धननामधेयं मंहतेर्दानकर्मणो दक्षिणा दक्षतेः समर्धयतिकर्मणो व्यृद्धं समर्धयतीत्यपि वा
प्रदक्षिणागमनाद्दिशमभिप्रेत्य दिग्घस्तप्रकृतिर्दक्षिणो हस्तो दक्षतेरुत्साहकर्मणो दाशतेर्वा स्याद्दानकर्मणो हस्तो हंतेः प्राशुर्हनने देहि स्तोतृभ्यः कामान्मास्मानतिदंहीर्मास्मानतिहाय दा भगो नो भजतु बृहद्वदे
म खे वेदने भगो भजते बृहदिति महतो नामधेयं परिवृढं भवति वीरवंतः कल्याणवीरा वा वीरो वीरयत्यमित्रान्वेतेर्वा स्याद्गतिकर्मणो वीरयतेर्वा सीमिति परिग्रहार्थीयो वा पदपूरणो वा। प्र सीमादित्यो अ
सृजत। प्रासृजदिति वा। प्रासृजत्सर्वत इति वा। वि सीमतः सुरुचो वेन आवरिति च। व्यवृणोत्सर्वत आदित्यः सुरुच आदित्यरश्मयः सुरोचनादपि वा सीमेत्येतदनर्थकमुपबंधमाददीत पंचमीकर्माणं सीम्नः सी
मतः सीमातो मर्यादातः सीमा मर्यादा विषीव्यति देशाविति त्व इति विनिग्रहार्थीयं सर्वनामानुदात्तमर्धनामेत्येके ॥३॥ ऋचां त्वः पोषमास्ते पुपुष्वान्गायत्रं त्वो गायति शक्वरीषु। ब्रह्मा त्वो वदति जातविद्यां यज्ञस्य
मात्रां वि मिमीत उ त्वः। इत्यृत्विक्कर्मणां विनियोगमाचष्टे ऋचामेकः पोषमास्ते पुपुष्वान्होतर्गर्चनी गायत्रमेको गायति शक्वरीषूद्गाता गायत्रं गायतेः स्तुतिकर्मणः शक्वर्य ऋचः शक्नोतेस्तद्यदाभिर्वृत्र
मशकद्धंतुं तच्छक्वरीणां शक्वरीत्वमिति विज्ञायते ब्रह्मैको जाते जाते विद्यां वदति ब्रह्मा सर्वविद्यः सर्वं वेदितुमर्हति ब्रह्मा परिवृढः श्रुततो ब्रह्म परिवृढं सर्वतो यज्ञस्य मात्रां विमिमीत एकोऽध्वर्युरध्वरयुरध्वरं युनक्त्य
ध्वरस्य नेताध्वरं कामयत इति वापि वाधीयाने युरुपबंधोऽध्वर इति यज्ञनाम ध्वरतिर्हिंसाकर्मा तत्प्रतिषेधो निपात इत्येके तत्कथमनुदात्तप्रकृति नाम स्याद्दृष्टव्ययं तु भवति। उत त्वं सख्ये स्थिरपीतमाहुरिति द्वि

[illegible] तिस्त्र्यादिसत्त्वइति चतुर्थी अथापि प्रथमा बहुवचने ॥३॥ अक्षराणां वंतः कर्णवंतः सखायो मनोजवेष्वसमा बभूवुः आदघ्नास उपकक्षास उत्वेह्रदा इव स्नात्वा उत्वे ददृश्रे इति मंत्रः कर्णवंतो [illegible]
रनके [illegible] आदेते अक्षतरे इव भवत इति ह विज्ञायते कर्णाः खंततेर्निकृत्तद्वारो भवत्यूह्यते स्थापनायनाः ह्रदा इव खेउदगंता इति ह विज्ञायते मनसां प्रजवेष्वसमा बभूवुरास्यदघ्ना [illegible]
[illegible] स्पंदते एतदं नमितिवादघ्नं दघ्नतेः स्रवइतिकर्मणो दस्यतेर्वास्याद्विदस्ततरं भवति प्रक्षे यथा ह्रदाइवे के प्रस्ने यादह शिरे स्नाना ह्रदोह्रदतेः शब्दकर्मणो ह्लादतेर्वास्या [illegible] कर्मणो [illegible]
मुख्यादार्थे [illegible] पर्याया इवत्वदाश्विनमाश्विनं च पर्यायाश्चेत्यथयेप्रवृत्तेर्थे मितान्नरेषु ग्रंथेषु वाक्यपूरणा आगच्छंति पदपूरणास्ते मिताक्षरेष्वनर्थकाः कमीमिद्विति। निष्टक्रासश्चि [illegible]
कादिना [illegible] यस्यतो [illegible] शिरे [illegible] शिरंजीवनाय कं। शिशिरं जीवनायः। शि। शिरं भृणातेः शम्नातेर्वा। एमेनं सृजता सुते। आसृजतैनं सुते। तमिद्वर्धंतु नो गिरः। तं वर्धयंतु नो गिरः। स्तुतयो [illegible] अय मु
[illegible] सीं [illegible] पिद्दृश्यते ॥५॥ सुविदुरिव सुविज्ञायिते इवाथापि नेत्येष इदित्येतेन संप्रयुज्यते परिभयेहविर्मिरिकेस्वरितः सचंते सुचेतएकेसवनेषु सोमान। शचीमिदं तइतद [illegible]
शैलानरक [illegible] गर्मनं नास्मिन्नमणां स्थानमत्स्यमयस्तीति वाथापि न चेत्येष इदित्येतेन संप्रयुज्यते नु पृष्ठे न चेत्सुरां पिबंतीति सुरासुनोतेरेवमुच्चावचेष्वर्थेषु निपतंति [illegible]
[illegible] ॥ इतीमानि चत्वारि पदजातान्यनुक्रांतानि नामाख्याते चोपसर्गनिपाताश्च तत्र नामान्याख्यातजानीति शाकटायनो नैरुक्तसमयश्च न सर्वाणीति गार्ग्यो वैयाकरणानां [illegible]
[illegible] समर्थौ प्रादेशिके न गुणेनान्वितौ स्यातां संविज्ञातानि तानि यथा गौरश्वः पुरुषो हस्तीत्यथ चेत्सर्वाण्याख्यातजानि नामानि स्युर्यः कश्च तत्कर्म कुर्यात्सर्वं तत्सत्त्वं तथाचक्षीरन्यः कश्चा [illegible]
[illegible] सर्व [illegible] स्याद्यां [illegible] तद्यथापि चेत्सर्वाण्याख्यातजानि नामानि स्युर्यावद्भिर्भावैः संप्रयुज्येत तावद्भ्यो नामधेयप्रतिलंभः स्यात्तत्रैवं स्थूणा दरशया चासंजनी च स्यात् ॥१॥ अथापि य [illegible]
पव [illegible] नामि [illegible] संस्कारो यथा चापि प्रतीतार्थानि स्युस्तथैनान्याचक्षीरन्पुरुषं पुरिशय इत्याचक्षीरन्नष्टेत्यश्वं तर्दनमिति तृणमथापि निष्पन्नेऽभिव्याहारेऽभिविचारयंति प्रथनात्पृथिवीत्याहुः क [illegible]
प्रथयि [illegible] माधार [illegible] थानन्वि [illegible] र्थप्रादेशिके विकारे पदेभ्यः पदेतरार्धान्संचस्कार शाकटायन एतेः कारितं च यकारादिं चांतः करणमस्तेः शुद्धं च सकारादिं च यथापि सत्त्वपूर्वो भाव इत्याहुरपरस्माद्भावात् [illegible]
[illegible] देशो नोपपद्यते ॥२॥ यथो हि नु वा एतत्तद्यत्र स्वरसंस्कारौ समर्थौ प्रादेशिकेन गुणेनान्वितौ स्यातां सर्वं प्रादेशिकमित्येवं सत्यनुपालंभ एष भवति यथो एतद्यः कश्च तत्कर्म कुर्या
त्सर्वं तत्सत्त्वं तथाचक्षीरन्निति पश्यामः समानकर्मणां नामधेयप्रतिलंभमेकेषां नैकेषां यथा तक्षा परिव्राजको जीवनो भूमिज इत्येतेनैवोत्तरः प्रत्युक्तो यथो एतद्यथा चापि प्रतीतार्थानि स्युस्तथैनान्याचक्षीर
न्निति संत्यल्पप्रयोगाः कृतोऽप्यैकपदिकाय [illegible] नाजानाति [illegible] हि होमीति यथो एतं नि [illegible] तेहि निष्पन्नेऽभिव्याहारे योगपरीष्टिः प्रथनात्पृथिवीत्याहु

कए नाम प्रथयिष्यति माशा श्रेत्यथ दैर्दर्शनेन पृथुरप्रथिता चद्य्यन्देः॥३॥ अथाप्येवं सर्व एव दृष्टप्रवादा उपाल[illegible] पद।राद्धं स्मं चस्कारेति यो नन्विते र्थे संस्कारसतेन ग
वः॥ कुत्सगर्हाय योगतदपरस्माद्भावात्पूर्वस्य प्रदेशो नोपपद्यत इति पश्यामः पूर्वोत्पन्नानां सत्वानाम परस्माद्भावान्नामधेयप्रतिलंभमेकेषां नैकेषां यथा बिल्वादो लंबचूलक इति बिल्वं भरणाद्वा भेदना
द्यः॥४॥ इति प्रथमस्य चतुर्थः पादः॥ ॥ अथापीदमंतरेण मंत्रेष्वर्थप्रत्ययो न विद्यते र्थमप्रतीयतो नात्यंतं स्वरसंस्कारोद्देशस्तदिदं विद्यास्थानं व्याकरणस्य कार्त्स्न्यं स्वार्थसाधकं च यदि मंत्रार्थप्रत्ययायानर्थ
कं भवतीति कौत्सो नर्थका हि मंत्रास्तदेतेनोपेक्षितव्यं नियतवाचो युक्तयो नियतानुपूर्व्या भवंत्यथापि ब्राह्मणेन रूपसंपन्ना विधीयंते उरु प्रथस्वेति प्रथयति प्रोहाणीति प्रोहत्यथाप्यनुपपन्नार्था भवंति। ओ
षधे त्रायस्वैनं स्वधिते मैनं हिंसीरित्याह हिंसन्नथापि विप्रतिषिद्धार्था भवंति। एक एव रुद्रो वतस्थे न द्वितीयः असंख्याता सहस्राणि ये रुद्रा अधि भूम्यां। अशत्रुरिंद्र जज्ञिषे शतं सेना अजयत्साकमिंद्र इत्यथा
पि जानंतं संप्रेष्यत्यग्नये समिध्यमानायानुब्रूहीत्यथाप्याहादितिः सर्वमिति। अदितिर्द्यौरदितिरंतरिक्षमिति। तदुपरिष्टाद्व्याख्यास्यामो थाप्यविस्पष्टार्था भवंत्यम्यग्यादृश्मिं जारयायि काणुकेत्यर्थवं
तः शब्दसामान्यादेतद्वै यज्ञस्य समृद्धं यद्रूपसमृद्धं यत्कर्म क्रियमाणमृग्यजुर्वाभिवदतीति च ब्राह्मणं॥१॥ क्रीळंतौ पुत्रैर्नप्तृभिरिति यथो एतन्नियतवाचो युक्तयो नियतानुपूर्व्या भवंतीति लौकिके
ष्वप्येतद्यथेंद्राग्नी पितापुत्राविति यथो एतद्ब्राह्मणेन रूपसंपन्ना विधीयंत इत्युदितानुवादः स भवति यथो एतदनुपपन्नार्था भवंतीत्याम्नायवचनादहिंसा प्रतीयेत यथो एतद्विप्रतिषिद्धार्था भवंतीति लौकि
केष्वप्येतद्यथासपत्नोयं ब्राह्मणोनमित्रो राजेति यथो एतज्जानंतं संप्रेष्यतीति जानंतमभिवादयते जानते मधुपर्कं प्राह यथो एतददितिः सर्वमिति लौकिकेष्वप्येतद्यथा सर्वरसा अनुप्राप्ताः पानीयमि
ति यथो एतदविस्पष्टार्था भवंतीति नैष स्थाणोरपराधो यदेनमंधो न पश्यति पुरुषापराधः स भवति यथा जानपदीषु विद्यातः पुरुषविशेषो भवति पारोवर्यवित्सु तु खलु वेदितृषु भूयोविद्यः प्रशस्यो भ
वति॥५॥ इति प्रथमस्य पंचमः पादः॥ अथापीदमंतरेण पदविभागो न विद्यते। अवसाय पद्वते रुद्र मृळेति पद्वदवसं गावः पथ्यदनमवतेर्गत्यर्थस्यासो नामकरणस्तस्मान्नावगृह्णंति। अवसायाश्वानि
ति स्यतिरुपसृष्टो विमोचने तस्मादवगृह्णंति। दूतो निर्ऋत्या इदमाजगामेति पंचम्यर्थप्रेक्षा वा षष्ठ्यर्थप्रेक्षा वाःकारांतं परो निर्ऋत्या आचक्ष्वेति। चतुर्थ्यर्थप्रेक्षैकारांतं परः संनिकर्षः संहिता पदप्रकृतिः संहिता
पदप्रकृतीनि सर्वचरणानां पार्षदान्यथापि याज्ञदैवतेन बहवः प्रदेशा भवंति तदेतेनोपेक्षितव्यं ते चेद्ब्रूयुर्लिंगज्ञा अत्र स्म इति। इंद्रं न त्वा शवसा देवता वायुं पृणंतीति। वायुलिंगं चेंद्रलिंगं चाग्नेये मंत्रे अग्निरिव मन्यो
त्विषितः सहस्वेत्यथाग्निर्मान्यवे मंत्रे त्विषितो ज्वलितः त्विषिरित्यप्यस्य दीप्तिर्नाम भवत्यथापि ज्ञानप्रशंसा भवत्यज्ञाने निंदा च॥२॥ स्थाणुरयं भारहारः किलाभूदधीत्य वेदं न विजानाति योर्थं। योर्थज्ञ इत्सक
लं भद्रमश्नुते नाकमेति ज्ञानविधूतपाप्मा। यद्गृहीतमविज्ञातं निगदेनैव शब्द्यते। अनग्नाविव शुष्कैधो न तज्ज्वलति कर्हिचित्। स्थाणुस्तिष्ठतेरर्थोर्त्तेररणस्थो वा॥२॥ उत त्वः पश्यन्न ददर्श वाचमुत त्वः शृण्वन्न शृ

[illegible] तन्वं विसस्रे जायेव पत्य उशती सुवासाः॥ अथैकः पश्यंन पश्यति वाचमपि च शृण्वंन शृणोत्येनामित्यविद्वांसमाहार्धमथैकस्मै तन्वं विसस्र इति स्वमात्मानं विवृणुते ज्ञान
[illegible] वादोपमोत्तमया वाचा जायेव पत्ये कामयमाना सुवासा ऋतुकालेषु यथा स एनां पश्यति स शृणोतीत्यर्थज्ञप्रशंसा तस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय॥३॥ उत त्वं सख्ये स्थिरपीत
[illegible] नैनं हिन्वन्त्यपि वाजिनेषु॥ अधेन्वा चरति माययैष वाचं शुश्रुवाँ अफलामपुष्पाम्। अप्येकं वाक्सख्ये स्थिरपीतमाहू रममाणं विपीतार्थं देवसख्ये रमणीये स्थान इति वा विज्ञातार्थं यं नाप्नुवंति वाग्ज्ञे
[illegible] यमधेन्वा ह्येष चरति मायया वाक्प्रतिरूपया नास्मै कामान्दुग्धे वाग्दोह्यान्देवमनुष्यस्थानेषु यो वाचं श्रुतवानभवत्यफलामपुष्पामित्यफलास्मा अपुष्पा वाग्भवतीति वा किंचित्पुष्पफलेति
3 [illegible] पुष्पफलमाह याज्ञदैवते पुष्पफले देवताध्यात्मे वा॥४॥ साक्षात्कृतधर्माण ऋषयो बभूवुस्तेऽवरेभ्योऽसाक्षात्कृतधर्मभ्य उपदेशेन मंत्रान्संप्रादुरुपदेशाय ग्लायंतोऽवरे बिल्मग्रहणायेमं ग्रं
[illegible] समाम्नासिषुर्वेदं च वेदांगानि च बिल्मं भिल्मं भासनमिति वैतावंतः समानकर्माणो धातवो धातुर्दधातेरेतावंत्यस्य सत्वस्य नामधेयान्येतावतामर्थानामिदमभिधानं नैघंटुकमिदं देवतानाममिदं प्राधान्येनेद
[illegible] तिनद्यदन्यदैवते मंत्रे निपतति नैघंटुकं तत्॥५॥ अश्वन्न त्वा वारवंतं। अश्वमिव त्वा वालवंतं वाला दंशवारणार्था भवंति दंशो दशतेः। मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठाः। मृग इव भीमः कुचरो गिरिष्ठा मृगो मार्ष्टेर्गतिक
[illegible] तस्मादेव कुचर इति चरतिकर्म कुत्सितमथ चेद्देवताभिधानं क्वायं न चरतीति गिरिष्ठा गिरिस्थायी गिरिः पर्वतः समुद्गीर्णो भवति पर्ववान्पर्वतः पर्व पुनः पृणातेः प्रीणातेर्वार्द्धमास
[illegible] संधिसामान्यान्मेघस्थायी मेघोऽपि गिरिरेतस्मादेव तद्यानि नामानि प्राधान्यस्तुतीनां देवतानां तद्दैवतमित्याचक्षते तदुपरिष्टाद्व्याख्यास्यामो नैघंटुकानि नैगमानीहेह॥६॥ इ
[illegible] अध्यायः समाप्तः॥२॥ ॥ अथ निर्वचनं तद्येषु पदेषु स्वरसंस्कारौ समर्थौ प्रादेशिकेन विकारेणान्वितौ स्यातां तथा तानि निर्ब्रूयादथानन्विते र्थे प्रादेशिके विकारे र्थनित्यः परीक्षेत केन चि
[illegible] सामान्येन वर्णसामान्यान्निर्ब्रूयान्नत्वेव न निर्ब्रूयान्न संस्कारमाद्रियेत विषयवत्यो हि वृत्तयो भवंति यथार्थं विभक्तीः सन्नमयेत्प्रत्तमवत्तमिति धात्वादी एव शिष्येते॥१॥ अथाप्य
[illegible] लोपो भवति स्तः संतीति [illegible] तलोपो भवति गत्वा गतमित्यथाप्युपधालोपो भवति जग्मतुर्जग्मुरित्यथाप्युपधाविकारो भवति राजा दंडीत्यथापि वर्णलोपो भवति तत्वा यामीत्यथापि द्वि
र्णलोपस्तृच इत्यथाप्यादिविपर्ययो भवति ज्योतिर्घनो बिंदुर्वाद्य इत्यथाप्याद्यंतविपर्ययो भवति स्तोकारज्जुः सिकतास्तर्कुरित्यथाप्यंतव्यापत्तिर्भवति॥२॥ ओघो मेघो नाधो गाधो वधूर्मध्वित्यथापि
र्णोपजन [illegible] तितउ [illegible] स्वरादनंतरांतस्थांतर्धातुर्भवति तद्द्विप्रकृतीनां स्थानमिति प्रदिशंति तत्रासिद्धायामनुपपद्यमानायामितरयोपपिपादयिषेत्तत्राप्येकेऽल्पनिष्पत्तयो भवंति
[illegible] तिर्मृदुः पृथुः पृषतः कुणारुमित्यथापि भाषिकेभ्यो धातुभ्यो नैगमाः कृतो भाष्यंते दमूनाः क्षेत्रसाधा इत्यथापि नैगमेभ्यो [illegible] इत्यथापि प्रकृतय एवैकेषु भाष्यंते विकृतय ए 2

शवतिर्गतिकर्मा कंबोजेष्वेव भाष्यते कंबोजाः कंबलभोजाः कमनीयभोजा वा कंबलः कमनीयो भवति। वकारमस्यार्येषु भाषंते शव इति दातिर्लवनार्थे प्राच्येषु दात्रमुदीच्येष्वेवमेकपदानि निर्ब्रूयादथत
द्धितसमासेष्वेकपर्वसु चानेकपर्वसु च पूर्वं पूर्वमपरमपरं प्रविभज्य निर्ब्रूयाद्दंड्यः पुरुषो दंडमर्हतीति वा दंडेन संपद्यत इति वा दंडो ददातेर्धारयतिकर्मणोऽक्रूरो ददते मणिमित्यभिभाषंते दमनादित्यौपमन्य
वो दंडमस्याकर्षतीति गर्हायां ॥४॥ कक्ष्या रज्जुरश्वस्य कक्षं सेवते कक्षो गाहतेः क्स इति नामकरणः ख्यातेर्वानर्थकोऽभ्यासः किमस्मिन्ख्यानमिति कषतेर्वा तत्सामान्यान्मनुष्यकक्षो बाहुमूलसामान्यादश्वस्य राज्ञः पु
रुषो राजपुरुषो राजा राजतेः पुरुषः पुरिशादः पुरिशयः पूरयतेर्वा पूरयत्यंतरित्यंतरपुरुषमभिप्रेत्य। यस्मात्परं नापरमस्ति किंचिद्यस्मान्नाणीयो न ज्यायोऽस्ति कश्चित्। वृक्ष इव स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं
पुरुषेण सर्वमित्यपि निगमो भवति ॥५॥ विश्वकद्राकर्षो वीति विकद्र इति श्वगतौ भाष्यते द्रातीति गतिकुत्सना कद्रातीति द्रातिकुत्सनाच्च कद्रातीति सतोऽनर्थकोऽभ्यासस्तदस्मिन्नस्तीति विश्वकद्रः कल्या
णवर्णरूपः कल्याणवर्णस्येवास्य रूपं कल्याणं कमनीयं भवति वर्णो वृणोतेः [illegible] रूपं रोचतेरेवं तद्धितसमासान्निर्ब्रूयान्नैकपदानि निर्ब्रूयान्नावैयाकरणाय नानुपसन्नायानिदंविदे वा नित्यं ह्यविज्ञातुर्विज्ञाने
ऽसूयोपसन्नाय तु निर्ब्रूयाद्यो वालं विज्ञातुं स्यान्मेधाविने तपस्विने वा ॥६॥ विद्या ह वै ब्राह्मणमाजगाम गोपाय मा शेवधिष्टेऽहमस्मि असूयकायानृजवेऽयताय न मा ब्रूया वीर्यवती तथा स्यां य आतृणत्त्यवि
तथेन कर्णावदुःखं कुर्वन्नमृतं संप्रयच्छन्। तं मन्येत पितरं मातरं च तस्मै न द्रुह्येत्कतमच्चनाह। अध्यापिता ये गुरुं नाद्रियंते विप्रा वाचा मनसा कर्मणा वा। यथैव ते न गुरोर्भोजनीयास्तथैव तान्न भुनक्ति श्रुतं तत्। याम
२मन्त्र विद्याः शुचिमप्रमत्तं मेधाविनं ब्रह्मचर्योपपन्नं यस्ते न द्रुह्येत्कतमच्चनाह तस्मै मा ब्रूया निधिपाय ब्रह्मन्निति निधिः शेवधिरिति ॥७॥ इति द्वितीयाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥ अथातोऽनुक्रमिष्यामो गौरिति
पृथिव्या नामधेयं यद्दूरं गता भवति यच्चास्यां भूतानि गच्छंति गातेर्वौकारो नामकरणोऽथापि पशुनामेह भवत्येतस्मादेवाथाप्यस्यां ताद्धितेन कृत्स्नवन्निगमा भवंति गोभिः श्रीणीत मत्सरमिति पयसो मत्सरः सो
मो मंदतेस्तृप्तिकर्मणो मत्सर इति लोभनामाभिमत्त एनेन धनं भवति पयः पिबतेर्वा प्यायतेर्वा क्षीरं क्षरतेर्घसेर्वेरो नामकरण उशीरमिति यथा। अंशुं दुहंतो अध्यासते गवीत्यधिषवणचर्मणोंऽशुः शम
ष्टमात्रो भवत्यननाय शं भवतीति वा चर्म चरतेर्वोच्चृत्तं भवतीति वाथापि चर्म च श्लेष्मा च गोभिः संनद्धो असि वीळयस्वेति रथस्तुतावथापि स्नाव च श्लेष्मा च गोभिः संनद्धा पतति प्रसूतेतीषुस्तुतौ ज्यापि गौरु
च्यते गव्या चेत्ताद्धितमथ चेन्न गव्या गमयतीषूनिति ॥१॥ वृक्षेवृक्षे नियता मीमयद्गौस्ततो वयः प्र पतान्पूरुषादः। वृक्षेवृक्षे धनुषिधनुषि वृक्षो व्रश्चनान्नियता मीमयद्गौः शब्दं करोति मीमयतिः शब्दकर्मा ततो
वयः प्र पतंति पुरुषानदनाय विरिति शकुनिनाम वेतेर्गतिकर्मणोऽथापीषुनामेह भवत्येतस्मादेवादित्योऽपि गौरुच्यते। उतादः परुषे गवि। पर्ववती भास्वतीत्यौपमन्यवोऽथाप्यस्यैको रश्मिश्चंद्रमसं प्रति
दीप्यते तदेतेनोपेक्षितव्यमादित्यतोऽस्य दीप्तिर्भवतीति। सुषुम्णः सूर्यरश्मिश्चंद्रमा गंधर्व इत्यपि निगमो भवति। सोऽपि गौरुच्यते। अत्राह गोरमन्वतेति तदुपरिष्टाद्व्याख्यास्यामः। सर्वेऽपि रश्मयो गाव उच्यंते ॥८॥ ता वां
वास्तून्युश्मसि गमध्यै यत्र गावो भूरिशृंगा अयासः। अत्राह तदुरुगायस्य वृष्णः परमं पदमवभाति भूरि। तानि वां वास्तूनि कामयामहे गमनाय यत्र गावो बहुशृंगा भूरीति बहुनो नामधेयं प्रभवतीति सतः

[illegible] वेंशश्नातेर्वा शरणायोऽकृतमिति वा शीरसो निर्गतमिति वा यास्तोयनात् तत्र तदुरुगायस्य विष्णोर्महागतेः परमं पदं परार्ध्यस्थमवभाति भूरिपादः पद्यते स्तं निधनात्पदं पशुपादप्रकृ
तिः [illegible] पादसामान्यादितराणि पदान्येवमन्येषामपि सत्वानां संदेहा विद्यंते तानि चेत्समानकर्माणि समाननिर्वचनानि नानाकर्माणि चेन्नाना निर्वचनानि यथार्थं निर्वक्तव्यानीति मान्ये कर्दिशति
पृथिवीनाम[illegible]कांतानि तत्र निर्ऋतिर्निरमणादृच्छतेः कृच्छ्रापत्तिरितरा सा पृथिव्या संदिह्यते तयोर्विभागस्तस्या एषा भवति ॥३॥ य ईं चकार न सो अस्य वेद य ईं ददर्श हिरुगिन्नु तस्मात् । स मातुर्योना परि
वीतो [illegible] निर्ऋतिमाविवेश ॥ बहुप्रजाः कृच्छ्रमापद्यत इति परिव्राजका वर्षकर्मेति नैरुक्ता य ईं चकारेति करोति किरतीसंदिग्धो वर्षकर्मणा न सो अस्य वेद मध्यमः स एवास्य वेद मध्यमो यो ददर्शादित्योप
हितं [illegible] सा मातुर्योनौ मातान्तरिक्षं निमीयंते अस्मिन्भूतानि योनिरंतरिक्षं महानवयवः परिवीतो वायुनायमपीतरो योनिरेतस्मादेव परिवृतो भवति बहुप्रजा भूमिमापद्यते वर्षकर्मणा शाकपूणिः संकल्पयां चक्रे
सर्वाः [illegible] नामीति तस्मै देवता भयलिंगाः प्रादुर्बभूवुः तां न जज्ञे तां पप्रच्छ विविदिषाणि त्वेति सास्मा एतामृचमादिदेश एषा मद्देवतेति ॥४॥ अयं स शिंक्ते येन गौरभीवृता मिमाति मायुं ध्वसनावधिश्रिता ।
सा चित्तिभिर्नि हि चकार मर्त्यं विद्युद्भवंती प्रति वव्रिमौहत । अयं स शब्दायते येन गौरभिप्रवृत्ता मिमाति मायुं शब्दं करोति मायुमिवादित्यमिति वा वागेषा माध्यमिका ध्वंसने मेघेऽधिश्रिता सा चित्तिभिर्निकरोति
[illegible] विद्युद्भवंती प्रत्यूहते वव्रिं वव्रिरिति रूपनाम वृणोतीति सतो वर्षेण प्रच्छा[illegible] पृथिवी तत्पुनरादत्ते ॥५॥ द्वितीयः पादः ॥ ॥ हिरण्यनामान्युत्तराणि पंचदश हिरण्यं कस्माद्धियत आयम्यमानमिति वा ह्रि
[illegible] परं भवतीति वा हर्यतेर्वा स्यात्प्रेप्साकर्मणोऽन्तरिक्षनामान्युत्तराणि षोडशान्तरिक्षं कस्मादंतरा क्षान्तं भवत्यंतरेमे इति वा शरीरेष्वंतरक्षयमिति वा । तत्र समुद्र इत्येतत्पार्थिवेन सं
[illegible] समुद्रः कस्मात्समुद्द्रवंत्यस्मादापः सममभिद्रवंत्येनमापः संमोदंतेऽस्मिन्भूतानि समुदको भवति समुनत्तीति वा तयोर्विभागस्तत्र इतिहासमाचक्षते देवापिश्चार्ष्टिषेणः शंतनुश्च कौरव्यो भ्रात
रौ बभूवतुः स शंतनुः कनीयानभिषेचयांचक्रे देवापिस्तपः प्रतिपेदे ततः शंतनो राज्ये द्वादश वर्षाणि देवो न ववर्ष तमूचुर्ब्राह्मणा अधर्मस्त्वया चरितो ज्येष्ठं भ्रातरमंतरित्याभिषेचितं तस्मात्ते देवो न वर्ष
तीति स शंतनुर्देवापिं शिशिक्ष राज्येन तमुवाच देवापिः पुरोहितस्तेऽसानि याजयानि च त्वेति तस्यैतद्वर्षकामसूक्तं तस्यैषा भवति ॥१॥ आर्ष्टिषेणो होत्रमृषिर्निषीदन्देवापिर्देवसुमतिं चिकित्वान् । स उत्तरस्माद
धरं समुद्रमपो दिव्या असृजद्वर्ष्या अभि ॥ आर्ष्टिषेण ऋष्टिषेणस्य पुत्र इषितसेनस्येति वा सेना सेश्वरा समानगतिर्वा पुत्रः पुरु त्रायते निपरणाद्वा पुंनरकं ततस्त्रायत इति वा होत्रमृषिर्निषीदन् ऋषिर्दर्शनात्स्तो
मान्ददर्शेत्यौपमन्यवस्तद्यदेनांस्तपस्यमानान्ब्रह्म स्वयंभ्वभ्यानर्षत्तदृषीणामृषित्वमिति विज्ञायते देवापिर्देवानामाप्त्या स्तुत्या च प्रदानेन च देवसुमतिं देवानां कल्याणीं मतिं चिकित्वांश्चेतनावान् । स उ
त्तरस्मादधरं समुद्रम् उत्तर उद्धततरो भवत्यधरोऽधोधो न धावतीत्यूर्ध्वगतिः प्रतिषिद्धा तस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय ॥२॥ यद्देवापिः शंतनवे पुरोहितो होत्राय वृतः कृपयन्नदीधेत् । देवश्रुतं वृष्टिवनिं रराणो
बृहस्पतिर्वाचमस्मा अयच्छत् ॥ शंतनुः शं तनोऽस्त्विति वा शमस्मै तन्वा अस्त्विति वा पुरोहितः पुर एनं दधति होत्राय वृतः कृपाय[illegible] देवा[illegible]नं भृशं तति वृष्टिया चिनं रराणो रा[illegible] ब्रह्मणो बृहस्पतिर्ब्र

त्यासीत्सोऽस्मै वाचमयच्छदिति तदुपव्याख्यातम् ॥३॥ तृतीयः पादः ॥ साधारणान्युत्तराणि षड् दिवश्चादित्यस्य च यानि त्वस्य ... स्याम आदित्यः कस्मादादत्ते रसानादत्ते भासं ज्योतिषामादीप्तो
भासेति वादितेः पुत्र इति वाल्पप्रयोगं त्वस्यैतदार्चाभ्याम्नाये सूक्तभाक् सूर्यमादितेयमन्यासामपि देवतानामादित्यप्रवादाः स्तुतयो भवन्ति तद्यथैतन्मित्रस्य वरुणस्यार्यम्णो दक्षस्य भगस्यांशस्येत्यथापि मित्रावरुणयोः
आदित्या दानुनस्पती दानपती । अथापि मित्रस्यैकस्य प्र स मित्र मर्तो अस्तु प्रयस्वान्यस्त आदित्य शिक्षति व्रतेनेत्यपि निगमो भवति । अथापि वरुणस्यैकस्य अथा वयमादित्य व्रते तव । व्रतमिति कर्मनाम निवृत्तिकर्म वारय
ति सत इदमपीतरद्व्रतमेतस्मादेव वृणोतीति सतोऽन्नमपि व्रतमुच्यते यदावृणोति शरीरम् ॥१॥ स्वरादित्यो भवति सु अरणः सु ईरणः स्वृतो रसान्स्वृतो भासं ज्योतिषां स्वृतो भासेति वैतेन द्यौर्व्याख्याता ॥२॥ पृश्निरादित्यो भवति प्राश्नुत ए
नं वर्ण इति नैरुक्ताः संस्प्रष्टा रसान्संस्प्रष्टा भासं ज्योतिषां संस्पृष्टो भासेति वाथ द्यौः संस्पृष्टा ज्योतिर्भिः पुण्यकृद्भिश्च ॥३॥ नाक आदित्यो भवति । नेता भासां ज्योतिषां प्रणयोऽथ द्यौः कमिति सुखनाम तत्प्रतिषिद्धं प्रतिषिध्येत न वा
अमुं लोकं जग्मुषे किंचनाकं न वा अमुं लोकं जग्मुषे किंचनासुखं पुण्यकृतो ह्येव तत्र गच्छन्ति ॥४॥ गौरादित्यो भवति गमयति रसान्गच्छत्यन्तरिक्षेऽथ द्यौर्यत्पृथिव्या अधि दूरं गता भवति यच्चास्यां ज्योतींषि गच्छन्ति ॥५॥ विष्टबादि
त्यो भवत्याविष्टो रसानाविष्टो भासं ज्योतिषामाविष्टो भासेति वाथ द्यौराविष्टा ज्योतिर्भिः पुण्यकृद्भिश्च ॥६॥ नभ आदित्यो भवति नेता भासां ज्योतिषां प्रभवोऽपि वा भन एव स्याद्विपरीतो न न भातीति वैतेन द्यौर्व्याख्याता ॥७॥ चतु
र्थः पादः ॥ ॥ रश्मिनामान्युत्तराणि पञ्चदश रश्मिर्यमनात्तेषामादितः साधारणानि पञ्चाश्वरश्मिभिर्दिक्नामान्युत्तराण्यष्टौ दिशः कस्माद्दिशतेरासदनात् ... अभ्यसनात्तत्र काष्ठा इत्येतदनेकस्यापि सत्त्वस्य भवति काष्ठा दि
शो भवन्ति क्रान्त्वा स्थिता भवन्तीति काष्ठा उपदिशो भवन्तीतरेतरं क्रान्त्वा स्थिता भवन्त्यादित्योऽपि काष्ठोच्यते क्रान्त्वा स्थितो भवत्याज्यन्तोऽपि काष्ठोच्यते क्रान्त्वा स्थितो भवत्यापोऽपि काष्ठा उच्यन्ते क्रान्त्वा स्थिता भवन्तीति स्थावराणाम् ॥१॥ अ
तिष्ठन्तीनामनिवेशनानां काष्ठानां मध्ये निहितं शरीरम् । वृत्रस्य निण्यं वि चरन्त्यापो दीर्घं तम आशयदिन्द्रशत्रुः । अतिष्ठन्तीनामनिविशमानानामित्यस्थावराणां काष्ठानां मध्ये निहितं शरीरं शरीरं शृणातेः शम्नातेर्वा वृत्रस्य मेघः शरीरं ९
निर्णामं विचरन्तीति विजानन्त्याप इति दीर्घं द्राघतेस्तमस्तनोतेराशयदाशयतेरिन्द्रशत्रुरिन्द्रोऽस्य शमयिता वा शातयिता वा तस्मादिन्द्रशत्रुस्तत्को वृत्रो मेघ इति नैरुक्ता अपां च ज्योतिषश्च मिश्रीभावकर्मणो वर्षकर्म जायते त
त्रोपमार्थेन युद्धवर्णा भवन्त्यहिवत्तु खलु मन्त्रवर्णा ब्राह्मणवादाश्च विवृद्ध्या शरीरस्य स्रोतांसि निवारयांचकार तस्मिन्हते प्रसस्यन्दिर आपस्तदभिवादिन्येषर्ग्भवति ॥२॥ दासपत्नीरहिगोपा अतिष्ठन्निरुद्धा आपः प
णिनेव गावः । अपां बिलमपिहितं यदासीद्वृत्रं जघन्वां अप तद्ववार । दासपत्नीर्दासाधिपत्न्यो दासो दस्यतेरुपदासयति कर्माण्यहिगोपा अतिष्ठन्नहिना गुप्ता अहिरयनादेत्यन्तरिक्षेऽयमपीतरोऽहिरेतस्मादेव निर्ह्रसितोपस
र्ग आहन्तीति निरुद्धा आपः पणिनेव गावः । पणिर्वणिग्भवति पणिः पणनाद्वणिक्पण्यं नेनेक्ति । अपां बिलमपिहितं यदासीत् । बिलं भरं भवति बिभर्तेर्वृत्रं जघ्निवानपववार तद्वृत्रो वृणोतेर्वा वर्ततेर्वा वर्धतेर्वा यदवृ
णोत्तद्वृत्रस्य वृत्रत्वमिति विज्ञायते यदवर्तत तद्वृत्रस्य वृत्रत्वमिति विज्ञायते यदवर्धत तद्वृत्रस्य वृत्रत्वमिति विज्ञायते ॥३॥ पञ्चमः पादः ॥ रात्रिनामान्युत्तराणि त्रयोविंशती रात्रिः कस्मात्प्ररमयति भूतानि नक्तंचारीण्युप
रमयतीतराणि ध्रुवीकरोति रातेर्वा स्याद्दानकर्मणः प्रदीयन्तेऽस्यामवश्यायाः उषोनामान्युत्तराणि षोडशैवोषाः कस्मादुच्छतीति सत्या रात्रेरपरः कालस्तस्या एषा भवति ॥१॥ इदं श्रेष्ठं ज्योतिषां ज्योतिरागाच्चित्रः प्रकेतो
अजनिष्ट विभ्वा । यथा प्रसूता सवितुः सवायैवं रात्र्युषसे योनिमारैक् । इदं श्रेष्ठं ज्योतिषां ज्योतिरागमच्चित्रं प्रकेतनं प्रज्ञाततममजनिष्ट विभूततमं यथा प्रसूता सवितुः सवाय रात्रिरादित्यस्यैवं रात्र्युषसे योनि

[illegible] निरभियुतएनां गर्भस्तस्याएषापराभवति ॥ २ ॥ रुशद्वत्सारुशतीश्वेत्यागादारैगुस्मासदनान्यस्याः समानबंधूअमृतेअनूचीद्यावावर्णांचरतआमिनाने। रुशद्वत्सासूर्यवत्सारुशादितिवर्णनामरोच
[illegible] स्यावत्सम्। हसाहचर्याद्संहरणाद्वा। रुशतीश्वेत्यागात्। श्वेत्याश्वेततेररिवत्सस्मासदनान्यस्याः। कृष्णवर्णाराविः सस्मं कृष्यतेनिर्कृष्टोवर्णोयेनेसंस्तौतिसमानबंधूसमानबंधनेअमृतेअमरण
4 धर्माणा [illegible] इतीतरेतरमभिप्रेत्यद्यावावर्णांचरतस्तेएवद्यावौद्योतनादपिवाद्यावाचरतस्तयाचरतइतिस्यादामिनानेअन्योन्यस्याध्यात्मंकुर्वाणेअहर्नामान्यत्तराणिद्वादशाहः कस्मादुपाहरंत्यस्मिन्कर्माणीतिस्येबनि
[illegible] भवति [illegible] ॥ ३ ॥ अहश्चकृष्णमहरर्जुनंचविवर्त्तेतिरजसीवेद्याभिः। वैश्वानरोजायमानोनराजावातिरज्योतिषाग्निस्तमांसि। अहश्चकृष्णंरात्रिः शुक्लंचाहरर्जुनंविवर्त्तेतिरजसीवेद्याभिर्वेदितव्याभिःप्रवृ
5 त्तिभिर्वैश्वानरो [illegible] नइवोद्यंनादित्यः सर्वेषांज्योतिषांराजावाहंनग्निर्ज्योतिषातमांसिमेघनामान्युत्तराणित्रिंशन्मेघः कस्मान्मेहतीतिसतआउपरउपलइत्येताभ्यांसाधारणानिपर्वतनामभिरुपररूपलोमेघो
[illegible] परमंते [illegible] उपरउपलाआपइतिवातेषामेषाभवति ॥ ४ ॥ देवानांमानेप्रथमाअतिष्ठन्कृंतत्रादेषामुपराउदायन्। त्रयस्तपंतिपृथिवीमनूपाद्वाबृबूकंवहतः पुरीषं। देवानांनिर्माणेप्रथमाअतिष्ठन्माध्यम
कादेवगणाः प्रथमइतिमुख्यनामप्र [illegible] मोभवतिविकर्त्तनेनमेघानामुदकंजायते। त्रयस्तपंतिपृथिवीमनूपाः। पर्जन्योवायुरादित्यः शीतोष्णवर्षैरोषधीःपाचयंत्यनूपाअनुवपंतिलोकान्स्वेचनः स्वेनकर्मणापम
[illegible] तरोनूप [illegible] सादेवानूपतउदकेनापिवाचाबितिस्याद्यथाप्रागिति। तस्मानूपइतिस्याद्यथाप्राचीनमिति। द्वाबृबूकंवहतः पुरीषं। वाय्वादित्याउदकंबृबूकमित्युदकनामब्रवीतेः शब्दकर्मणोभ्रंशतेर्वापुरीषंपृणा
तेः पूरयते [illegible] पादः ॥ ॥ वाङ्नामान्युत्तराणिसप्तपंचाशद्वाक्कस्माद्वचेस्तत्रसरस्वतीत्येतस्यनदीवद्देवतावच्चनिगमाभवंतितद्यद्देवतावदुपरिष्टात्तद्व्याख्यास्यामोथैतंनदीवत् ॥ ६ ॥ इयंशुष्मेभिर्बिसखाइवा
[illegible] नुगिरी [illegible] तनिषर्मिभिः। पारावतघ्नीमवसेसुवृक्तिभिः सरस्वतीमाविवासेमधीतिभिः ॥ इयंशुष्मैः शोषणैः शुष्ममितिबलनामशोषयतीतिसतोबिः संबिस्यतेर्भेदनकर्मणोवृद्धिकर्मणोवासानुसमु
[illegible] भवतिसमुं [illegible] तीतिवामहद्भिरूर्मिभिः पारावतघ्नीपारावारघातिनीपारंपरंभवत्यवारमवरमवनायसुप्रवृक्ताभिस्तुतिभिः सरस्वतीकर्मभिः परिचरेमोदकनामन्युत्तराण्येकशतमुदकंकस्मादुनत्तीतिसतो
[illegible] नामान्युत्तराणि [illegible] शन्नद्यः कस्मान्नदनाभवंतिशब्दवत्योबहुलमासांनैघंटुकंवृत्तमाश्चर्यमिवप्राधान्येनतत्रेतिहासमाचक्षतेविश्वामित्रऋषिः सुदासः पैजवनस्यपुरोहितोबभूवविश्वामित्रः सर्वमित्रः स
र्वंसंसृतं [illegible] दानः पैजवनः पिजवनस्यपुत्रः पिजवनः पुनस्पर्द्धनीयजवोवामिश्रीभावगतिर्वासवित्तंगृहीत्वाविपाट्छुतुद्र्योः संभेदमाययावनुययुरितरेसविश्वामित्रोनदीस्तुष्टावगाधाभवतेत्यपिद्वि
वदपिबहुवत् [illegible] वदुपरिष्टात्तद्व्याख्यास्यामोथैतद्द्वहुवत् ॥ ७ ॥ रमध्वंमेवचसेसोम्यायऋतावरीरुपमुहूर्त्तमेवैः। प्रसिंधुमच्छाबृहतीमनीषावस्युरह्वेकुशिकस्यसूनुः ॥ उपरमध्वंमेवचसेसोम्यायसोमसंपादि
नऋतावरी [illegible] नामप्रत्यृतभवतिमुहूर्त्तमेवैरयनैरवनैर्वामुहूर्त्तोमुहुः ऋतुर्ऋतुरर्त्तेर्गतिकर्मणोमुहुर्मूढइवकालोयावदभीक्ष्णंचेत्यभीक्ष्णमभिक्षणंभवतिक्षणः क्षणोतेःप्रक्ष्णुतः [illegible]
[illegible] यते [illegible] तिकर्मणः प्रा [illegible] बृहत्यामहत्यामनीषयामनसईषयास्तुत्याप्रज्ञयावावनायकुशिकस्यसूनुः कुशि [illegible] शब्दकर्मणः क्रंशतेर्वास्यात्प्रकाशयतिकर्मणः साधुविक्रोशयि
तार्थानामितिवानद्यः [illegible] ॥ ३ ॥ २ ॥ [illegible] दवाहुरपोहंन्वज्रंपरिधिंनदीनां। देवोनयत्स विता [illegible] नरदद्धन्वाहरदतिः खनतिकर्मा [illegible]

नामिति व्याख्यातं।देवो नयत्सविता सुपाणिः कल्याणपाणिः पाणिः पणायतेः पूजाकर्मणः प्रगृह्य पाणी देवान्पूजयंति।तस्य वयं [illegible] णीते दृश्यते रित्यौर्णवाभः प्रत्याख्यायेत त्वाशु [illegible]
आ ते कारो शृणवामा वचांसि ययाथ दूरादनसा रथेन।नि ते नंसै पीप्यानेव योषा मर्यायेव कन्या शश्वचै ते।आशृणवाम ते कारो वचनानि याहि दूरादनसा च रथेन च निनमाम ते पाययमानेव योषा पुत्रं मर्यायेव कन्या
परिष्वजनाय निनमा इति वा।अश्वनामान्युत्तराणि षड्विंशतिः तेषामष्टा उत्तराणि बहुवद्दध्यः कस्माद् अश्नुते ध्वानं महाशनो भवतीति वा तत्र दधिक्रा वा इत्येतद् धक्रामतीति वा दधत्क्रंदतीति वा दधदाकारी भवतीति वा तस्याश्वस्ये
ववतावद्वनिगमा भवंति तद्युद्देवतावद् उपरिष्टात्तद्व्याख्यास्यामो यथैतद् अश्ववत्।।५।।उत स्य वाजी क्षिपणिं तुरण्यति ग्रीवायां बद्धो अपिकक्ष आसनि।क्रतुं दधिक्रा अनु संतवीत्वत् पथामंकांस्यन्वापनीफणत्।अपि स वा
जी वेजवान् क्षेपणमनु तूर्णमश्नुते ध्वानं ग्रीवायां बद्धो ग्रीवा गिरतेर्वा गृणातेर्वा गृह्णातेर्वा पिकक्ष आसनीति व्याख्यातं क्रतुं दधिक्राः कर्म वा प्रज्ञां वा।अनु संतवीत्वत् तनोतेः पूर्वया प्रकृत्या निगमः पथामंकांसि
पथां कुटिलानि पंथाः पततेर्वा पद्यतेर्वा पंथतेर्वा अंकोंचतेरापनीफणदिति फणतेश्चर्करीतवृत्तं दशोत्तराण्यादिष्टोपयोजनानीत्याचक्षते साहचर्यज्ञानाय ज्वलतिकर्माण उत्तरे क्षततवएकादश तावंत्येवोत्तराणि ज्वलतो
नामधेयानि नामधेयानि।।६।।सप्तमः पादः।।३६ द्वितीयोध्यायः समाप्तः।। ।।कर्मनामान्युत्तराणि षड्विंशतिः कर्म कस्मात् क्रियत इति सतोपत्यनामान्युत्तराणि पंचदश अपत्यं कस्माद् अपततं भवति नानेन पततीति वा
तद्यथा जनयितुः प्रजैवमर्थीये ऋचाउदाहरिष्यामः।।१।।परिषद्यं ह्यरणस्य रेक्णो नित्यस्य रायः पतयः स्याम।न शेषो अग्ने अन्यजातमस्त्यचेतानस्य मा पथो विदुक्षः।परिहर्तव्यं हि नोपसर्तव्यमरणस्य रेक्णोरणोपी मा ८
र्णो भवति रेक्ण इति धननाम रिच्यते प्रयतो नित्यस्य रायः पतयः स्याम पित्र्यस्येव धनस्य।न शेषो अग्ने अन्यजातमस्ति।शेष इत्यपत्यनाम शिष्यते प्रयतो चेतयमानस्य तत्प्रमत्तस्य भवति मा नः पथो विदूदुष इति तस्यो
त्तरा भूयसे निर्वचनाय।।२।।नहि ग्रभायारणः सुशेवोन्योदर्यो मनसा मंतवा उ।अधाचिदोकः पुनरित्स एत्या नो वाज्यभीषालेतु नव्यः।नहि ग्रहीतव्यो अरणः सुसुखतमोप्यन्योदर्यो मनसापि न मंतव्यो ममायमि
त्यथ स ओकः पुनरेव तदेति यत आगतो भवत्योक इति निवासनामोच्यत एतु नो वाजी वेजनवानभिषहमाणः सपत्नान्नवजातः स एव पुत्र इत्यथैतां दुहितृदायाद्य उदाहरंति पुत्रदायाद्य इत्येके।।३।।शासद्वह्निर्दुहितुर्न
दी प्त्यं गाद्विद्वाँ ऋतस्य दीधितिं सपर्यन्।पिता यत्र दुहितुः सेकमृंजन्त्सं शग्म्येन मनसा दधन्वे।प्रशास्ति वोढा संतानकर्मणे दुहितुः पुत्रभावं दुहिता दुर्हिता दूरे हिता दोग्धेर्वा नप्तारमुपागमद्दौहित्रं पौत्रमिति विद्वान्प्रजननय
ज्ञस्य रेतसो वा अंगादंगात्संभूतस्य हृदयादधिजातस्य मतिरि प्रत्यृतस्य विधानं पूजयंन विशेषेण मिथुनाः पुत्रा दायादा इति तदेतदृक्श्लोकाभ्यामभ्युक्तं।।४।।अंगादंगात्संभवसि हृदयादधिजायसे।आत्मा वै पुत्रना
मासि स जीव शरदः शतमित्यविशेषेण पुत्राणां दायो भवति धर्मतः।मिथुनानां विसर्गादौ मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत्।न दुहितर इत्येके तस्मात्पुमान्दायादोऽदायादा स्त्रीति विज्ञायते तस्मात्स्त्रियं जातां परास्यंति न पुमांसमि
ति च स्त्रीणां दानविक्रयातिसर्गा विद्यंते न पुंसः पुंसोपीत्येके शौनःशेपे दर्शनात्।अभ्रातृमती वाद इत्यपरं।अभ्रातरइव योषास्तिष्ठंति हतवर्त्मनः।अभ्रातृका इव योषास्तिष्ठंति संतानकर्मणे पिंडदानाय हतवर्त्मान इत्य
भ्रातृकाया अनिर्वाह औपमिकस्तस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय।।५।।अभ्रातेव पुंस एति प्रतीची गर्तारुगिव सनये धनानां।जायेव पत्य उशती सुवासा उषा हस्रेव नि रिणीते अप्सः।अभ्रातृकेव पुंसः पितॄनेत्यभिमुखी
संतानकर्मणे पिंडदानाय न पतिं गर्तारोहिणीव धनलाभाय दाक्षिणाजी गर्तः सभास्थाणुर्गृणातेः सत्यसंगरो भवति तं तत्र या पतिका सारोहति तां तत्राक्षैर्घ्नंति सा रिक्थं लभते श्मशानसंचयोपि गर्त उच्यते गुरतेरप

[illegible] स्मशयनं स्मशानं शरीरं शरीरं शृणातेः शम्नातेर्वा स्मश्रुलोम श्मनि श्रितं भवति लोम लुनातेर्वा लीयतेर्वा नोपरस्या विधुर्यायदु परस्या विधुर्यात ॥ गर्भो हास्यात्मौ युको यजमान इत्यपि निगमो भवति
६ [illegible] अतेर्ग्रणाते स्तुति कर्मणः स्तुततमं यानां आरोह थो वरुण मित्र गर्तं मित्यपि निगमो भवति ॥ जाया एव पत्ये कामयमाना सुवासा ऋतु कालेषु बाहस नेव दंत्रा चिवृणुते रूपाणीति च तस्त्वेउपमाना भात्री मुपयत्
[illegible] हास्य [illegible] तत्कापाडपयमनः प्रतिषेधः अन्यतः पितुश्च पुत्र भावः पिताय त्रदु हितुर प्रजायारेतः सेकं प्रार्जयति संदधत्यात्मानं संगमेन मनसेत्य थैतं जाम्या रिक्थ प्रतिषेध उदाहरं ति ज्येष्ठं पुत्रिका या इत्येके
[illegible] रिक्थं रिक्थं कार गर्भं सनितु [illegible] नां यदी मातरो जनयंत वह्निमन्यः कर्त्ता सुकृतोरन्यत्र धन् ॥ नजामये भगिन्यै जामिरन्ये स्यां जनयंत्य जैनमपत्यं नमतेर्वा स्यात् गति कर्मणो निर्गमन प्राया भव
[illegible] दुरोरिक्थं प्रारिवतंत्प्रादात् चकारनां गर्भं निधानीं सनितुर्हस्तग्राहस्य ॥ यदीमातरो जनयंत वह्निं पुत्रमवह्निं चस्त्रियमन्यतरः संतानकर्ता भवति पुमान्दायादोन्यतरो र्द्धयित्वा जामिः प्रदीयते परस्मै ॥ ४॥
[illegible] मनुष्यनामान्युत्तराणि पंचविंशति मनुष्याः कस्मान्मत्वा कर्माणि सीव्यंति मनुस्यमानेन सृष्टा मनस्यतिः पुनर्मनस्वीभावे मनोरपत्यम् । बोवा तत्र पंचजनाइत्येतस्य निगमो भवंति ॥ ५॥ तदद्यवा
[illegible] नासुरां च मिदेवा असाम ऊर्जादउत यज्ञियासः पंचजना मम होत्रं जुषध्वं ॥ तदद्यवाचः परमं मंसीय येनासुराननभिभवेम देवा असुरा असुरतास्थानेष्वस्तास्थानेभ्य इति वापि वासुरिति प्र
[illegible] भवति तेन तद्वंतः सो देवानसृजत तत्सुराणां सुरत्वम सोरसुरानसृजत तदसुराणा मसुरत्व मिति विज्ञायते ॥ ऊर्जादउत यज्ञियासः अन्नादा यज्ञियाः यज्ञियो यज्ञियो गीत्यन्ननामो र्दयतीति सतः पक्वं सुप्रवृ
[illegible] पंचजना मम होत्रं जुषध्वं ॥ गंधर्वाः पितरो देवा असुरारक्षां सीत्येके चत्वारो वर्णानिषादः पंचम इत्यौपमन्यवो निषादः कस्मान्निषदनो भवति निषण्णमस्मिन्पापकमिति नैरुक्ताः ॥ यत्पांचजन्यया विशा ॥ पंचजनीनया विशा
पंच [illegible] पुनपुंसकेष्ववि शिष्टा बाहुनामान्युत्तराणि द्वादशबाहू कस्मात्प्रबाधत आभ्यां कर्माणि अंगुलिनामान्युत्तराणि द्वाविंशतिरंगुलयः कस्मादग्रगामिन्यो भवंतीति वा [illegible] लिन्यो भवंतीति वाडयका
[illegible] कनाभवंतीति वांजनाभवंतीति वापि वाभ्यंजनादेव स्युः स्तासामेषा भवति ॥ ४॥ दशावनिभ्यो दशकक्षेभ्यो दशयोक्त्रेभ्यो दशयोजनेभ्यः ॥ दशाभी शुभ्यो अर्चताजरेभ्यो दशधुरो दशयुक्ता वहद्भ्यः
[illegible] वनयं गुलयाभवं प्रवंति कर्माणि कक्ष्याः प्रकाशयंति कर्माणि योक्त्राणि योजनानीति व्याख्यातम भीशवो भ्यश्नुवते कर्माणि ॥ दशधुरो दशयुक्ता वहद्भ्यः ॥ धूर्धूर्वतेर्वधकर्मण इयमपीतरा धूरेतस्मादेव वि
हंतिवहं धारयतेर्वा कांति कर्माण उत्तरे धातवो ष्टादशान्ननामान्युत्तराण्यष्टाविंशतिरन्नं कस्मादानतं भूतेभ्योत्तेर्वात्ति कर्माण उत्तरे धातवो दशबलनामान्युत्तराण्यष्टाविंशतिर्बलं कस्माद्बलं भरं भवति बिभर्ते
र्धननामान्युत्तराण्यष्टाविंशतिरेव धनं कस्माद्धिनोतीति सतो गोनामान्युत्तराणि नव क्रुध्यति कर्माण उत्तरे धातवो दश क्रोधनामान्युत्तराण्येकादश गति कर्माण उत्तरे धातवो द्वाविंशं शतं क्षिप्रनामान्युत्तराणि ष
ड्विंशतिः क्षिप्रं कस्मात्संक्षिप्तो विकर्षो इति कनामान्युत्तराण्येकादशांतिकं कस्मादानीतं भवति संग्रामनामान्युत्तराणि षट्चत्वारिंशत्संग्रामः कस्मात्संगमनाद्वा संगरणाद्वा संगतौ ग्रामा विति वा तत्र खल इत्येतस्य नि
गमा भवंति ॥ ३॥ अभीदमेकमेको अस्मि निष्षाल भीद्वाकिमुत्रयः करंति ॥ खलेन पर्षान्प्रतिहन्मि भूरि किं मानिंद [illegible] दामेकमेको अस्मि निषहमाणः सपत्नानभिभवामि द्वौ किं मा
त्रयः कुर्वंत्येक इता संख्या द्वौ द्रुततरा संख्या त्रयस्तीर्णतमा संख्या चत्वारश्चलिततमा संख्या ष्टावश्नोतेर्नव वननीया [illegible] शतिर्द्विर्दशतः शतं दशदशतः सहस्रं सहस्वद्युत [illegible]

पुतंतत्र दम्यस्त्रमर्बुदो मेघो भवत्यरणमंबु तद्धोंबुमद्भातीति वाम्बुमद्भवतीति वा स यथा महान्बहुर्भवति द[illegible]महान्सूरि खल इव पर्वाण्यति हन्मि भूरि खलं इति संग्रामना[illegible]खलतेर्वा
स्खलतेर्वायमपीतरः खल एतस्मादेव समास्कन्नो भवति। किं मा निंदंति शत्रवो निंद्राः य इंद्रं न विदुरिंद्रो ह्यहमस्मि निंद्रा इतर इति वाऽऽप्ति कर्माण उत्तरे धातवो दश तत्र द्वे नामनी। आग्नाणाग्नाभ्रुवानश्चापानश्चाभ्रुवा
नो वधकर्माण उत्तरे धातवस्त्रयस्त्रिंशत्तत्र वियात इत्येतद्विसूतयत इति वा वियातयेति वा। आखंडल प्रहूयसे। आखंडइता: तलिदित्यंतिकवधयोः संसृष्टकर्म तालयतीति सतः। ४। त्वया वयं सुवृधा ब्रह्मणस्पते स्पार्हा व
सु मनुष्या ददीमहि। या नो दूरे तलितो या अरातयोऽभिसंति जंभया ता अनप्नसः। त्वया वयं सुवृद्धा ब्रह्मणस्पते स्पृहणीयानि वसूनि मनुष्येभ्य आददीमहि याश्च दूरे तलितो याश्चांतिके रातयो दानकर्माणो वादान
प्रज्ञा वा जंभयता अनप्नसो अप्न इति रूपनामाप्नोतीति सतो विद्युत्तलिद्भवतीति शाकपूणिः सा ह्यवताडयति दूराच्च दृश्यतेऽपि त्विदमंतिकनामैवाभिप्रेतं स्यात्। दूरे चित्संतलिदिवातिरोचसे। दूरेऽपि संनंतिक इव संदृश्यस
इति वज्रनामान्युत्तराण्यष्टादश वज्रः कस्माद्वर्जयतीति सतस्तत्र कुत्स इत्येतत्कृंततेर्ऋषिः कुत्सो भवति कर्त्ता स्तोमानामित्यौपमन्यवोऽत्राप्यस्य वधकर्मैव भवति तत्सख इंद्रः शुष्णं जघानेत्यैश्वर्यकर्माण उत्तरे धातव
श्चत्वारि ईश्वरनामान्युत्तराणि चत्वारि तत्र इन इत्येतत्सनित ऐश्वर्येणेति वा सनितमनेनैश्वर्यमिति वा। ५। यत्रा सुपर्णा अमृतस्य भागमनिमेषं विदथाभिस्वरंति। इनो विश्वस्य भुवनस्य गोपाः स मा धीरः पाकमत्राविवेश।
यत्र सुपतना आदित्यरश्मयो अमृतस्य भागमुदकस्यानिमिषंतो वेदनेनाभिस्वरंतीति वाभिप्रयंतीति वेश्वरः सर्वेषां भूतानां गोपायितादित्यः स मा धीरः पाकमत्राविवेशेति धीरो धीमान्पाकः पक्तव्यो भवति विपक्वप्रज्ञ
आदित्य इत्युपनिषद्वर्णो भवतीत्यधिदैवतमथाध्यात्मं यत्र सुपतनानींद्रियाण्यमृतस्य भागं ज्ञानस्यानिमिषंति वेदनेनाभिस्वरंतीति वाभिप्रयंतीति वेश्वरः सर्वेषामिंद्रियाणां गोपायितात्मा स मा धीरः पाकमत्राविवेशेति धी
रो धीमान्पाकः पक्तव्यो भवति विपक्वप्रज्ञ आत्मेत्यात्मगतिमाचष्टे। ६। द्वितीयः पादः॥ ॥बहुनामान्युत्तराणि द्वादश बहुः कस्मात्प्रभवतीति सतो ह्रस्वनामान्युत्तराण्येकादश ह्रस्वो ह्रसतेर्महन्नामान्युत्तराणि पंचविंशतिर्म
हान्कस्मान्मानेनान्याञ्जहातीति शाकपूणिर्मंहनीयो भवतीति वा तत्र ववक्षिथ विवक्षस इत्येते वक्तेर्वा वहतेर्वा साभ्यासात् गृहनामान्युत्तराणि द्वाविंशतिर्गृहाः कस्माद्गृह्णंतीति सतां परिचरणकर्माण उत्तरे धातवो दश सुखना
मान्युत्तराणि विंशतिः सुखं कस्मात्सुहितं खेभ्यः खं पुनः खनतेः रूपनामान्युत्तराणि षोडश रूपं रोचतेः प्रशस्यनामान्युत्तराणि दश प्रज्ञानामान्युत्तराण्येकादश सत्यनामान्युत्तराणि षट् सत्यं कस्मात्सत्सु तायते सत्प्र
भवंतीति वा। ७। अष्टा उत्तराणि पदानि पश्यतिकर्माण उत्तरे धातवश्चायतिप्रभृतीनि च नामान्यामिश्राणि नवोत्तराणि पदानि सर्वपदसमाम्नानाय यथा उपमा यदतत्तत्सदृशमिति गार्ग्यस्तदासां कर्म ज्यायसा वा गुणेन प्र
ख्याततमेन वा कनीयांसं वाप्रख्यातं वोपमिमीतेऽथापि कनीयसा ज्यायांसं। ८। तनूत्यजेव तस्करा वनर्गू रशनाभिर्दशभिरभ्यधीतां। तनूत्यक्तनूत्यक्ता वनर्गू वनगामिनावग्निमंथिनौ बाहू तस्कराभ्यामुपमिमीते तस्क
रस्तत्करोति यत्पापकमिति नैरुक्तास्तनोतेर्वा स्यात्संततकर्मा भवत्यहोरात्रकर्मा वा रशनाभिर्दशभिरभ्यधीताम् अभ्यधीतां ज्यायांस्तत्र गुणोऽभिप्रेतः। ९। कुह स्विद्दोषा कुह वस्तोरश्विना कुहाभिपित्वं करतः कुहोषतुः
को वां शयुत्रा विधवेव देवरं मर्यं न योषा कृणुते सधस्थ आ। क्व स्विद्रात्रौ भवथः क्व दिवा क्वाभिप्राप्तिं कुरुथः क्व वसथः को वां शयने विधवेव देवरं विधवा विधातृका भवति विधवनाद्वा विधावनाद्वेति चर्मशिरा अपि वा ध
व इति मनुष्यनाम तद्वियोगाद्विधवा देवरो दीव्यतिकर्मा मर्यो मनुष्यो मरणधर्मा योषा यौतेराकुरुते सधस्थाने। अथ निपाताः पुरस्तादेव व्याख्याता यथेति कर्मोपमा यथा वातो यथा वनं यथा समुद्र एजति। भ्राजंतो अग्नयो

दूरयतद्रातल...या
तेवाद्विभीयादेवमव...
...स्य नेश्यति पुराजीवगर्भो यथा। आत्मा ततेर्वाप्तेर्वापि वाप्त इव स्याद्यावद्धा प्तिर्भूत इति। अग्निर्न ये भ्राजसा रुक्मवक्षसः अग्निरिव ये भ्राजस्वन्तो रुक्मवक्षसः ॥४॥ चतुरश्चिद्ददमानाद्बिभीया
दा निधातोः। न दुरुक्ताद्विभीयात् न दुरुक्ताय स्पृहयेत्। कदाचिदाइत्याकार उपसर्गः पुरस्तादेव व्याख्यातो यथा पुपमार्थे दृश्यते। जार आ भगं। जार इव भगमादित्योत्र जार उच्यते रात्रेर्जरयिता स एव भासां तथापि निगमो
भवति। स्वसुर्जारः शृणोतु न इत्युषसमस्य स्वसारमाह साहचर्याद्रसहरणाद्वा। पित्वयं मनुष्यजार एवाभिप्रेतः स्यात्स्त्री भगस्तथा स्याद्भजतेः। मेष इति भूतोपमा। मेषो भूतो ३ भियन्नयः। मेषो मिषतेस्तथा पशुः पश्य
तेः। अग्निरिति रूपोपमा। हिरण्यरूपः स हिरण्यसंदृगपां नपात्सेदु हिरण्यवर्णः। हिरण्यवर्णस्येवास्य रूपं थाइति च। तं प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेमथा। प्रत्न इव पूर्व इव विश्व इवेम इवेत्ययमेततरो मुष्मादसावस्ततरोस्माद
मुथा यथासाविति व्याख्यातं। वदिति सिद्धोपमा। ब्राह्मणवद्वृषलवत्। ब्राह्मणा इव वृषला इवेति ॥५॥ प्रियमेधवदत्रिवज्जातवेदो विरूपवत्। अङ्गिरस्वन्महिव्रत प्रस्कण्वस्य श्रुधी हवं। प्रियमेधः प्रिया अस्य मेधा यथा
...ते आमृषीणामेवं प्रस्कण्वस्य शृणु...नं प्रस्कण्वः कण्वस्य पुत्रः कण्वप्रभवो यथा प्राग्रमर्चिषि भृगुः संबभूव भृगुर्भृज्यमानो न देहे। अङ्गारेष्वङ्गिरा अङ्गारा अङ्कना अत्रैव तृतीयमृच्छतेत्यूचुस्तस्मादत्रिर्न त्रय इति विख
...नाद्वैखानसो भरणाद्भारद्वाजो विरूपो नानारूपो महिव्रतो महाव्रत इति ॥६॥ तृतीयः पादः ॥ ॥ अथ लुप्तोपमान्यर्थोपमानीत्याचक्षते सिंहो व्याघ्र इति पूजायां श्वा काक इति कुत्सायां काक इति शब्दानुकृतिस्त
...निवृ...नशब्दानुकृतिर्विद्यत इत्यौपमन्यवः काकोपकालयितव्यो भवतीति तित्तिरिस्तरणात्तिलमात्रचित्र इति वा कपिञ्जलः कपिरिव जीर्णः कपिरिव जवन ईषत्पिङ्गलो वा कमनीयं शब्दं पिञ्जयतीति वा श्वाशु
यायी शवतेर्वा स्याद्गतिकर्मणः श्वसितेर्वा सिंहः सहनाद्धिंसेर्वा विपरीतस्य संपूर्वस्य वा हन्तेः संहाय हन्तीति वा व्याघ्रो व्याघ्राणाद्व्यादाय हन्तीति वा ॥१॥ ...ति... उत्तरे धातवश्चतुश्चत्वारिंशन्मेधाविनामान्युत्तराणि
चतुर्विंशतिर्मेधावी कस्मान्मेधया तद्वान्भवति मेधृ मतौ धीयते स्तोतृनामान्युत्तराणि त्रयोदश यज्ञनामान्युत्तराणि पंचदश यज्ञः कस्मात्प्रख्यातं ... रुक्मा याच्यो भवतीति वा यजुरुन्नो भवतीति वा बहुकृ
ष्णाजिन इत्यौपमन्यवः यजूंष्येनं नयन्तीति वा र्त्विङ्नामान्युत्तराण्यष्टावृत्विक्कस्मादीरणादृग्यष्टा भवतीति शाकपूणिर्ऋतुयाजी भवतीति वा याच्ञा... ...त्मानवः सप्तदश दानकर्माण उत्तरे क्षत वो दशाध्येषणा
कर्माण उत्तरे धातवश्चत्वारः स्वपिति स्वसितीति द्वौ स्वपितिकर्माणौ कूपनामान्युत्तराणि चतुर्दश कूपः कस्मात्कुपानं भवति कुप्यतेर्वा स्तेननामान्युत्तराणि ...दृशैव स्तेनः कस्मात्संस्त्यानमस्मिन्पापकमिति नैरुक्ता नि
र्णीतान्तर्हितनामधेयान्युत्तराणि षड् दूरनामान्युत्तराणि पंच दूरं कस्माद्द्रुतं भवति दुरयं वा पुराणनामान्युत्तराणि षट् पुराणं कस्मात्पुरा नवं भवति नवनामान्युत्तराणि षडेव नवं कस्मादानीतं भवति ॥२॥ द्विश
उत्तराणि नामानि द्विप्रपित्वे अभीक इत्यासन्नस्य प्रपित्वे प्राप्ते अभीके अभ्यक्ते। आपित्वे नः प्रपित्वे तूयमागहि। अभीके चिदु लोककृदित्यपि निगमौ भवतः। दभ्रमर्भकमित्यल्पस्य दभ्रं दभ्नोतेः सुदम्भं भवत्यर्भकमवहृतं
भवति। उपोप मे परामृश मा मे दभ्राणि मन्यथाः। नमो महद्भ्यो नमो अर्भकेभ्य इत्यपि निगमौ भवतः। तिरः सत इति प्राप्तस्य तिरस्तीर्णं भवति ...संसृतं भवति। तिरश्चिद्दर्ययापरि वर्तिर्यातमदाभ्या। पात्रेव भि
न्दन्त्सत एति रक्षस इत्यपि निगमौ भवतः। त्वो नेम इत्यर्धस्य त्वो पततो नेमोपनीतः। अर्धं हरतेर्विपरीताद्धारयतेर्वा स्याद्... ...मो विभागः। पीयति त्वो अनु त्वो गृणाति। नेमे देवा नेमेसुरा...
निगमौ भवतः। ऋक्षा ... स्त्रीणां नक्षत्राणां ... कर्मणो नेमानक्षत्राणीति च ब्राह्मणम्... ...याचते। अमी य ऋक्षा निहितास उच्चा। पश्यंतो द्या...

रित्यपि निगमो भवतः ॥ ३ ॥ वम्रीभिरुपजिह्विका इति सीमिकानां वम्रियो वमनात् सीमिकाः स्यमनात् उपजिह्विका [illegible] सर्पतीत्यपि निगमो भवति । ऊर्दरं कृदरमित्याव
पन्नं सर्दिरमुद्दीर्णं भवत्यूर्जं दीर्णं वा । तमूर्दरं न पृणता यवेनेत्यपि निगमो भवति । तमूर्दरमिव पूरयति यवेन कृदरं सृतदरं भवति । समिद्धो अंजन् कृदरं मतीनामित्यपि निगमो भवति । रंभः पिनाकमि
ति दंडस्य । रंभ आरंभत एनं । आ त्वा रंभं न जिव्रयो ररम्भेत्यपि निगमो भवति । आरंभामहे त्वा जीर्णा इव दंडं । पिनाकं प्रतिपिनष्ट्यनेन । कृत्तिवासाः पिनाकहस्तोऽवततधन्वेत्यपि निगमो भवति ॥ ४ ॥ मेना ग्ना इति स्त्रीणां स्त्रि
यः स्त्यायतेरपत्रपणकर्मणः । मेना मानयन्त्येनाः । ग्ना गच्छन्त्येनाः । अमेनांश्चिज्जनिवतश्चकर्थ ग्नास्त्वा कृंतन्नपसोऽतन्वतेत्यपि निगमौ भवतः । शेपो वैतस इति पुंस्प्रजननस्य शेपः शपतेः स्पृशतिकर्मणो वैतसो वितस्तं भव
ति । यस्यामुशन्तः प्रहराम शेपं । त्रिः स्म माह्नः श्नथयो वैतसेनेत्यपि निगमौ भवतः । अयेनेत्युपदेशस्य । अयाते अग्ने समिधा विधेमेति स्त्रियाः । एना वो अग्निमिति नपुंसकस्य । एना पत्या तन्वं संसृजस्वेति पुंसः । सिषक्ति सचत इति सेवमा
नस्य । स नः सिषक्तु यस्तुरः । स नः सेवतां यस्तुरः । सचस्वा नः स्वस्तये । सेवस्व नः स्वस्तये । स्वस्तीत्यविनाशनाम अस्तिरभिपूजितः सुअस्तीति । भ्यसते रेजत इति भयवेपनयोः । यस्य शुष्माद्रोदसी अभ्यसेतां । रेजते अग्ने पृथिवी मखेभ्य इत्य
पि निगमौ भवतः । द्यावापृथिवीनामधेयान्युत्तराणि चतुर्विंशतिस्तयोरेषा भवति ॥ ५ ॥ कतरा पूर्वा कतरा परायोः कथा जाते कवयः को वि वेद । विश्वं त्मना बिभृतो यद्ध नाम वि वर्तेते अहनी चक्रियेव । कतरा पूर्वा कतरा परैन
योः कथं जाते कवयः क एने विजानाति सर्वमात्मना बिभृतो यद्धैनयोः कर्म विवर्तेते एनयोरहनी अहोरात्रे चक्रयुक्ते इवेति द्यावापृथिव्योर्महिमानमाचष्ट आचष्टे ॥ चतुर्थः पादः ॥ ४ ॥ इति तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥ ३ ॥ ॥ एका
र्थमनेकशब्दमित्येतदुक्तम् अथ यान्यनेकार्थान्येकशब्दानि तान्यतोऽनुक्रमिष्यामोऽनवगतसंस्कारांश्च निगमांस्तदैकपदिकमित्याचक्षते जहा जघानेत्यर्थः ॥ १ ॥ को नु मर्या अमिथितः । सखा सखायमब्रवीत् । जहाको अस्मदीषते
मर्या इति मनुष्यनाम मर्यादाभिधानं वा स्यात् मर्यादा मर्यादिनोर्विभागो मेथतिराक्रोशकर्मा । अपापकं जहानकमहं जातु कोऽस्मद्भीतः पलायते निधा पाश्या भवति यन्निधीयते पाश्या पाशसमूहः पाशः पाशयतेर्विपाशनात् ॥ २
वयः सुपर्णा उप सेदुरिन्द्रं प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः । अप ध्वान्तमूर्णुहि पूर्धि चक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्निधयेव बद्धान् । वयो वेर्बहुवचनं सुपतना आदित्यरश्मय उपसेदुरिन्द्रं याचमानाः अपोर्णुह्याध्वस्तं चक्षुः ख्यातेर्वा चष्टे
र्वा पूर्धि पूरय देहीति वा मुंचास्मान् पाशैरिव बद्धान् पार्श्वतः श्रोणितः । शितामतः पार्श्वं पर्शुमयमंगं भवति पर्शुः स्पृशतेः संस्पृष्टा पृष्ठदेशं पृष्ठं स्पृशतेः संस्पृष्टमंगैः अंगमंगनादंचनाद्वा श्रोणिः श्रोणतेर्गतिचलाकर्मणः
श्रोणिश्चलतीव गच्छतो दोः शितामभवति दोर्द्रवतेर्योनिः शितामेति शाकपूणिर्विपृतो भवति श्यामतो यकृत इति तैटीकिः श्यायतेर्यकृद्यथा कथा च कृत्यते शितिमांसतो मेदस्त इति गालवः शितिः शातेर्मांसं माननं
वा मानसं वा मनोऽस्मिन् सीदतीति वा मेदो मेद्यतेः ॥ ३ ॥ यदिंद्र चित्र मेहनास्ति त्वादातमद्रिवः । राधस्तन्नो विदद्वस उभयाहस्त्या भर । यदिंद्र चायनीयं मंहनीयं धनमस्ति यन्म इह नास्तीति वा त्रीणि मध्यमानि पदानि त्वया नस्तं
दातव्यमद्रिवन्नद्रिरादृणात्येतेनापि वात्तेः स्यात्ते सोमाद इति ह विज्ञायते राध इति धननाम राध्नुवंत्येनेन तन्नस्त्वं वित्तधनोभाभ्यां हस्ताभ्यामाहर । भौ समुद्धौ भवतो दमूना दममना वा दानमना वा दांतमना वापि वा दम
इति गृहनाम तन्मनाः स्यात् मनो मनोतेः ॥ ४ ॥ जुष्टो दमूना अतिथिर्दुरोणा इमं नो यज्ञमुप याहि विद्वान् । विश्वा अग्ने अभियुजो विहत्या शत्रूयतामा भरा भोजनानि । अतिथिरभ्यतितो गृहान् भवत्यभ्येति तिथिषु परकु
लानीति वा परगृहाणीति वा दुरोण इति गृहनाम दुरवा भवंति दुस्तर्पाः इमं नो यज्ञमुपयाहि विद्वांत्सर्वा अग्ने अभियुजो विहत्य शत्रूयतामाभर भोजनानि विहत्यान्येषां बलानि शत्रूणां भवतो माहर भोजनानीति वा धनानी

तिवा मूषो मूषिका इत्यर्थो मूषिकाः पुनर्मुष्णाते र्मूषो ध्येतस्मादेवा॥ पा। सं मा तपन्त्यभितः सपत्नीरिव पर्शवः। मूषो न शिश्ना व्यदन्ति माध्यः स्तोतारं ते शतक्रतो वित्तं मे अस्य रोदसी। संतपंति मामभितः संपत्न्य इवेमाः पर्शवः
८ कूपपर्शवो मूषिका इवास्ना [illegible] निस्नातानि व्यदंति स्तोतारं [illegible] नं वास्या छिश्ना निव्यदंतीति संतदंति माध्यः कामाः स्तोतारं शेते शतक्रतो जानीतं मे अस्य द्यावापृथिव्याविति त्रितं कूपेवहितमेतत्सूक्तं प्रतिबभौ तत्र ब्रह्मेतिहासमि
श्रि श्रमृङ्मिश्रं गाथामिश्रं भवति त्रितस्तीर्णतमो मेधया बभूवापि वा संख्यानामैवाभिप्रेतं स्यादेकतो द्वितस्त्रित इति त्रयो बभूवुः॥६॥ इषिरेण ते मनसा सुतस्य भक्षीमहि पित्र्यस्येव रायः। सोम राजन्प्र ण आयूंषि तारीरहानीव
सूर्यो वासराणि। इषितेन वा एषणेन वार्षितेन वा ते मनसा सुतस्य भक्षीमहि पित्र्यस्येव धनस्य प्रवर्द्धय च न आयूंषि सोम राजन्। अहानीव सूर्यो वासराणि। वासराणि वेसराणि विवासनानि गमनानीति वा कुरुतनेत्यनर्थकाः
पजना भवंति कर्त्तन हंतन यातनेति जठरमुदरं भवति जग्धमस्मिन्ध्रियते धीयते वा॥७॥ मरुत्वाँ इंद्र वृषभो रणाय पिबा सोममनुष्वधं मदाय। आ सिंचस्व जठरे मध्व ऊर्मिं त्वं राजासि प्रदिवः सुतानाम्। मरुत्वानिंद्र वृष
भो [illegible] रणाय रमणीयाय संग्रामाय पिब सोममनुष्वधमन्नं मदाय मदनीयाय जैत्राय। आसिंचस्व जठरे मधुन ऊर्मिं मधु सोममित्यौपमिकं माद्यतेरिदमपीतरन्मध्वेतस्मादेव त्वं राजासि पूर्वेष्वप्यहःसु सुतानाम्॥८॥ ॥
प्रथम [illegible]॥ तितउ परिपवनं भवति ततवद्वा तुन्नवद्वा तिलमात्रतुन्नमिति वा॥ सक्तुमिव तितउना पुनंतो यत्र धीरा मनसा वाचमक्रत। अत्रा सखायः सख्यानि जानते भद्रैषां लक्ष्मीर्निहिताधि वाचि। सक्तुमिव परिपवने
न पुनंतः सक्तुः सचतेर्दुर्धावो भवति कसतेर्वा स्याद्विपरीतस्य विकसितो भवति यत्र धीरा मनसा वाचमकृषत प्रज्ञानं धीराः प्रज्ञानवंतो ध्यानवंतस्तत्र सखायः सख्यानि संजानते भद्रैषां लक्ष्मीर्निहिताधिवाचि भद्रं भगेन व्या
ख्यातं [illegible] भजनीयं भूतानामभिद्रवणीयं भवतद्रमयतीति वा भाजनवद्वा लक्ष्मीर्लाभाद्वा लक्षणाद्वा लंछनाद्वा लषतेर्वा स्यात्प्रेप्सकर्मणो लग्यतेर्वा स्याल्लश्लेषकर्मणो लज्जतेर्वा स्यादश्लाघाकर्मणः। शिप्रे इत्युपरिष्टाद्व्याख्यास्यामः
[illegible]॥९॥ तत्सूर्यस्य देवत्वं तन्महित्वं मध्या कर्तोर्विततं संजभार। यदेदयुक्त हरितः सधस्थादाद्रात्री वासस्तनुते सिमस्मै। तत्सूर्यस्य देवत्वं तन्महित्वं मध्ये यत्कर्मणां क्रियमाणानां विततं संह्रियते यदासावयुक्त हरणानादित्यर
श्मीन्हरितो [illegible] अथ रात्री वासस्तनुते सिमस्मै वेसरमहरवयुवती सर्वस्मादपि वोपमार्थे स्याद्रात्रीव वासस्तनुत इति तथापि निगमो भवति। पुनः समव्यद्विततं वयंती। समनात्सीत्॥१०॥ इंद्रेण सं हि दृक्षसे संजग्मा
नो अबिभ्युषा। मंदू समानवर्चसा। इंद्रेण हि संदृश्यसे संगच्छमानो विभ्युषा गणेन मंदू मदिष्णू युवां स्थोऽपि वा मंदुना तेनेति स्यात्समानवर्चसेत्येतेन व्याख्यातम्॥११॥ ईर्मांतासः सिलिकमध्यमासः सं शूरणासो दिव्यासो
अत्याः। हंसा इव श्रेणिशो यतंते यदाक्षिषुर्दिव्यमज्ममश्वाः। ईर्मांताः समीरितांताः पृथ्वंता वा सिलिकमध्यमाः संसृतमध्यमाः शीर्षमध्यमा वा। अपि वा शिर आदित्यो भवति यदनुशेते सर्वाणि भूतानि मध्ये चैषां तिष्ठ
तीदं [illegible] एतस्मादेव समाश्रितान्येतदिंद्रियाणि भवंतीति संशूरणासः शूरः शवतेर्गतिकर्मणो दिव्या दिवि जा अत्या अतनाः। हंसा इव श्रेणिशो यतंते हंसा हंतेर्घ्नंत्यध्वानं श्रेणिशः श्रयंते समाश्रिता भवंति यदाक्षिषु
र्यदापन्दिव्यमज्ममज्मनि माजिमश्वा आदित्याश्वा इत्यस्तुतिरश्वस्यादित्यादश्वो निस्तष्ट इति। सूरादश्वं वसवो निरतष्टेत्यपि निगमो भवति॥ पा॥ कायमानो वना त्वं यन्मातॄरजगन्नपः। न तत्ते अग्ने प्रमृषे निवर्तनं यद्दूरे सन्निहाभ
वः। कायमानश्चायमानः कामयमान इति वा वनानि त्वं यन्मातॄरपोऽगम उपशाम्यन्न तत्ते अग्ने प्रमृष्यते निवर्तनं दूरे यत्सन्निह भवसि जायमानः। लोधं नयंति पशु मन्यमानाः। लुब्धमृषिं नयंति पशुं मन्यमानाः। शीरं पावक शो
चिषं [illegible] ध्रियाय निमिति वाति वा॥१२॥ कनीनकेव विद्रधे नवे द्रुपदे अर्भके। बभ्रू यामेषु शोभेते। कनीनके [illegible] तिवा कनतेर्वा स्यात्कांतिकर्मणः कन्ययोरधिष्ठानप्रवचना

निसप्तम्याएकवचनानीतिशाकपूणिर्मृदूदरो दारुपद्विदारुदरणात्तेर्वा द्रूणातेर्वा तस्मादेव द्रु नवेनवजाते धर्मकिअ वृद्धतेद्यावदाति ... तुनते एवं दन्दूयामे पुरोभते बभ्रवो रश्मयोः संस्तवदं च मेदादिदं वमे दाशि
त्पृषि प्रसख्यायाद्गा। सुवास्त्वा अधितुग्वनि। सुवास्तुर्नदी तुग्व तीर्थं भवति तत्तूर्णमेव तेदाययंति। कुविन्नंसंते मरुतः पुनर्नः। पुनर्नो नवंते मरुतो नसंत इत्यपरिष्टाद्याख्यास्यामः। येते मदा आहनसो विहायसस्तेभिरिंद्र चो
दय दातवे मघं। येते मदा आहनवतो वचनवंतस्तैरिंद्र चोदय दानाय मघं॥७॥ उपो अदर्शि शुंध्युवो न वक्षो नोधा इवाविरकृत प्रियाणि। अद्मसन्न ससतो बोधयंती शश्वत्तमागात्पुनरेयुषीणां। उपादर्शि शुंध्युवः शुंध्यु
रादित्यो भवति शोधनात्तस्येव वक्षो भासाध्यूल्हं इदमपीतरद्वक्ष एतस्मादेवाध्यूल्हं काये। शकुनिरपि शुंध्युरुच्यते शोधनादेवोदकचरो भवत्यापोपि शुंध्युव उच्यंते शोधनादेव नोधा ऋषिर्भवति नवनं दधाति स यथा स्तु
त्या कामानाविष्करुत एवमुषा रूपाण्याविष्कुरुते। अद्मसदद्मान्नं भवत्यद्मसादिनीतिवा घसाविनीतिवा। ससतो बोधयंती शश्वत्तमागात्पुनरेयुषीणां। शाश्वतिकतमागात्पुनरेयुषीणां। तेवाशीमंतइष्मिणः। ईषि
णानइतिवेषिणानइतिवार्षिणानइतिवा वाशीतिवाङ्नाम वाश्यतइति सत्याः। शंसावाध्वर्यो प्रति मे गृणीहींद्राय वाहः कृणवाव जुष्टं। अभिवहनस्तुतिमभिषवणप्रवादां स्तुतिं मन्यंत ऐंद्रीत्वेव शास्यते परितर्क्ये
इत्यपरिष्टाद्याख्यास्यामः॥८॥ द्वितीयः पादः। सुविते सुइते स्वृते सुगते प्रजायामितिवा। सुविते मा धा इत्यपि निगमो भवति दयतिरनेककर्मा। नवेन पूर्वं दयमानास्यामेत्युपदयाकर्मा। य एक इद्विदयते। वस्विति दानक
र्माथातिभागकर्मावा। दुर्वर्तुर्भीमो दयते वनानीति दहतिकर्मा। दुर्वर्तुर्दुर्वारः। द्विदद्धसुर्दद्वयमानो विशत्रूनिनिहिंसाकर्मा। इमे सुता इंदवः प्रातरित्वना सजोषसा पिबतमश्विनातान। अहं हि वा मूतये वंदनाय मां वायसो दो
षा दयमानो अबूबुधत। दयमानइति। नूचिदिति निपातः पुराणनवयोर्नूचेतिच। अद्याचिन्नूचित्तदपो नदीनां। अद्य च पुरा च तदेव कर्म नदीनां। नूच पुरा च सदनं रयीणां। अद्य च पुरा च सदनं रयीणां। रयिरिति धनना
म रातेर्दानकर्मणः॥१॥ विद्याम तस्य ते वयमकूपारस्य दावने। विद्याम तस्य ते वयमकूपरणस्य दानस्यादित्योप्यकूपार उच्यते कूपारो भवति दूरपारः समुद्रोप्यकूपार उच्यते कूपारो भवति महापारः कच्छपोप्यकूपार उ
च्यते कूपारो न कूपमृच्छतीति कच्छपः कच्छं पाति कच्छेन पातीतिवा कच्छेन पिबतीतिवा कच्छः खच्छः खच्छदोयमपीतरो नदीकच्छ एतस्मादेव कमुदकं तेन छाद्यते। शिशीते शृंगे रक्षसे विनिक्षे। निश्यति शृंगे रक्षसो विनिक्षणायर
क्षो रक्षितव्यमस्माद्रहसि क्षणोतीतिवा रात्रौ नक्षतइतिवा। अग्निः सुतुकः सुतुकेभिरश्वैः सुतुकनः सुतुकनैरितिवा सुप्रजाः सुप्रजोभिरितिवा सुप्रायणा अस्मिन्यज्ञे विश्रयंतां। सुप्रगमनाः॥२॥ देवानो यथा सदमिद्वृधे
असन्नप्रायुवो रक्षितारो दिवे दिवे। देवा नो यथा सदा वर्द्धनाय स्युरप्रायुवोप्रमाद्यंतो रक्षितारश्चाहन्यहनि। च्यवन ऋषिर्भवति च्यावयिता स्तोमानां च्यवानमित्यप्यस्य निगमा भवंति। युवं च्यवानं सनयं यथा रथं पुनर्यु
वानं चरथाय तक्षथुः। युवं च्यवनं सनयं पुराणं यथा रथं पुनर्युवानं चरणाय ततक्षथुः। युवा प्रयौतिकर्माणि तन्नतिः करोतिकर्मा। रजो रजतेर्ज्योती रज उच्यत उदकं रज उच्यते लोका रजांस्युच्यंते असृगहनी रजसी उच्येते। हरो
हरतेर्ज्योतिर्हर उच्यत उदकं हर उच्यते लोका हरांस्युच्यंते। जुहुरे विचितयंतः। जुह्विरे विचतयमानाद्यंत इत्येषानेककर्मा। पदं देवस्य मनसा व्यंत इति पश्यतिकर्मा। श्रीहि भूरपुरोलाशमिति खादतिकर्मा। बीतं पातं पयस उस्रि
यायाः। अ बीतं पिबतं पयस उस्रियायाः। उस्रियेति गोनाम उस्राविणोस्यां भोगाः। त्वामिंद्र मतिभिः सुते सुनीथासो वसूयवः। गोभिः क्राणा अनूषत। गोभिः कुर्वाणा अस्तोषत॥३॥ आ तू षिंच हरिमीं द्रोरुपस्थे वाशीभि
स्तक्षताश्मन्मयीभिः। आसिंच हरिं द्रोरुपस्थे द्रुममयस्य हरिः सोमो हरितवर्णोयमपीतरो हरिरेतस्मादेव। वाशीभिस्तक्षताश्मन्मयीभिः वाशीभिरश्ममयीभिरितिवा वाग्भिरितिवा। स शर्धदर्यो विषुणस्य जंतोर्मा शिश्न

१९

...नां यो विषुणस्य जंतो र्विषमस्य मा शिश्नदेवा अपि गुर्ऋतं नः। स पर्व वो यत्त्वं वा ॥४॥ आ घा ता गच्छानुत्तरा युगानि यत्र जामयः कृणवन्नजामि। उप बर्बृहि वृषभा
य बाहुमन्यमिच्छस्व सुभगे पतिं मत्। आगमिष्यंति तान्युत्तराणि युगानि यत्र जामयः करिष्यंत्यजामि कर्माणि जाम्यतिरेकनाम बालिशस्य वा समानजातीयस्य वोपजन उपधेहि वृषभाय बाहुमन्यमिच्छस्व सुभगे
पतिं मदिति व्याख्यातं ॥५॥ द्यौर्मे पिता जनिता नाभिरत्र बंधुर्मे माता पृथिवी महीयं। उत्तानयोश्चम्वो३र्योनिरंतरत्रा पिता दुहितुर्गर्भमाधात्। द्यौर्मे पिता पाता वा पालयिता वा जनयिता नाभिरत्र बंधुर्मे माता पृथि
वी महती बंधुः संबंधनान्नाभिः संनहनं नाभ्या संनद्धा गर्भा जायंत इत्याहुरेतस्मादेव ज्ञातीन्सनाभय इत्याचक्षते। संबंधव इति च ज्ञातिः संज्ञानात्। उत्तानयोश्चम्वो३र्योनिरंतः उत्तान उत्ततान ऊर्ध्वतानो वा तत्र पि
ता दुहितुर्गर्भं दधाति पर्जन्यः पृथिव्याः। अथा नः शं योररपो दधात। रपो रिप्रमिति पापनामनी भवतः शमनं च रोगाणां यावनं च भयानाम। अपि शंयुर्बार्हस्पत्य उच्यते। तं छंयोरावृणीमहे गातुं यज्ञाय गातुं यज्ञ
पतये ... निगमो भवति। गमनं यज्ञाय गमनं यज्ञपतये ॥६॥ इति तृतीयः पादः ॥ अदितिरदीना देवमाता ॥१॥ अदितिर्द्यौरदितिरंतरिक्षमदितिर्माता स पिता स पुत्रः। विश्वे देवा अदितिः पंचजना अदितिर्जातम
दितिर्जनित्वं। इत्यदितेर्विभूतिमाचष्ट एनान्यदीनानीति वा। यमेरिरे भृगवः। एरिर इतीर्त्तिरुपसृष्टोऽभ्यस्तः ॥२॥ उत स्मैनं वस्त्रमथिं न तायुमनुक्रोशंति क्षितयो भरेषु। नीचायमानं जसुरिं न श्येनं श्रवश्चाच्छा पशु
मच्च यूथं ... नं वस्त्रमथिमिव वस्त्रमथिं नं वस्त्रं वस्ते स्तायुरिति स्तेननाम संस्त्यानमस्मिन्पापकमिति नैरुक्ताः स्तस्यतेर्वा स्यादनुक्रोशंति क्षितयः संग्रामेषु भर इति संग्रामनाम भरतेर्वा हरतेर्वा नीचायमा
नं नीचैरयमानं नीचैर्निचितं भवत्यक्षैरुच्चितं भवति जसुरिमिव श्येनं श्येनः शंसनीयं गच्छति। श्रवश्चाच्छा पशुमच्च यूथं। श्रवश्चापि पशुमच्च यूथं प्रशंसां च यूथं च धनं च यूथं वेति वा यूथं यौतेः समायुतं भवति इं
...नरेनं तरतेस्त्वा... प्रणाति मंदी मंदतेः स्तुतिकर्मणः। प्र मंदिने पितुमदर्चता वचः। प्रार्चत मंदिने पितुमदन्नं यो गौर्व्याख्यातः ॥३॥ अत्राह गोरमन्वत नाम त्वष्टुरपीच्यं। इत्था चंद्रमसो गृहे। अत्र ह गोः सममंसतादित्यर
श्मयः स्वं नामापीच्यमपचितमपगतमपिहितमंतर्हितं वामुत्र चंद्रमसो गृहे गातुर्व्याख्यातोऽदंसयः कर्माणि दंसयंतः इत्येनानि। कुत्साय मन्मन्नह्यश्च दंसयः इत्यपि निगमो भवति। स तूताव नैनमश्नोत्यंहतिः। स तूताव नैनं
मंहतिरश्नोत्यंहतिश्चांहश्चांहुश्च हंतेर्निरूढोपधाद्विपरीतात्। बृहस्पते चयस इत्पियारुं। बृहस्पते यच्चातयसि देवपीयुं पियतिर्हिंसाकर्मा विषुते धान्या पृथिव्यौ वियमनात्। समान्या वियुते दूरे अंते। समानं संमानमात्रं भवति
मात्रा मानाद्दूरं व्याख्यातमंतोऽततेः। ऋधगित्पृथग्भावस्य प्रवचनं भवत्यथाप्यृध्नोत्यर्थे दृश्यते। ऋधगयाडृधगुताशमिष्ठाः। ऋध्नुवन्नयाक्षीः ऋध्नुवन्नशमिष्ठा इति चास्यादिति चास्यादिति चोदात्तं प्रथमादेशेऽनुदात्तमन्वादेशे तीव्र
ार्थतरमुदात्तमल्पीयोऽर्थतरमनुदात्तं ॥४॥ अस्या ऊ षु ण उप सातये भुवोऽहेळमानो ररिवाँ अजाश्व। अस्येनः सातय उप भवाहेळमानोऽक्रुध्यन्ररिवान्रातिरभ्यस्तोऽजाश्वेति पूषणमाहाजाश्वा ज्ञो अजनाज्ञ धानुदात्तं दीर्घायुरस्या सम
यः पतिर्जीवाति शरदः शतं। दीर्घायुरस्या यः पतिर्जीवतु शरदः शतं शरच्छृता अस्यामोषधयो भवंति शीर्णा आप इति वा अस्या अस्येत्युते नैव्याख्यातं ॥५॥ अस्य वामस्य पलितस्य होतुस्तस्य भ्राता मध्यमो अस्त्यश्नः। तृती ए
यो भ्राता घृतपृष्ठो अस्यात्रापश्यं विश्पतिं सप्तपुत्रं। अस्य वामस्य वननीयस्य पलितस्य पालयितुर्होतुर्ह्वातव्यस्य तस्य भ्राता म... ...हरतेर्हरतिकर्मणो हरते भागं भर्त्तव्यो भवतीति वा तृतीयो भ्राता घृतपृष्ठो ऽ
स्यायमग्निस्तत्रापश्यं सर्वस्य पातारं वा पालयितारं वा विश्पतिं सप्तपुत्रं सर्पणपुत्रमिति वा सप्त सृप्ता संख्या ... ...नं तिरः सप्त युंजंति रथमेकचक्रमेको अश्वो वहति सप्तनामा। त्रिनाभि चक्रमजर

सप्तमपुत्रं १

मनर्वं यत्रेमा विश्वा भुवनाधितस्थुः सप्त युञ्जंति रथमेकचक्रमेकचारिणं चक्रं चकतेर्वा चरतेर्वा क्रामतेर्वैको अश्वो वहति सप्त नामादित्यः [illegible] रश्मयो रसानभिसंनामयंति सप्तैनमृषयस्स्तुवंतीति वेदमपीतरं नामैतस्मा
देवाभिसंनामात्संवत्सरप्रधान उत्तरोर्द्धर्चस्त्रिनाभि चक्रं त्र्यृतुः संवत्सरो ग्रीष्मो वर्षा हेमंत इति संवत्सरः संवसंतेस्मिन्भूतानि ग्रीष्मो ग्रस्यंतेस्मिन्रसा वर्षा वर्षत्यासु पर्जन्यो हेमंतो हिमवान्हिमं पुनर्हंतेर्वा हिनोतेर्वाजरमज
रणधर्माणं वनर्वमप्रस्तृतमन्यस्मिन्यत्रेमानि सर्वाणि भूतान्यभिसंतिष्ठंते तं संवत्सरं सर्वमात्राभिष्ठौति पंचारे चक्रे परिवर्त्तमान इति पंचर्तुतया पंचर्त्तवः संवत्सरस्येति च ब्राह्मणं हेमंतशिशिरसमासेन षळर आहु
रर्पितमिति षळृतुतयाराः प्रत्यृता नाभौ षट्पुनः सहतेः द्वादशारं नहि तज्जराय द्वादश प्रधयश्चक्रमेकमिति मासानां मासा मानात्प्रधिः प्रहितो भवति तस्मिन्त्साकं त्रिंशता न शंकवोर्पिताः षष्टिर्न चलाचलासः
षष्टिश्च ह वै त्रीणि च शतानि संवत्सरस्याहोरात्रा इति च ब्राह्मणं समासेन सप्तशतानि विंशतिश्च संवत्सरस्याहोरात्रा इति च ब्राह्मणं विभागेन विभागेन ॥ ७ ॥ चतुर्थः पादः ॥ २७ ॥ इति चतुर्थोध्यायः समाप्तः ॥ ॥ सस्मिन्मविं
दद्घरणो नदीनां संस्नातं मेघं जाहि ष्ठौवां हवानां स्तोमो दूतो हुवन्नरा वोल्हूतमो ह्वानानां स्तोमो दूतो हुवन्नरो नरा मनुष्या नृत्यंति कर्मसु दूतो जवतेर्वा द्रवतेर्वा वारयतेर्वा वावशानो वष्टेर्वा वाश्यतेर्वा सप्तस्वसारो रुषीर्वाव
शान इत्यपि निगमो भवति वार्यं वृणोतेरथापि वरतमं तद्वार्यं वृणीमहे वरिष्ठं गोपयत्यं तद्वार्यं वृणीमहे वर्षिष्ठं गोपायितव्यं गोपितारो यूयं स्थ युष्मभ्यमिति वा ध इत्यन्ननामाध्यानीयं भवति आमत्रेभिः सिंचता मद्यमं
धः आसिंचता मत्रैर्मद्यमंधो मत्रं पात्रममा अस्मिन्दंत्यमा पुनरनिर्मितं भवति पात्रं पानात्तमो प्यंध उच्यते नास्मिन्ध्यानं भवति न दर्शनं मंधं तम इत्यभिभाषंते यमवीतरों ध एतस्मादेवापश्यद्दत्तगवान्न विचेतदंध इत्यपि
निगमो भवति ॥ १ ॥ असश्चंती भूरिधारे पयस्वती असज्यमाने इति वा व्युदस्यंत्याविति वा बहुधारे उदकवत्यौ वनुष्यति र्हंतिकर्मानवगतसंस्कारो भवति वनुयामवनुष्यत इत्यपि निगमो भवति दीर्घप्रयज्युमपि तियो वनुष्य
तिवधं जघेन्द्र [illegible] सुहुव्यः दीर्घप्रततयज्ञमभिजिघांसति यो वयं तज्जयेम पृतनासु दूढ्यं दुर्धियं पापधियं पापः पातापेयानां पापच्यमानो वाड्डुःव पतती वा पत्यतेर्वा स्यात्तरुष्यतिरप्येवं कर्मा इंद्रेण युजा तरुषेम वृत्रमि
त्यपि निगमो भवति मंदनो भंदते स्तुतिकर्मणः पुरुप्रियो भंदते धामभिः कविरित्यपि निगमो भवति स मंदना उदियर्त्ति प्रजावतीरिति वा अन्येन मदाहनो याहि तूयं अन्येन मदहनो गच्छ क्षिप्रं माहंसीव माषमाणो
त्यस [illegible] नदो भवत्येतस्मादाहनस्या सदा बिनर्दो भवति नदते स्तुतिकर्मणः नंदस्य मारुधतः काम आगन्नदनस्य मारुधतः काम आगमत्संरुध प्रजननस्य ब्रह्मचारिण इत्यृषिपुत्र्या विलपितं वेदयंते ॥ २ ॥
नयस्स [illegible] पृथिवी न धन्वनांतरिक्षं नाइयः सोमो अक्षाः अक्षोतेरित्येके अनूपे गोमान्गोभिरक्षाः सोमो दुग्धाभिरक्षाः लोधाशः सिंहं प्रत्यंचमत्साः क्षियति निगमः पूर्वः क्षरति निगम उत्तर इत्येके अनूपे गोमान्गोभिर्यदा क्षियत्सं
[illegible] सोमो दुग्धाभ्यः क्षरति सर्वे क्षियति निगमा इति शाकपूणिः श्वात्रमिति क्षिप्रनामाशु अतनं भवति स पतत्रीत्वरं स्थाजगद्यच्छ्वात्रमग्निरकृणोज्जातवेदाः स पतत्रि चेत्वरं स्थावरं जंगमं च यत्तत्क्षिप्रमग्निरकरोज्जातवेदा ऊतिरव
नात् [illegible] इत्यपि निगमो भवति हासमाने इत्युपरिष्टाद्व्याख्यास्यामः ॥ ३ ॥ वम्रकः पड्भिरुपसर्पदिंद्रं पानैरिति वा स्याशनैरिति वा स संनपद्भ्यां विरद्भ्य चंतं स्वप्नमेतन्मध्यमं ज्योतिरनित्यदर्शनं तद्विवावि
[illegible] मानाः [illegible] मध्यमेव स्थान उत्तमा च शंभुः सुखभूः मृगं न वा मृगयंति मृगमिव व्रात्याः प्रैषा वराहो मेघो भवति वराहारो वरमाहारमाहार्षीरिति च ब्राह्मणं विद्वद्वाराहं ति
[illegible] मात्यप वीतरो वराह एतस्मादेव वृहति मूलानि वरं वरं मूलं वृहतीति वा वराहमिंद्र एमुषमित्यपि निगमो भवति अंगिरसोपि वराहा उच्यंते ब्राह्मणस्पतिर्वृषभिर्वराहैः अथाप्येते माध्य

मिकाद्भिर्गरणावरा हृदउ अंते। परशुन्हिरणपचक्रानयोर्दशूक्तिधावतो वराङ्कन्। स्वसराणपहानि भवंति। स्वयंसारीणयपि वा स्वरादित्यो भवति सुरण नानिसारयंति। उस्राइवस्वसराणीत्यपि निगमो भवति। शर्याभिर्न गुल
२० यो भवति सृजतिकर्माणि। शर्याइषवः शरमय्यः शरः मृणातेः शर्याभिर्न भरमाणो गभस्त्योरित्यपि निगमो भवति। अर्को देवो भवति यदेनमर्चंत्यर्को मंत्रो भवति यदेनेनार्चंत्यर्कमन्नं भवत्यर्चति भूतान्यर्को वृक्षो भ
वति संवृतः कटुकिम्ना।।५।। गायंति त्वा गायत्रिणो ऽर्चंत्यर्कमर्किणः। ब्रह्माणस्त्वा शतक्रत उद्वंशमिव येमिरे। गायंति त्वा गायत्रिणः प्रार्चंति ते ऽर्कमर्किणो ब्रह्माणस्त्वा शतक्रत उद्येमिरे वंशमिव वंशो वनशयो भवति व
ननाच्छ्रूयत इति वा पवीरथनेनेमिर्भवति यद्विपुनाति भूमिं। उत पव्या रथानामद्रिं भिंदत्योजसा। तं मरुतः क्षुरपविना व्ययुरित्यपि निगमो भवति। वक्षो व्याख्यातं धन्वांतरिक्षं धन्वंत्यस्मादापः। तिरो धन्वातिरो व
तइत्यपि निगमो भव भवति। सिनमन्नं भवति सिनाति भूतानि। येन स्मा सिनं भरथः सखिभ्य इत्यपि निगमो भवति। इत्थामुष्येत्येतेन व्याख्यातं सचा सह इत्यर्थः। वसुभिः सचाभुवौ वसुभिः सह भुवौ। चिदिति निपा
तो ऽनुदात्तः पुरस्तादेव व्याख्यातो ऽथापि पशुनामेह भवत्यादात्त चिदसि मनासि चितास्त्वयि भोगाश्चेतयस इति वा। आ इत्याकार उपसर्गः पुरस्तादेव व्याख्यातो ऽप्यायद्यर्थे दृश्यते। अभ्र आँ अपः। अभ्र आ अपो ऽभ्र इव अप इ
ति तु स्म धोतते ऽरोवा च नृं वा। अस्मे धूत्नमधि रत्नं च धेहि। अस्मासु धूत्नं च रत्नं च धेहि।।५।। इति प्रथमः पादः।। पवित्रं पुनातेर्मंत्रः पवित्रमुच्यते येन देवाः पवित्रेणात्मानं पुनते सदेत्यपि निगमो भवति। रश्म
यः पवित्रमुच्यंते गभस्तिपूत इत्यपि निगमो भवत्यापः पवित्रमुच्यंते। शतपवित्राः स्वधया मदंतीर्बहूदका अग्निः पवित्रमुच्यते वायुः पवित्रमुच्यते सोमः पवित्रमुच्यते सूर्यः पवित्रमुच्यत इंद्रः पवित्रमुच्यते।
अग्निः पवित्रं स मा पुनातु वायुः सोमः सूर्य इंद्रः पवित्रं ते मा पुनंत्वित्यपि निगमो भवति। तोदस्तुद्यतेः।।७।। पुरु त्वा दाश्वान्वोचे ऽरिरग्ने तव स्विदा। तोदस्येव शरण आ महस्य। बहु दाश्वांस्त्वामेवाभिह्वयाम्यरिरमित्रऋच्छते
रीश्वरो ऽप्यरिरेतस्मादेव यदन्यदेवत्या अग्नावाहुतयो हूयंत इत्येतद्दृष्ट्वैवमवक्ष्यत्। तोदस्येव शरण आ महस्यात् तुदस्येव शरणे ऽतिमहत स्वं वाः सुखं चनः। आनुद्धानो ऽघृतप्रष्ठ स्वं वा इत्यपि निगमो भवति। शिपिविष्टो वि
ष्णुरिति विष्णोर्द्वे नामनी भवतः कुत्सितार्थीयं पूर्वं भवतीत्यौपमन्यवः।।२।। किमित्ते विष्णो परिचक्ष्यं भूत्प्र यद्ववक्षे शिपिविष्टो अस्मि। मा वर्पो अस्मदप गूह एतद्यदन्यरूपः समिथे बभूथ। किं ते विष्णोः प्रख्यातमेतद्भव
त्यप्रख्यापनीयं यन्नः प्रब्रूषे शेप इव निर्वेष्टितो ऽस्मीत्यप्रतिपन्नरश्मिरपि वा प्रशंसानामैवाभिप्रेतं स्यात् किं ते विष्णोः प्रख्यातमेतद्भवति प्रख्यापनीयं यदुत प्रब्रूषे शिपिविष्टो ऽस्मीति प्रतिपन्नरश्मिः। शिपयो ऽत्र रश्मय
उच्यंते तैराविष्टो भवति। मा वर्पो अस्मदप गूह एतत् वर्प इति रूपनाम वृणोतीति सतो यदन्यरूपः समिथे संग्रामे भवति संयतरश्मिस्तस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय।।३।। प्र तत्ते अद्य शिपिविष्ट नामार्यः शंसामि वयुना
नि विद्वान्। तं त्वा गृणामि तवसमतव्यान्क्षयंतमस्य रजसः पराके। तत्ते अद्य शिपिविष्ट नामार्यः प्रशंसाम्यर्यो ऽहमस्मीश्वरः स्तोमानामर्यस्त्वमसीति वा तं त्वा स्तौमि तवसमतव्यांस्तवस इति महतो नामधेयमुदितो भवति
निवसंतमस्य रजसः पराके पराक्रांते ऽस्य रिणाति रागत इति रिः।। आहुतो संसचावहे आगतद्रणो संसैवावहे पृथुज्रयाः पृथुजवः। पृथुज्रया अमिनादायुर्दस्योः।। प्रामाप्यय दायुर्दस्योः।।४।। अग्निरिरोदो यति निरराणा
ईलत्वसुतीजनयंत प्रशस्तं। दूरेदृशं गृहपतिमथर्युं। दीधितयो ऽंगुलयो भवंति धीयंते कर्मसु अरणी प्रत्यृत एने अग्निः समरणाज्जायत इति वा हस्तच्युती हस्तप्रच्युत्या जनयंत प्रशस्तं दूरेदर्शनं गृहपतिमतनवंतम्
कयाथ ति थापिबत्सा कंसरौं सिति त्रिंशतं। इंद्रः सोमस्य काणुका एकेन प्रतिपानेनापिबत्साकं सहेत्यर्थः। इंद्रः सोमस्य काणुका ... कांतकानीति वा ... कानीति वेंद्रः सोमस्य कांत इति वा कणो हत इति वा करो

हतः कांतिहतः स्तत्रैतद्याज्ञिकावेदयंते त्रिंशदुक्थपात्राणि माध्यंदिने सवन एकदेवतानि तान्येतस्मिन्काल एकेन प्रतिमानेन पिबंति तान्यत्र वसरां स्युच्यंते त्रिंशदपरपक्षस्याहोरात्रास्त्रिंशत्पूर्वपक्षस्येति नैरुक्तास्तद्यास
ता यांदुमस्य आगामिन्य आपो भवंति रश्मयस्ता अपरपक्षे पिबंति तथापि निगमो भवति। यमक्षितिमक्षितयः पिबंतीति। तं पूर्वपक्ष आप्याययंति तथापि निगमो भवति। यथा देवा अंशुमाप्याययंतीति॥ ८॥ अ
गुर्भत्रो भवति गव्यमिश्रणाद्दपि वा प्रशंसानामैवाभिप्रेतं स्यात्तच्छूरवत्वाद्घृणो शमीधं शमिशमाधं समीधं माद्रिगवित्याश्ररथ त्रिगुरुच्यते। तुर्भ्यं श्रौतं त्वष्टृगोशवीवः। अमृतगमनकर्मवानिंद्रोप त्रिगुरुच्यते। अ
त्रिगवईहमिंद्रायेत्यपि निगमो भवत्यां गृषसोमश्राघोषः। एनां गृषेत्यवयामिंदु वंतः॥ ७॥ अपांतमन्युस्तृपलप्रभर्माधुनिः शिमीवांछरुमां ऋजीषी। सोमो विश्वान्यतसावनानि नार्वाग
इंद्र प्रतिमानानि देभुः। आपातितमन्युस्तृप्रप्रहारी सोमो वेंद्रो वा धुनिर्धूनोतेः। शिमीति कर्मनाम शमयतेर्वा शक्नोतेर्वा जीषी सोमो यत्सोमस्य पूयमानस्यातिरिच्यते तदजीषमपार्जितं भवति तेनर्जीषी सोमोऽथाप्यैंद्रो नि
गमो भवति। ऋजीषी वज्रीति। हर्योरस्य स भागो धानाश्चेति धानाभ्राष्ट्रे हिता भवंति फले हिता भवंतीति वा बब्धां ते हरी धाना उप ऋजीषं जिघ्रतामित्यपि निगमो भवत्यादिनाभ्यासेनोपहितेनोपधामादत्ते बभस्त्रिरित्रि क
र्मा सोमः सर्वाण्यतसानि वनानि नार्वाग् इंद्र प्रतिमानानि दभ्नुवंति यैरेनं प्रतिमिमते नैनं तानि दभ्नुवंत्यर्वागेवैनमप्राप्य विनश्यंतीतींद्रप्रधानेत्येके नैघंटुकं सोमकर्म भयप्रधानेत्यपरं श्मशा शुच्छ्रत इति वा श्मा भुत
इति वा। अश्वश्मशारुधद्वाः। अश्वारुधच्छाशा वा रिति॥ ८॥ इति द्वितीयः पादः॥ उर्वश्यप्सरा उर्वभ्यश्नुत ऊरुभ्यामश्नुत उरुर्वा वशोऽस्याऽप्सरा अप्सारिणापि वाप्स इति रूपनामाप्सातेरप्सानीयं भवत्यादर्शनीयं व्या
पनीयं वा स्पष्टं दर्शनायेति शाकपूणिर्यदप्स इत्यभक्षस्याप्सो नामेति व्यापिनः स्तद्रा भवति रूपवतीतदनयात्तमिति वा तदस्यै दत्तमिति वा तस्या दर्शनान्मित्रावरुणयो रेतश्चस्कंद तदभिवादिन्येषर्ग्भवति॥ १॥ उतासि मैत्रा
वरुणो वसिष्ठोर्वश्या ब्रह्मन्मनसोऽधिजातः। द्रप्सं स्कन्नं ब्रह्मणा दैव्येन विश्वेदेवाः पुष्करे त्वाददंत। अप्यसि मैत्रावरुणो वसिष्ठोर्वश्या ब्रह्मन्मनसोऽधिजातो द्रप्सं स्कन्नं ब्रह्मणा दैव्येन द्रप्सः संभृतः प्सानीयो भवति सर्वे देवाः
पुष्करे त्वाधारयंत पुष्करमंतरिक्षं पोषति भूतान्युदकं पुष्करं पूजाकरं पूजयितव्यमिदमपीतरत्पुष्करमेतस्मादेव पुष्करं वपुष्करं वा पुष्पं पुष्यतेर्वपुर्नवेतेः कांतिर्वा प्रज्ञा वा॥ २॥ स इत्थमो वपुर्नंततत्यल्पर्यणावपु
नेत्युच्चकार। सतमो प्रज्ञानं ततत्यल्पत्तं सूर्येण प्रज्ञानं वपुश्चकार वाजपस्त्यं वाजपतनं सनेम वाजपस्त्यमित्यपि निगमो भवति। वाजगंध्यं गध्यत्युत्तरपदं अश्याम वाजगंध्यमित्यपि निगमो भवति। गध्यं गृह्णातेः। ऋज्वा
वाजं न गध्यं युयूषन्नित्यपि निगमो भवति। गध्यतिर्मिश्रीभावकर्माप्यागधिता परिगधितेत्यपि निगमो भवति। कौरयाणः कृतयानः। पाकस्थामा कौरयाण इत्यपि निगमो भवति। तौरयाणस्तूर्णयानः। स तौरया
ण इपयाहि यज्ञं मरुद्भिरिंद्र सखिभिः सजोषा इत्यपि निगमो भवति। अहृणीयमानोऽह्रीतयानः। अनुष्टुयाकृणुह्यहृणीयमान इत्यपि निगमो भवति हरयाणो हरमाणयानः। रजतं हरयाणमित्यपि निगमो भवति हरयाणो हरमाणप्र
याणः। रजतं हरयाणमित्यपि निगमो भवति। आरितः कर्मणि कर्मणि स्थिरः। प्रभृतस्तोमान्न्यंत्रेशीघ्रदतेर्मृदूभावकर्मणः॥ ३॥ नियद्वृणक्षि श्वसनस्य मूर्द्धनि शुष्मस्य चिद्व्रन्दिनो रोरुवद्वना। नि वृणक्षि यच्छ्वसनस्य मूर्द्धनि
शब्दकारिणः शुष्मस्यादित्यस्य शोषयितुः रोरूयमाणो वनानीति वा वधेनेति वा। अभ्रंदंतवीळितेत्यपि निगमो भवति। वीळयतिश्च व्रीळयतिश्च संस्तंभकर्माणौ पूर्वेण संप्रयुज्येते निःषपी स्त्रीकामो भवति विनिर्गत
पसोऽस्य सतेस्य शातिकर्मणः। मा नो मघेव निष्षपी परादाः स यथा धनानि विनाशयति मा नस्त्वं तथा परादाः। तूर्णाशमुदकं भवति तूर्णमश्नुते। तूर्णाशं न गिरेरधीत्यपि निगमो भवति क्षुंपमहिच्छत्रकं भवति य

ब

॰॰॰कदोमर्तं मराधसंपदास्तुंपमिवस्फुरताकृदानः मुघ्नवद्भिरइंद्रोऽधुंगाकरामर्तमनाराधयंतं पादेनस्तुंपमिवावस्फुरतिकदानः भृणोति च गिर इंद्रोऽधुंगांगो तित्तिप्रनामां चितमेवां कितं भवति निचुंपुणः

सो॰दाविचांतद्भृणोनिचमनेनश्रीणाति॥५॥ पत्नीवंतः सुताइमउशंतो यंतिवीतयेऽपांजग्मिर्निचुंपुणः। पत्नीवंतः सुताइमेद्भिः सोमाः कामयमानायंतिवीतयेपानायापोंगंतानिचुंपुणः समुद्रोऽपिनिचुंपुणऽच्यते

॰ दृ॰नेन न्यूर्यतेवभृथोऽपिनिचुंपुणऽच्यतेनीचैरस्मिन्क्वणंतिनीचैर्दधतीतिवा। अवभृथ निचुंपुणोऽपि निगमो भवति। निचुंपुणा निचुंकुणोति च पदिर्गंतुर्भवति यत्वघ्यते॥६॥ सुगुरसत्सुहिरण्यस्व श्वो बृहद्दस्मे

११ वदइंद्रोदधाति यत्वायंतं वसुनाप्रातरित्वो मुक्षीजयेव पदिमुत्सिनाति। सुगुर्भवति सुहिरण्यः स्वश्वो महद्यास्मे वयइंद्रोदधाति। यत्त्वायंतमन्नेन प्रातरागामिन्नतिथे मुक्षीजयेवपदिमुत्सिनाति कुमारो मुक्षीजा

मोवना॰॰यनाघततनाद्यपाडुः पद्यते। आविः स्वः कृणुते गूहते बुसं स पादुरस्य निर्णिजो न मुच्यते। आविष्कृते भासमादित्यो गूहते बुसं बुसमित्युदकनाम ब्रवीतेः शब्दकर्मणो भ्रंशतेर्वा यद्वर्षन्पातयत्युदकं रश्मिभि य५

स्तत्वादत्ते॥७॥ इति तृतीयः पादः॥ ॥वृकश्चंद्रमा भवति विवृतज्योतिष्को वा विकृतज्योतिष्को वा विक्रांतज्योतिरिति कोवा॥२॥ अरुणो मासकृद्वृकः पथा यंतं ददर्श हि। उज्जिहीते निचाय्या तष्टेव पृष्ट्यामयी वित्तं मे अस्य रोदसी।

८७ अरुणा आरोचनो मासकृन्मासानां चार्धमासानां च कर्ता चंद्रमा वृकः पथा यंतं ददर्श नक्षत्रगणमभिजिहीते निचाय्य येनयेन योक्ष्यमाणो भवति चंद्रमास्तक्ष्णुवन्निव पृष्ठरोगी जानीतं मे अस्य द्यावापृथिव्याविति। आदित्योऽपि वृक

४८ उच्यते यदा वृंक्ते॥२॥ अजोहवीदश्विना वर्त्तिका वामास्नो यत्सीममुंचतं वृकस्य। अह्वयदुषा अश्विनावादित्येनाभिग्रस्ता तामश्विनौ प्रमुमुचतुरित्याख्यानं। श्वापि वृक उच्यते विकर्तनात्। वृकश्चिदस्य वारण उरामथिः॥

उरणामथिः। उरणा ऊर्णावान्भवत्यूर्णा पुनर्वृणोतेरूर्णोतेर्वा। वृद्धवाशिन्यपि वृक उच्यते। शतं मेषान्वृक्ये चक्षदानमृज्राश्वं तं पितांधं चकारेत्यपि निगमो भवति। जोषइत्यविज्ञातनामधेयं जोषयितव्यं भवति॥३॥ य इंद्रा नि८

ग्नी सुतेषु वां स्तवतेष्वृतावृधा। जोषवाकं वदतः पज्रहोषिणा न देवा भसथश्चन। य इंद्राग्नी सुतेषु वां सोमेषु स्तौति तस्याश्नीथः। अथ योऽयं जोषवाकं वदति विजंजपः प्रार्जितहोषिणौ न देवौ तस्याश्नीथः। कृत्तिः कृंततेर्यशो वान्नं क६

वा। महीव कृत्तिः शरणात इंद्र सुमहत्त्वं इंद्र शरणमंतरिक्षं कृत्तिरिवेतीयमपीतरा कृत्तिरेतस्मादेव सूत्रमय्युपमार्थे वा। कृत्तिवासाः पिनाकहस्तोऽवततधन्वेत्यपि निगमो भवति। श्वघ्नी कितवो भवति स्वं हंति स्वं पुनरा

६८ श्रितं भवति कृतं न श्वघ्नी विचिनोति देवने। कृतमिव श्वघ्नी विचिनोति देवने। कितवः किंतवास्तीति शब्दानुकृतिः कितवा वाशीर्णामकः समममिति परिग्रहार्थीयं सर्वनामानुदात्तं॥४॥ मा नः समस्य दूढ्यः परिद्वे

षसो अंहतिः। ऊर्मिर्न नावमावधीत्॥ मा नः सर्वस्य दुर्धियः पापधियः सर्वतो द्वेषसोऽहतिरूर्मिरिव नावमावधीत्। ऊर्मिरूर्णोतेर्नौः प्रणोत्तव्या भवति नमतेर्वा। तत्कथमनुदात्तप्रकृति नाम स्याद्दृष्टव्ययं तु भवति। आ४

उतो समस्मिन्ना शिशीहि नो वसो इति सप्तम्यां। शिशीतिर्दानकर्मा। उरुष्या णो अघायतः समस्मादिति पंचम्यां। उरुष्यतिरक्षाकर्मा। अथापि प्रथमाबहुवचने नभंतामन्यके समे। यो हविषा जारो अपां पिपर्ति पपुरि राम ११

६३ र्नरा। पिता कुटस्य चर्षणिः। हविषा पापां जरयिता पिपर्ति पपुरिरिति पृणातिनिगमौ वा प्रीणातिनिगमौ वा। पिता कृतस्य कर्मणश्चायितादित्यः। शंब इति वज्रनाम शमयतेर्वा शातयतेर्वा। उग्रो यः शंबः पुरुहूत तेन

त्यपि निगमो भवति। केपयः कपूया भवंति कपूयमिति पुनाति कर्मकुत्सितं दुष्पूयं भवति॥६॥ पृथक्प्रायन्प्रथमा देवहूतयोऽकृण्वत श्रवस्यानि दुष्टरा। न ये शेकुर्यज्ञियां नावमारुहमीर्मैव ते न्यविशंत केपयः॥

यः। पृथक्प्रायन् पृथक्प्रपद्यंते प्रथमा देवहूतयो ये देवानाह्वयंतो कुर्वत श्रवणीयानि यशांसि दुरनुकराणि ॰॰॰ ये नाशक्नुवन्यज्ञियां नावमारोढुमीर्मैव ते न्यविशंत इह एव

न्यविशंतत्रुणोनैवतेन्यविशंतास्मिन्नेवलोकइतिवेमंइतिवाहुनामसमीरिततरोभवति।एताविश्वासर्वनानद्गुत्ता...एतानिसर्वाणिस्थानानितरुणामुपाकुरुवेसदंबलस्यपुत्रया
नियत्वासत्रमंहसंचारणंधनुर्वाकवचंवाकवचंकुत्र्यंचितंभवतिकांचितंभवतिकायेंचितंभवतीतिवा॥१॥प्रीणानाम्यान्हितंनयाग्रस्तस्त्रिवाहरथमिन्द्रणंधांद्रोणाहावमवतमश्मचक्रमसत्रकोशंसिंचतानृपाणं।
प्रीणानाम्यान्सुहितंनयचतयनंवोहितमस्तुस्त्रस्तिवाहनंरथंकुरुध्वंद्रोणाहावंद्रोणंद्रुममयंभवत्याह्वावआह्वानादावहआवहनादवतोवाततोमहान्भवत्यश्मचक्रमशनचक्रमसनचक्रमितिवांसत्रको
राममंसत्राणिवाकोशस्थानीयानिसंतुकोशःकुस्मातेर्विकुचितोभवत्ययमपीतरःकोशएतस्मादेवसंचयआचितमात्रोमहान्भवतिसिंचतनृपाणंनरपाणंकूपकर्मणासंयाममुपमिमीतेकाकुर्दंता
ल्चित्यावत्तेजिह्वाकोकुवासास्मिन्धीयतेजिह्वाकोकुवाकोकूयमानाएनांनुदतीतिवाजिह्वाजोहुवातालुतरतेस्तीर्णतममंगंलततेर्वास्याल्लवकर्मणोविपरीताद्यथातलंतेत्यविपर्ययः॥८॥सुदेवोअसिवरुणा
पस्पतेसप्रसिंधवः।अनुक्षरंतिकाकुदंसूर्म्यंसुषिरामिवसुदेवस्त्वंकल्याणदानोयस्यतवदेवसप्तसिंधवःप्राणायानुक्षरंतिकाकुदंसूर्म्यंसुषिरामिवेत्यपिनिगमोभवति॥९॥प्रवोहृतेसुप्रयावर्हिरेषामाविश्पती
दवीरिटइयाते।विशामक्तोरुषसःपूर्वहूतौवायुःपूषास्वस्तयेनियुत्वान्।प्रवृद्धपतेसुप्रायणंबर्हिरेषामेयातेसर्वस्यपातारौवापालयितारौवावीरिटमंतरिक्षंभियोवांततिरपिवोपमार्थेस्यात्सर्वपतीइवराजानौवीरि
टगणोमनुष्याणांराज्ञाविवासेपूर्वस्यामभिहूतौवायुश्चनियुत्वान्पूषाचस्वस्त्ययनायनियुत्वान्नियुतोस्याश्वानियुतोनियमनाद्वानियोजनाद्वाच्छमेराघुमितिशाकपूणिःपरींसीमितियाख्यातमेनमेनामस्यां
त्येतेनव्याख्यातंसृणिरंकुशोभवतिसरणादंकुशोंचतेराकुचितोभवतीतिवा।नेदीयइत्सृण्यःपक्वमेयादित्यपिनिगमोभवति।अंत्रिकतममंकुशादायात्यक्वमोषधमागच्छात्वित्यागच्छत्विति॥१०॥इतिचतुर्थःपा
दः॥३१॥ इति पंचमोध्यायः समाप्तः॥ ॥त्वमग्नेद्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मनस्परि।त्वंवनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वंनृणांनृपतेजायसेशुचिः।त्वमग्नेद्युभिरहोभिस्त्वमाशुशुक्षणिराशुरितिचशुइतिचक्षिप्र
नामनीभवतःक्षणिरुत्तरःक्षणोतेराशुशुक्षणोतीतिवासनोतीतिवाशुकुशोचतेःपंचम्यर्थेवाप्रथमातथाहिवाक्यसंयोगआइत्याकारउपसर्गःपुरस्ताच्चिकीर्षितजउत्तरआशुशोचयिषुरितिशुचिःशोच
तेर्ज्वलतिकर्मणोयमपीतरःशुचिरेतस्मादेवनिषिक्तमस्मात्पापकमितिनैरुक्ताः॥१॥इंद्रआशाभ्यस्परिसर्वाभ्योअभयंकरत।आशादिशोभवंत्यासदनादाशाउपदिशोभवंत्यभ्यशनात्काशिर्मुष्टिःप्रका
शनानुमुष्टिर्मोचनाद्वामोषणाद्वामोहनाद्वा।इमेचिदिंद्ररोदसीअपारेयत्संगृभ्णामघवन्काशिरित्ते।इमेचिदिंद्ररोदसीरोधसीद्यावापृथिव्यौविरोधनाद्रोधःकूलंनिरुणद्धिस्रोतःकूलंरुजतेर्विपरीताल्लोष्ठा
विपर्ययेणापारेदूरपारेयत्संगृभ्णासिमघवन्काशिस्तेमहान्।अहस्तमिंद्रसंपिणक्कुणारुं।अहस्तमिंद्रकूलासंपिणु क्षि परिक्रणनंमेघं॥२॥अलातृणोवलइंद्रव्रजोगोःपुराहंतोर्भयमानोव्यार।सुगान्पथो
अकृणोन्निरजेगाःप्रावन्वाणीःपुरुहूतंधमंतीः।अलातृणोलमातर्दनोमेघोवलोवृणोतेर्व्रजोव्रजत्यंतरिक्षेगोरेतस्यामाध्यमिकायावाचःपुराहननाद्भयमानोव्यार।सुगान्पथोअकृणोन्निरजेगाः।सुगमनान्प
थोअकरोन्निरजनायगवां।प्रावन्वाणीःपुरुहूतंधमंतीः।आपोवावहनाद्वावोवावदनाद्वाबहुभिराहूतमुदकंभवतिधमतिर्गतिकर्मा॥३॥उद्वृहरक्षःसहमूलमिंद्रवृश्चामध्यंप्रत्यग्रंशृणीहि।आकीवतःसललू
कंचकर्थब्रह्मद्विषेतपुषिंहेतिमस्य।उद्धररक्षःसहमूलमिंद्रमूलंमोचनाद्वामोषणाद्वामोहनाद्वावृश्चमध्यंप्रतिशृणीह्यग्रमग्रमागतंभवत्याकीवतोदेशात्सललूकंसंरुब्धंभवतिपापकमितिनैरुक्ताःसररूकंवास्या

लु

ल्तौरिंभस्मात्तुषिस्लपतेर्हर्तिर्हंतेः। त्वंचिद्धिकाकत्वयंशयानं। सुखपयसं। सुखमस्यवयः। विस्नुहश्चापो भवंति विस्रवणात्। वयाइव रुरुहुः सप्तविस्नुह इत्यपि निगमो भवति। वीरुधश्चवषयो भवंति विरोहणा
त्तावीरुधः पारयिष्णू इत्यपि निगमो भवति। नन्तद्धाममक्षवानदाममभ्यशानेनदभ्नोतीति। नन्तद्धामं ततुरिं पर्वतेष्ठामित्यपि निगमो भवत्यस्तूमेयुरल्पधायुः। अल्पधिति ह्रस्वनाम निरूढं भवति। योअध्रस्कूयोयु
रुज्जरः स्वर्वीनित्यपि निगमो भवति॥४॥ अजासः पूषणं रथे निमृंभास्तेजनप्रियं देवं वहंतु बिभ्रतः। आवहंत्वजाः पूषणं रथे निसृग्व्यहारिणास्तेजनप्रियं जातप्रियं। वृबडुक्थो महदुक्थो वक्तव्यमस्मा उक्थमिति वृ
१२ रुं२ बडुक्थो वा। [illegible]। वृबडुक्थं हवामह इत्यपि निगमो भवति। ऋदूदरः सोमो मृदूदरो मृदुरुदरेष्विति वा। ऋदूदरेण सख्या सचेयेत्यपि निगमो भवत्यृदूपे इत्युपरिष्टाद्व्याख्यास्यामः। पुलुकामः पुरुकामः
पुलुकामो हि मर्त्य इत्यपि निगमो भवति। असिन्वती असंखादंत्यौ। असिन्वती बप्सती भूर्यत्त इत्यपि निगमो भवति कपना कंपनाः क्रिमयो भवंति। मोषथा वृक्षं कपनेव वेधस इत्यपि निगमो भवति। भाऋजी
कः प्रसिद्धभाः। धूमकेतुः समिधा भाऋजीक इत्यपि निगमो भवति। रुजाना नद्यो भवंति रुजंति कूलानि। संरुजानाः पिपिष इंद्रशत्रुरित्यपि निगमो भवति। जूर्णिर्जवतेर्वा द्रवतेर्वा दूनोतेर्वा। क्षिप्राजूर्णि
र्नवक्षतीत्यपि निगमो भवति। परिद्वंसमो मनो वा वयोगात्। पर्यगाद्द्वांद्वंसमहरवनेनाग्नं॥५॥ इति प्रथमः पादः॥ उपलप्रक्षिणी उपलेषु प्रक्षिणाति उपलप्रक्षेपिणी वा॥१॥ कारुरहं ततो भिषगुपलप्रक्षि
णी नना। नानाधियो वसूयवोनु गा इव तस्थिमेंद्रायेंदो परिस्रव। कारुरहमस्मि कर्ता स्तोमानां ततो भिषक्कृत इति संतानकनाम पितुर्वा पुत्रस्य वोपलप्रक्षिणी सक्तुकारिका ननानमतेर्माता वा दुहिता वा नाना
थियो नानाकर्माणो वसूयवो वसुकामा अन्वास्थिताः स्मो गा वइव लोकमिंद्रायेंदो परिस्रवेत्यध्येषणा। आसीन ऊर्ध्वामुपसि क्षिणाति। उपस्के प्रकलविद्वणिग्भवति कलाश्च वेद प्रकलाश्च। दुर्मित्रासः प्र
कलविन्मिमाना इत्यपि निगमो भवत्यभ्यर्धयज्वाभ्यर्धयन्यजति। सिषक्ति पूषा अभ्यर्धयज्वेत्यपि निगमो भवति। ईक्षईशिषा ईते हि वस्व उभयस्य राजन्नित्यपि निगमो भवति। त्रोणस्य न्नपराणस्य। ग्रहः सो
णस्याश्विना करणायेत्यपि निगमो भवति॥२॥ अस्मे ते बंधुः। वयमित्यर्थः। अस्मे यातं नासत्या सजोषाः। अस्मानित्यर्थः। अस्मे समानेभिर्वृषभ पौंस्येभिः। अस्माभिरित्यर्थः। अस्मे प्रयंधि मघवन्नृजीषिन्। अस्मभ्य
मित्यर्थः। अस्मे आराच्चिद्द्वेषः सनुतर्युयोतु। अस्मदित्यर्थः। ऊर्वइव पप्रथे कामो अस्मे। अस्माकमित्यर्थः। अस्मे धत्त वसवो वसूनि। अस्मास्वित्यर्थः। पाथोंतरिक्षं पथा व्याख्यातं। श्येनो न दीयन्नन्वेति पाथ इत्य
पि निगमो भवति। उदकमपि पाथ उच्यते पानात्। आ चष्ट आसां पाथो नदीनामित्यपि निगमो भवति। अन्नमपि पाथ उच्यते पानादेव। देवानां पाथ उपवक्षि विद्वानित्यपि निगमो भवति। सवीमनि प्रसवे।
देवस्य वयं सवितुः सवीमनीत्यपि निगमो भवति। सप्रथाः सर्वतः पृथुः। त्वमग्ने सप्रथा असीत्यपि निगमो भवति। विदथानि वेदनानि। विदथानि प्रचोदयन्नित्यपि निगमो भवति॥३॥ आयंतइव सूर्यं विश्वेदिं
द्रस्य भक्षत। वसूनि जाते जनमान ओजसा प्रति भागं न दीधिम॥ समाश्रिताः सूर्यमुपतिष्ठंते अपि वोपमार्थे स्यात्। सूर्यमिवेंद्रमुपतिष्ठंत इति सर्वाणींद्रस्य धनानि विभक्ष्यमाणाः स यथा धनानि विभजति जाते च राम
जनिष्यमाणे च तं वयं भागमनुध्यायामौजसा बलेनौज ओजतेर्वोब्जतेर्वा। आशीराश्रयणाद्वा आश्रपणाद्वा। अथेयमितराशीराशास्तेः। इंद्राय गाव आशिरमित्यपि निगमो भवति। सा मे सत्याशीर्देवेष्विति च॥४॥ यदा ते मर्तो अ १२
नु भोगमानड्वादिद्द्विसिष्ठ ओषधीरजीगः। यदा ते मर्तो भोगमानड्वाप द्ययसि ततमओषधीरगारीर्जीर्णा गिरि निरनर्माणयरा [illegible] र्णा। मूरा अमूर न वयं चिकित्वो महित्वमग्ने त्वमंग वित्से। मूर

ज्ञावयंस्मो मूल्हस्त्वमसि नवयं विघ्नमहित्वमग्ने त्वं तु वेत्थ शशमानः शं समानः। यो वां यज्ञैः शशमानो ह दाशतीत्यपि निगमो भ[illegible] कृपादेवो देवान्प्रत्यक्रया कृपा कृपू कृपतेर्वा कल्पतेर्वा॥५॥ अश्रवं
हि भूरिदावत्तरा वां विजामातुरुत वा घा स्यालात। अथा सोमस्य प्रयती युवभ्यामिंद्राग्नी स्तोमं जनयामि नव्यं। अश्रौषं हि बहुदातितरौ वां विजामातुः असुसमाप्ताज्जामातुर्विजामातेति शश्वद्दाक्षिणाजाः क्रीतापतिमाचक्षते
असुसमाप्तइव वरोभिप्रेतो जामाता जा अपत्यं तन्निर्माता उत वा घा स्यालादपि च स्यालात् स्याल आसन्नः संयोगेनेति नैदानाः स्याल्लाजानावपतीति वा लाजा लाजतेः स्यं शूर्पं स्यतेः शूर्पमशनपवनं शृणातेर्वा अथ सोमस्य प्रदा
नेन युवाभ्यामिंद्राग्नी स्तोमं जनयामि नवतरं ओमास इत्युपरिष्टाद्व्याख्यास्यामः॥६॥ इति द्वितीयः पादः॥ सोमानं स्वरणं कृणुहि ब्रह्मणस्पते। कक्षीवंतं य औशिजः। सोमानां सोतारं प्रकाशनवंतं कुरु ब्रह्मणस्पते क
क्षीवंतमिव य औशिजः। कक्षीवान्कक्ष्यावान्। औशिज उशिजः पुत्रः। उशिग्वष्टेः कांतिकर्मणोपि त्वयं मनुष्यकक्ष एवाभिप्रेतः स्यात्तं सोमानां सोतारं मा प्रकाशनवंतं कुरु ब्रह्मणस्पते॥१॥ इंद्रासोमा समघशंसमभ्य
घं तपुर्ययस्तु चरुरग्निवाँ इव। ब्रह्मद्विषे क्रव्यादे घोरचक्षसे द्वेषो धत्तमनवायं किमीदिने। इंद्रासोमावघस्य शंसितारमघं हंतेर्निर्ह्रसितोपसर्ग आहंतीति तपुस्तपतेश्चरुर्मृच्चयो भवति चरतेर्वा समुच्चरंत्यस्मादापो ब्र
ह्मद्विषे क्रव्यमदते घोरख्यानाय क्रव्यं विकृत्ताज्जायत इति नैरुक्ता द्वेषो धत्तमव्यवेयमनवयवं यदन्ये न व्यवेयुरद्वेषस इति वा। किमीदिने किमिदानीमिति चरते। किमिदं किमिदमिति वा पिशुनाय चरते। पिशु
नः पिंशतेर्विपिंशतीति॥२॥ कृणुष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वीं याहि राजेवामवाँ इभेन। तृष्वीमनु प्रसितिं द्रूणानोस्तासि विध्य रक्षसस्तपिष्ठैः। कुरुष्व पाजः पाजः पालनात् प्रसितिमिव पृथ्वीं प्रसितिः प्रसयनात्तंतुर्वा जालं वा या न९
न९ हि राजेवामात्यवानभ्यमेन वा नृभूवा [illegible] नेराभृतागणेन गतभयेन हस्तिनेति वा तृष्वीमनुप्रसितिं द्रूणानस्तृष्वीति क्षिप्रनाम तरतेर्वा त्वरतेर्वा असितासि विध्य रक्षसस्तपिष्ठैस्तप्ततमैः प्रपिष्टतमैरिति वा।
यस्ते गर्भममीवा दुर्णामा योनिमाशये। अमीवाभ्यमनेन व्याख्यातो दुर्णामा क्रिमिर्भवति पापनामा क्रिमिः क्रव्ये मेद्यति क्रमतेर्वा स्यात्सरणकर्मणः क्रामतेर्वा। अतिक्रामंतो दुरितानि विश्वा। अतिक्रम्य पापानि दुर्गति
गमनानि सर्वाण्यग्निर्यदनया विद्वान् पदं नीयते व्याधिर्वा भयं वा। अत्रवेपरेहीत्यपि निगमो भवति। अमतिरमामयी मतिरात्ममयी। ऊर्द्ध्वा यस्यामतिर्भा अदिद्युतदित्यपि निगमो भवति। श्रुष्टीति क्षिप्रनामाशु अ
ष्टीति॥३॥ तां अद्य दूरउशतो यस्यग्ने श्रुष्टी भगं नासत्या पुरंधिं। तान्वहे रयज्ञउशतः कामयमानान्यज्ञाग्ने श्रुष्टी भगं नासत्यौ चाश्विनौ सत्याचेव नासत्यावित्यौर्णवाभः सत्यस्य प्रणेतारावित्याग्रायणो नासिका
प्रभवौ बभूवतुरिति वा। पुरंधिर्बहुधीः तत्कः पुरंधिर्भगः पुरस्तात्तस्यान्वादेश इत्येकमिंद्र इत्यपरं स बहुकर्मतमः। पुरां च दारयितृतमो वरुण इत्यपरं तं प्रज्ञया स्तौति। इमामूनु कवितमस्य मायामित्यपि नि
गमो भवति। रुशदिति वर्णनामरोचतेर्ज्वलतिकर्मणः। समिद्धस्य रुशदद्दर्शि पाज इत्यपि निगमो भवति॥४॥ अस्ति हि वः सजात्यं रिशादसो देवासो अस्त्याप्यं। अस्ति हि वः समानजातिता रेशयदारिणो देवा अस्त्या
प्यं आप्तेः सुदत्रः कल्याणदानः त्वष्टा सुदत्रो विदधातु राय इत्यपि निगमो भवति। सुविदत्रः कल्याणविद्यः आग्नेयाहि सुविदत्रेभिरर्वाङित्यपि निगमो भवत्यानुषगिति नामानुपूर्वस्यानुषक्तं भवति।
तिर। [illegible] नुषगित्यपि निगमो भवति। तुर्वणिस्तूर्णवनिः। स तुर्वणिर्महाँ अरेणु पौंस्य इत्यपि निगमो भवति। गिर्वणा देवो भवति गीर्भिरेनं वनयंति। जुष्टं गिर्वणसे बृहदित्यपि निगमो भवति॥५॥ असू
[illegible] ये भूतानि समस्नुवंति मानि। असुसमीरिताः सुसमीरिते वा [illegible] समीरिता माध्यमिका देवगणास्ते रसेन पृथिवीं तर्पयंतो भूतानि च कुर्वंति ते आ यजंते त्यतिक्रांतं प्रतिवचनं। अस्य स्तात

इदं स्वि...अमात...तिवाभ्यक्तेतिवा। यादृश्मिन्धायि तमपस्यया विदत। यादृशे धायितमपस्यया विदत॥ उस्रः पितेव जारयायि यज्ञैः। उस्र इव गोपिता जायि यज्ञैः॥ ६॥ प्रबोधर्छ्नुजुनुषाणासो। अस्फुरन्भूत विश्वेऽ
ग्नियो न वाजाः। प्रास्कुर्वीजो षयमाणा। अभवत सर्वेऽग्रगमनेनेतिवा। यसंपादिन इति वा पिवायमित्येतदनर्थकमुपबंधमाददीत। अग्नीदिंदु प्रस्कितेमाहं वीवि चनोदाधिष्ठ पचतो नसोमं। अग्नीद् द्रप्रस्कितानी मानि
हवींषि। चनोदधिष्ठ वन इत्यन्ननाम पचतिर्नामी भूतः। तं मेदुरः प्रतिपचुनाय्यभीष्टामित्यविनिगमो भवति। अपिवा मेदसग्रपशोग्रसात्वंद्विवचनं स्यादेवं ह्येकवचनार्थः प्रसिद्धंद्वति। पुरोलाअग्ने पचत इति यथा न॰२
।भुरु...आपो भवंति भुर्चंसरूं यंति छन्दस्य हि भुरुधः संति पूर्वीरित्यविनिगमो भवत्यमिनो मितमात्रो महान्भवत्यभ्यमितो वा। अमिनः सहोभिरित्यविनिगमो भवति। जकुतीरापो भवंति शरुः कारिरापः। मरुतो जरू
ती रिवेत्यविनिगमो भवति। अप्रतिष्कुतो प्रतिस्कृतो प्रतिस्खलितो वा। अस्मभ्यमप्रतिष्कुत इत्यविनिगमो भवति। शाशदानः शाशाद्यमानः। प्रस्वामूति मतिरक्षा शशदान इत्यविनिगमो भवति॥ ७॥ इति तृतीयः पादः॥ सुप्रःस
र्पणादिदमपीतरत्सुप्रमेतस्मादेव सपिबतिर्लं वा। सुप्रकरस्नमूतये इत्यविनिगमो भवति। करस्नौ बाहू कर्मणां प्रस्नातारौ सुशिप्रमेतेन व्याख्यातं। वाजे सुशिप्रगोमतीत्यविनिगमो भवति॥ शिप्रे हनू नासिके वा हनुर्हतेर्नी
...नसतेः। विष्यस्व शिप्रे विसृजस्व धेने इत्यविनिगमो भवति। धेना दधातेः। रंसु रमणात्। आसन्विन्वेराविकितेरंसु भासेत्यविनिगमो भवति। द्विबर्हा द्वयोस्थानयोः परिवृढो मध्यमे च स्थाने उत्तमे च। उत द्विबर्हा अमिनः
सहोभिरित्यविनिगमो भवत्यक्र आक्रमणात्। अक्रो न बभ्रिः समिथे महीनामित्यविनिगमो भवति। उराणा उरु कुर्वाणाः। दूत ईयसे प्रदिव उराणा इत्यविनिगमो भवति॥ १॥ स्तियाआपो भवंति स्त्यायनात्। वृषा सिंधूनां वृषभ स्ति
यानामित्यविनिगमो भवति। स्तिपा स्तियानां पालनं उपस्थितान्पालयतीति। स नः स्तिपा उत भवा तनूपा इत्यविनिगमो भवति। जबारु जवमानरोहि जरमाणरोहि गरमाणरोहीतिवा। अग्रे रूपआरुपितं जबारु इत्यविनिगमो
भवति। जरूथं गरूथं गृणातेः। जरूथं हन्यक्षि राये पुरंधिमित्यविनिगमो भवति। कुलिश इति वज्रनाम कूलशातनो भवति। स्कंधांसीव कुलिशेना विवृक्णाहिः शयत उपपृक्पृथिव्याः। स्कंधो वृक्षस्य समास्कन्नो भवति। इदमपीत
रत्स्कंध एतस्मादेवास्कन्नं काये। अहिः शयत उपपर्चनः पृथिव्याः। तुंजस्तुंजतेर्दानकर्मणः॥ २॥ तुंजे तुंजे य उत्तरे स्तोमा इंद्रस्य वज्रिणः। न विंधे अस्य सुष्टुतिं दाने दाने य उत्तरे स्तोमा इंद्रस्य वज्रिणो नास्य ते विंदामि समाप्तिं स्तुतेर्ब
र्हणा परिबर्हणा। बृहच्छ्रवा असुरो बर्हणा कृतमित्यविनिगमो भवति॥ ३॥ यो अस्मै घ्रंस उत वा य ऊधनि सोमं सुनोति भवति द्युमाँ अह। अपाप शक्रस्ततनुष्टिमूहति तनू शुभ्रं मघवा यः कवासखः। घ्रंस इत्यहर्नाम ग्रस्यं
ते। अस्मिन्रसा गावः ऊधः उद्धततरं भवत्युपो वृद्धमितिवास्मिन्हानुप्रदानसामान्याद्रात्रिरप्यूध उच्यते स यो अस्मा अहन्यपि वा रात्रौ सोमं सुनोति भवति ह द्योतनवानपोहत्यपोहति शक्रस्तितत्नि शुभ्रं धर्मसंतानादपेतमलंकरि
ष्णुमयज्वानं तेतनूशुभ्रं तनूशोभयितारं मघवा यः कवासखो यस्य कपूयाः सखायः। न्यविध्यदिलीबिशस्य दृल्हा वि शृंगिणमभिनच्छुष्णमिंद्रः। निरविध्यदिलाबिलशयस्य दृल्हानि व्यभिनच्छृंगिणं शुष्णमिंद्रः
॥ ४॥ अस्मा इदु प्र भरा तूतुजानो वृत्राय वज्रमीशानः कियेधाः। गोर्न पर्व वि रदा तिरश्चेष्यन्नर्णांस्यपां चरध्यै। अस्मै प्रहर तूर्णं त्वरमाणो वृत्राय वज्रमीशानः कियेधाः कियद्धा इति वा क्रममाणधा इति वा गोरिव पर्वाणि वि
रद मेघं तिरश्चेष्यन्नर्णांस्यपां चरणाय। भूमिर्भ्रीमयतेः। भूमिरस्पृषिर्नु मर्त्यानामित्यविनिगमो भवति। विष्पितो विष्ट्राप्तः। पारं नो अस्य विष्पितस्य पर्षन्नित्यविनिगमो भवति॥ ५॥ तं न सू रीपमद्भुतं पुरुवारं पुरुत्मनां॥ राम १३
त्वष्टारो पोषयिष्णु विष्णुं तुराये नाभानो अस्मयुः। तत्त्वष्टारं शिपिमहं ... गृतमात्मनात्वष्टा धनस्य पोषाय विष्णुत्वित्य... मानोत स्पिनोरा ... पते वीरसते वीरा... स्पिनस्पा यो रित्यविनिगमो भवत्यूंज तिः

प्रसाधनकर्मा क्रतुरित्यप्यस्य भवति। क्रत्वः क्रतुर्नीतीनो वरुणाः इत्यपि निगमो भवति। प्रतद्वस्य प्राप्तवस्य हरी इंद्रेषु ... मभवति। ...हिनोता नो अध्वरं देवयज्या हिनोत ब्रह्म सनये धनानां। क्रतस्य
योगे विष्यध्वमूधः श्रुष्टीवरीर्भूतनास्मभ्यमापः। प्रहिणुत नो ध्वरं देवयज्यायै प्रहिणुत ब्रह्म धनस्य सननाय ... तस्य योगे य... ...शकटं शकृद्दं भवति शनकैस्तकतीति वा। शब्देन तकतीति वा। सुखव
तीर्भूतनास्मभ्यमापः। वंचो श्रूयमाणा इंद्रं भूरिवार्म। ददद्दिंद्र बहुवननीयं। एधमानद्विलुभयस्य राजा चोष्कूयते विश इंद्रो मनुष्यान्। खुदस्य त्येधमानान् हर्द्ध श्रुसुन्वतः सुन्वतो भ्याद धातुभयस्य राजा दिव्यस्य च पा
र्थिवस्य च चोष्कूयमाण इति चोष्कूयते चर्करीतवृत्तं। सुमत्स्वयमित्यर्थः। उपप्रागात्सुमन्मे धायि मन्म। उपप्रैतु मां यन्ममनो ध्यायितं तेनेत्याद्यमेधिकोमंत्रो दिविष्टिषु दिवएषणेषु। गां। स्फूरं राधः शतास्यं कुरुंग
स्य दिविष्टिषु। स्फूरः समाश्रितमात्रो महान्भवत्यणुरणुस्थवीयांसमुपसर्गो लुप्तनामकरणो यथा संप्रति कुरुंगो राजा बभूव कुरुगमनाद्वा कुलगमनाद्वा कुरुः कृंततेः क्रूरमित्यप्यस्य भवति। कुलं कुष्णातेर्विकु
षितं भवति दूतो व्याख्यातो जिन्वतिः प्रीतिकर्मा भूमिं पर्जन्या जिन्वंति दिवं जिन्वंत्यग्नय इत्यपि निगमो भवति॥८॥ इति चतुर्थः पादः॥ ॥अमत्रोमात्रो महान्भवत्यभ्यमितो वा। महाँ अमत्रो वृजने विरप्शीत्य
पि निगमो भवति। स्तवैर्वृषभं तूर्णमाशरातिम ... ... मद्विषमं ... ... वसुदामुपस्तुहीत्यपि निगमो भवति। अनर्वा प्रत्युतोन्यस्मिन्। अनर्वाणं
वृषभं मंद्रजिह्वं बृहस्पतिं वर्द्धया नव्यमर्कैः। अनर्वमप्रत्युतमन्यस्मिन्वृषभं मंद्रजिह्वं मंदनजिह्वं मोदनजिह्वमिति वा बृहस्पतिं वर्द्धय नव्यमर्कैः रर्चनीयैः स्तोमैः। सामि सामि प्रतिषिद्धं सामि स्यतेः। अ
साम्योजो बिभृथा सुदानवः। असुसमाप्तं बलं बिभृत कल्याणदानाः॥२॥ मा त्वा सोमस्य गल्दया सदा याचन्नहं गिरा। भूर्णिं मृगं न सवनेषु चुक्रुधं क ईशानं न याचिषत्। मा चुक्रुधं त्वा सोमस्य गालनेन स
दा याचन्नहं गिरा गीत्या स्तुत्या भूर्णिमिव मृगं न सवनेषु चुक्रुधं क ईशानं न याचिष्यतीति। आ त्वा विशंत्विंदव आ गल्दा धमनीनां। नानाविभक्तीत्येते भवतो गलना धमनीनामित्यत्रार्थः। न पापासो मनाम
हे नारायासो न जल्हवः। न पापा मन्यामहे नाधना न ज्वलनेन हीना अस्त्यस्मासु ब्रह्मचर्यमध्ययनं तपो दानकर्मेत्यृषिरवोचद्दक्षुरो भास्करो भयंकरो भासमानो द्रवतीति वा॥२॥ यवं वृकेणाश्विना वपंते
... तामनुषा यदस्रा। अभिदस्युं बकुरेणा धमंतोरु ज्योतिश्चक्रथुरार्याय। बकुरो जगलं भवति विकर्तनाल्लांगलं गलतेर्लांगूलवद्वा लांगूलं लगतेर्लंगतेर्लंबतेर्वा। नंदुहं तो मनुष्या यदर्शनीयाव भिवमंतो
दस्युं बकुरेण ज्योतिषा वोदकेन वार्याईश्वर पुत्रो बेकनाटाः खलु कुसीदिनो भवंति द्विगुणकारिणो वा द्विगुणदायिनो वा द्विगुणं कामयंत इति वा। इंद्रो विश्वान्बेकनाटाँ अहर्दृश उत क्रत्वा पणीँ रभि इंद्रः
सर्वान्बेकनाटानहर्दृशः सूर्यदृशो य इमान्यहानि पश्यंति न पराणीति वा अभिभवति कर्मणा पणीँश्च वणिजः॥३॥ जीवान्नो अभि धेतना दित्यासः पुराहथात्। कद्ध स्थ हवनश्रुतः। जीवतो नो भिधावतादित्याः
पुराहननात्क्व नु स्थ ह्वानश्रुत इति मत्स्यानां जालमापन्नानामेतदार्षं वेदयंते मत्स्या मध्वा उदके स्यंदंते माद्यंते न्योन्यं भक्षणायेति वा जालं जलचरं भवति जलेभवं वा जलेशयं वाद्भुरो दुरत्यानं हूरणमित्यप्यस्य भव
ति। सुरत्नं हूरणाद्दुर्वित्यपि निगमो भवति। सप्त मर्यादाः कवयस्ततक्षुस्तासामेकामिदभ्यंहुरो गात्। सप्त मर्यादाः कवयश्चकुस्तासामेकामप्यभिगच्छन्नंहस्वान्भवति स्तेयं तल्पारोहणं ब्रह्महत्यां भ्रूणहत्यां
सुरापानं दुष्कृतस्य कर्मणः पुनः पुनः सेवां पातकेनृतोद्यमिति बत इति निपातः खेदानुकंपयोः॥४॥ बतो बतासि यम नैव ते मनो हृदयं चाविदाम। अन्या किल त्वां कक्ष्येव युक्तं परिष्वजाते लिबुजेव वृक्षं। बतो बलादतीतो

...तिदु ... दिः अनेव तेमनो हृदयं च विज्ञानाम्यन्या किलत्वां परिष्वंस्यते कक्षेव युक्तं लिबुजेव वृक्षं लिबुजाव्रततिर्भवति लीयतेवि ... व्रततिर्वरणाच्च सयनाच्च ततनाच्च वानाप्यमुदकं भवति वा

... पुनानो वाताप्यं विश्वश्चंद्रमित्यपि निगमो भवति। वनेन वायो न्यधायि चाकन। वनइव वायोवेः पुत्र ... यं निति वाकामः ... वावेति वपतिः चचकार शाकल्यडदात्तं त्वेतदाख्यातमभविष्य

धर ... स्सुसम ... तथा ... र्थीरर्थयंतीति सिद्धस्तत्पेप्सुरर्थं कामयत इति वा। एषदेवो रथर्यतीत्यपि निगमो भवति। धेनुं न इषं पिन्चतमसक्रां। असंकप ... पंचमः पादः॥ आधव आधवनात्। मृतीनां वुसाधनुं विप्राणां वा

पुर्वमित्यपि निगमो भवत्यनवब्रवो नवत्ति प्रवचनं विजेषस दिंद्रइवानवब्रुवइत्यपि निगमो भवति॥२॥ अरायि काणो विकटे गिरिंग ... शिरिं बिठस्य सत्वभिस्तेभिष्ट्वा चातयामसि। अरायिनि काणो विक

...काणो विक्रांतदर्शन इत्यौपमन्यवः करणतेर्वास्याद् अरूभावकर्मणः करणतिः शब्दानुभावेभाष्यते अणुकणतीति मात्रा अणुभावात्... कणोदर्शनाय ... णो विकटो विक्रांतगतिरित्यौपमन्यवः कुटतेर्वास्याद्विकुटितो भवति

... गच्छ सदानोनुवेश अकारि केशिरिं बिठस्य सत्वभिः। शिरिंबि ... ठो मेघः शीर्यते बिठे बिठं बीरिटेन व्याख्यातं तस्य सत्वेरुदकैरि ... चातयामो पिवा शिरिंबि ... ठो भारद्वाजः कालकर्णोपेतोलक्ष्मीर्निर्नी

... चकार तस्य सत्वैः कर्मभिरिति स्यात्ते ष्ट्वा चातयामश्चातयति र्नाशने पराशरः पराशीर्णस्य वसिष्ठस्य स्थविरस्य जज्ञे। पराशर ... र्येसिष्ठ इत्यपि निगमो भवती इंद्रोपि पराशर उच्यते शातं ... तायातृ ... ॥इं चि॰

... याहुनामभवत्पराशुर इत्यपि निगमो भवति। क्रिविर्दती विकर्तनदंती। यत्रावो दिद्युद्रदति क्रिविर्दतीत्यपि निगमो भवति। करू ... दती॥४॥ वामं वामं त आदुरे देवो ददात्वर्यमा। वामं पूषा वामं भगो वामं देवः

करूलती। वामं वननीयं भवत्यादुरिरादरणात्तकः करूलती भगः पुरस्तात्तस्यान्वादेश इत्येकं पूषेत्यपरं सोदंतको दंतकः पु ... लर्ताद्नो विशदिंद्रमृध्रवाचः। दानमनसो नो मनुष्यानिंद्र मृदुवाचः कुरु।

अ वीरामिव मामयं शरारुरभिमन्यते। अबलामिव मामयं बालोभिमन्यते सं शिश्नरिषुरिर्दं युरिदं कामयमानो थापित ... ते। वुसू पुरिंद्रो वसुमानित्यत्रार्थः। अप्रिपुर्गव्यूरथ पुर्वसूर्युरित्यपि निगम

/ मे भवति॥३॥ किं ते कृण्वंति कीकटेषु गावो नाशिरं दुह्रे न तपंति घर्मं। आनो भर प्रमगंदस्य वेदो नैचाशाखं मघवन्रंधय ... कुर्वंति कीकटेषु गावः कीकटा नाम देशोऽनार्यनिवासः कीकटाः किं कृताः किं क्रि

... रिति प्रैष्या नेव चाशिरं दुह्रे न तपंति घर्मं हर्म्यमाहर। प्रमगंदस्य धनानि मगंदः कुसीदी मांगदो मांगमिष्यती ... तनदपत्यं प्रमगंदोत्यंतकुसीदि कुलीनः प्रमदको वा योऽयमेवास्ति लोको न परइ

डप तिप्रेप्सुः पंडको वा पंडकः पंडगः प्रार्दको वा प्रार्दयत्याण्डौ अण्डा वाणीइव व्रीलयति तत्कुलै नैचाशाखं नीचाशाखो नीचैः ... वोः राक्षोतेरारीररणात्तं नो मघवन्रंधयति पैरध्यति र्वशमभमने बुंदइषुर्भवति भि

दोवा भयदो वा भासमानो द्रवतीति वा॥४॥ तुविन्तं ते सुकृतं सूमयं धनुः साधुर्बुंदो हिरण्ययः। उभाते बाहू रण्या सु ... पविदंदूरे धीनानु विन्नं बहु विन्नं महाविन्नं ते पंचात सुकृतं सूमयं सुसुखं धनुः साध

चिताने ... दो हिरण्मयउभौते बाहूरमणीयौ सांग्राम्यौ वृद्धपेश्चर्दनपातिनौ गमनपातिनौ वा प्रमर्णपर्दन वै ... वैदिनौकाप॥ निराविध्यद्गिरिभ्य आधारयत्पक्कमोदनं। इंद्रो बुंदं स्वाततं। निरविध्य

ऊरिभ्य आधारयत्पक्वमोदनमुदकायानं मेहंता इंद्रो बुंदं स्वाततं वृंदं बुंदेन व्याख्यातं वृंदारक ... श॥५॥ अपयंपो ... ... तिर्दुवाः। अहरहर्जायते मासि मास्यथादेवा दधिरे हव्यवाहं। रा॰प १४

अर्पयो होता कर्मास्य मस्मा कमप्यन्नमभिवहति यत्समप्रवंति देवा अहरहर्जायते मासे मासे ईमासे ... तेवामरत्र ... स विरंतदासी ...

बी समवगतमात्रा समवहूतमात्रा समनंतर्हितमात्रा संगतमात्रा संवा॥३॥ हिमेनाग्निं घ्रंसमवारयेथां पितुमतीमूर्जं [illegible] तमुन्निन्यथुः सर्वगणं स्वस्ति। हिमेनोदकेन यी भ्रां तेग्निं घ्रंसम

हरवारयेथामन्नवतीं चास्मा अधत्तमग्नये योयमृबीसे पृथिव्यामग्निरंतरौषधिवनस्पतिष्वप्सु तमुन्निन्यथुः सवगण[illegible]गणोगणानाद्रुणाश्च वदृष्टे षधयइद्धंति प्राणिनश्च पृथिव्यां तेदश्विनोरू

पं तेनैनौ स्तौति स्तौति॥८॥ ॥इति षष्ठः पादः॥३६॥ इति षष्ठोध्यायः समाप्तः॥ ॥इति नैरुक्ते पूर्वार्द्धः समाप्तः॥ ॥कल्याणमस्तु॥छ॥ ॥श्रीः॥ ॥श्रीगणेशाय नमः॥ ॥ॐ अथातो दैवतं तद्यानि नामानि प्राधा

न्यस्तुतीनां देवतानां तद्दैवतमित्याचक्षते सैषा देवतोपपरीक्षा यत्काम ऋषिर्यस्यां देवतायामार्थपत्यमिच्छन्स्तुतिं प्रयुंक्ते तद्दैवतः स मंत्रो भवति तास्त्रिविधा ऋचः परोक्षकृताः प्रत्यक्षकृता आध्यात्मिक्यश्च तत्र परोक्षकृताः स

र्वाभिर्नामविभक्तिभिर्युज्यंते प्रथमपुरुषैश्चाख्यातस्य॥१॥ इंद्रो दिव इंद्र ईशे पृथिव्या इंद्रमिद्गाथिनो बृहदिंद्रेणैते तृत्सवो वेविषाणा इंद्राय साम गायत नेंद्रादृते पवते धाम किंचन इंद्रस्य नु वीर्याणि प्रवोचमिंद्रे कामा अयं

सतेत्यथ प्रत्यक्षकृता मध्यमपुरुषयोगास्त्वमिति चैतेन सर्वनाम्ना। त्वमिंद्र बलादधि। वि न इंद्र मृधो जहीत्यथापि प्रत्यक्षकृताः स्तोतारो भवंति परोक्षकृतानि स्तोतव्यानि। मा चिदन्यद्वि शंसत कण्वा अभि प्र गायत उप प्रेत कुशि

काश्चेतयध्वमित्यथाध्यात्मिक्य उत्तमपुरुषयोगा अहमिति चैतेन सर्वनाम्ना॥२॥ यथैतदिंद्रो वैकुंठो लवसूक्तं वागांभृणीयमिति परोक्षकृताः प्रत्यक्षकृताश्च मंत्रा भूयिष्ठा अल्पश आध्यात्मिका अथापि स्तुतिरेव भवति ना

शीर्वाद इंद्रस्य नु वीर्याणि प्रवोचमिति यथैतस्मिन्सूक्तेथाप्याशीरेव न स्तुतिः सुचक्षा अहमक्षीभ्यां भूयासं सुवर्चा मुखेन सुश्रुत्कर्णाभ्यां भूयासमिति तदेतद्बहुलमाध्वर्यवे याज्ञेषु च मंत्रेष्वथापि शपथाभिशापौ। अ

द्या मुरीय यदि यातुधानो अस्मि। अथा स वीरैर्दशभिर्वि यूया इत्यथापि कस्यचिद्भावस्याचिख्यासा। न मृत्युरासीदमृतं न तर्हि तम आसीत्तमसा गूळ्हमग्रे अथापि परिदेवना कस्माच्चिद्भावात्। सुदेवो अद्य प्रपते

द नावृत्। न वि जानामि यदिवेदमस्मीत्यथापि निंदाप्रशंसे। केवलाघो भवति केवलादी। भोजस्येदं पुष्करिणीव वेश्मेत्येवमक्षसूक्ते द्यूतनिंदा च कृषिप्रशंसा चैवमुच्चावचैरभिप्रायैरृषीणां मंत्रदृष्टयो भवंति॥३॥

[illegible]ये नादिष्टदेवता मंत्रास्तेषु देवतोपपरीक्षा यद्देवतः स यज्ञो वा यज्ञांगं वा तद्देवता भवंत्यथान्यत्र यज्ञात्प्राजापत्या इति याज्ञिका नाराशंसा इति नैरुक्ता अपि वा सा कामदेवता स्यात्प्रायोदेवता वास्ति ह्याचारो बहुलं लो

[illegible] देवदेवत्यमतिथिदेवत्यं पितृदेवत्यं याज्ञदैवतो मंत्र इत्यपि ह्यदेवता देवतावत्स्तूयंते यथाश्वप्रभृतीन्योषधिपर्यंतानि॥४॥ अथाप्यष्टौ द्वंद्वानि स नमन्येतागंतूनिवार्थान्देवतानां प्रत्यक्षदृश्यमेतद्भवति मा

[illegible]द्देवताया एक आत्मा बहुधा स्तूयत एकस्यात्मनोन्ये देवाः प्रत्यंगानि भवंत्यपि च सत्वानां प्रकृतिभूमभिरृषयः स्तुवंतीत्याहुः प्रकृतिः सार्वनाम्न्याच्चेतरेतरजन्मानो भवंतीतरेतरप्रकृतयः कर्मजन्मान आ

[illegible]न आत्मैवैषां रथो भवत्यात्माश्व आत्मायुधमात्मेषव आत्मा सर्वं देवस्य देवस्य॥५॥ प्रथमः पादः॥ तिस्र एव देवता इति नैरुक्ता अग्निः पृथिवीस्थानो वायुर्वेंद्रो वांतरिक्षस्थानः सूर्यो द्युस्थानः तासां माहाभाग्या

[illegible]कस्या अपि बहूनि नामधेयानि भवंत्यपि वा कर्मपृथक्त्वाद्यथा होताध्वर्युर्ब्रह्मोद्गातेत्यप्येकस्य सतोपि वा पृथगेव स्युः पृथग्घि स्तुतयो भवंति तथाभिधानानि यथो एतत्कर्मपृथक्त्वादिति बहवोपि विभज्य कर्मा

[illegible] संस्थानैकत्वं च संभोगैकत्वं चोपेक्षितव्यं यथा पृथिव्यां मनुष्याः पशवो देवा इति स्थानैकत्वं संभोगैकत्वं च दृश्यते यथा पृथिव्याः पर्जन्येन च वाय्वादित्याभ्यां च संभोगोग्निना चेतरस्य लोकस्य तत्रैतन्न

[illegible] थाकारचिंतनं देवतानां पुरुषविधाः स्युरित्येकं चेतनावद्धि स्तुतयो भवंति तथाभिधानान्यथापि पौरुषविधिकैरंगैः संस्तूयंते। ऋष्वा त इंद्र स्थविरस्य बाहू यत्संगृभ्णा मघवन्काशिरित्ते॥

यापि पौरुषविधिकैर्द्रव्यसंयोगैः ॥ आद्वाभ्यां हरिभ्यामिंद्र याहि। कल्याणीर्जाया सुरणं गृहे ते। अथापि पौरुषविधिकैः कर्मभिः। अद्धींद्र पिब च प्रस्थितस्य। आश्रुत्कर्ण श्रुधी हवं ॥२॥ अपुरुषविधाः स्युरित्यपरमपि नु यद्दृश्य
ते ऽपुरुषविधं तद्यथाग्निर्वायुरादित्यः पृथिवी चंद्रमा इति यथो एतद्धि चेतनावद्वद्धि स्तुतयो भवंतीत्यचेतनान्यप्येवं स्तूयंते यथाक्षप्रभृतीन्योषधिपर्यंतानि यथो एतत्पौरुषविधिकैरंगैः संस्तूयंत इत्यचेतनेष्वप्येतद्भवत्यभिक्रंदंति हरि
१५ तेभिरासभिरिति ग्रावस्तुतिर्यथो एतत्पौरुषविधिकैर्द्रव्यसंयोगैरित्येतदपि तादृशमेव सुखं रथं युयुजे सिंधुरश्विनमिति नदीस्तुतिर्यथो एतत्पौरुषविधिकैः कर्मभिरित्येतदपि तादृशमेव होतुश्चित्पूर्वे हविरद्यमाशत इति ग्रावस्तुतिरे
वापि वोभयविधाः स्युरपि वा पुरुषविधानामेव सतां कर्मात्मान एते स्युर्यथा यज्ञो यजमानस्यैष चाख्यानसमयः ॥ द्वितीयः पादः ॥ तिस्र एव देवता इत्युक्तं पुरस्तात्तासां भक्तिसाहचर्यं व्याख्यास्यामो ऽथैतान्यग्निभक्तीन्ययं लोकः प्रा
तः सवनं वसंतो गायत्री त्रिवृत्स्तोमो रथंतरं साम ये च देवगणाः समाम्नाताः प्रथमे स्थाने ऽग्नायी पृथिवीला इति स्त्रियो ऽथास्य कर्म वहनं च हविषामावाहनं च देवतानां यच्च दार्ष्टिविषयिकमग्निकर्मैव तदथास्य संस्तविका देवा
15 इंद्रः सोमो वरुणः पर्जन्य ऋतवः आग्नावैष्णवं च हविर्न त्वृक्संस्तविकी दशतयीषु विद्यते अथाप्याग्नापौष्णं हविर्न तु संस्तवस्तत्रैतां विभक्तिस्तुतिमृचमुदाहरंति ॥१॥ पूषा त्वेतश्च्यावयतु प्र विद्वाननष्टपशुर्भुवनस्य गोपाः। स त्वै
तेभ्यः परि ददत्पितृभ्यो ऽग्निर्देवेभ्यः सुविदत्रियेभ्यः। पूषा त्वेतः प्रच्यावयतु विद्वाननष्टपशुर्भुवनस्य गोपा इत्येष हि सर्वेषां भूतानां गोपायिता स त्वैतेभ्यः परि ददत्पितृभ्य इति सांशयिकस्तृतीयः पादः पूषा पुरस्तात्तस्या
न्वादेश इत्येकमग्निरुपरिष्टात्तस्य प्रकीर्तनेत्यपरं। अग्निर्देवेभ्यः सुविदत्रियेभ्यः। सुविदत्रं धनं भवति विंदतेर्वैकोपसर्गाद्दधातेर्वा स्याद्द्व्युपसर्गात् ॥२॥ अथैतानींद्रभक्तीन्यंतरिक्षलोको माध्यंदिनं सवनं ग्रीष्मस्त्रिष्टुप्पंचद
शस्तोमो बृहत्साम ये च देवगणाः समाम्नाता मध्यमे स्थाने याश्च स्त्रियो ऽथास्य कर्म रसानुप्रदानं वृत्रवधो या च का च बलकृतिरिंद्रकर्मैव तदथास्य संस्तविका देवा अग्निः सोमो वरुणः पूषा बृहस्पतिर्ब्रह्मणस्पतिः पर्वतः
कुत्सो विष्णुर्वायुरथापि मित्रो वरुणेन संस्तूयते पूष्णा रुद्रेण च सोमो वायुना च पूषा वातेन च पर्जन्यः ॥३॥ अथैतान्यादित्यभक्तीन्यसौ लोकस्तृतीयसवनं वर्षा जगती सप्तदशस्तोमो वैरूपं साम ये च देवगणाः समाम्नाता उ
त्तमे स्थाने याश्च स्त्रियो ऽथास्य कर्म रसादानं रश्मिभिश्च रसधारणं यच्च किंचित्प्रवह्लितमादित्यकर्मैव तच्चंद्रमसा वायुना संवत्सरेणेति संस्तवः ॥४॥ एतेष्वेव स्थानव्यूहेष्वृतुछंदस्तोमपृष्ठस्य भक्तिशेषमनुकल्पयीत शरदनुष्टु
बेकविंशस्तोमो वैराजं सामेति पृथिव्यायतनानि हेमंतः पंक्तिस्त्रिणवस्तोमः शाक्वरं सामेत्यंतरिक्षायतनानि शिशिरो ऽतिछंदास्त्रयस्त्रिंशस्तोमो रैवतं सामेति द्युभक्तीनि ॥५॥ मंत्रा मननाच्छंदांसि छादनात्स्तोमः स्तवनाद्यजुर्यजतेः सा
म संमितमृचास्यतेर्वर्चा सममेनेति नैदाना गायत्री गायतेः स्तुतिकर्मणस्त्रिगमना वा विपरीता गायतो मुखादुदपतदिति च ब्राह्मणं ॥६॥ उष्णिगुत्स्नाता भवति स्निह्यतेर्वा स्यात्कांतिकर्मण उष्णीषिणी वेत्यौपमिकमुष्णी
षं स्नायतेः ककुप्ककुभिनी भवति ककुप् च कुब्जश्च कुजतेर्वोब्जतेर्वानुष्टुबनुष्टोभनाद्गायत्रीमेव त्रिपदां सतीं चतुर्थेन पादेनानुष्टोभतीति च ब्राह्मणं ॥७॥ बृहती परिबर्हणात्पंक्तिः पंचपदा त्रिष्टुप्स्तोभत्युत्तरपदा का तु त्रि
ता स्यात्तीर्णतमं छंदस्त्रिवृद्वज्रस्तस्य स्तोभतीति वा यत्त्रिरस्तोभत्तत्त्रिष्टुभस्त्रिष्टुप्त्वमिति विज्ञायते ॥८॥ जगती गततमं छंदो जलचरगतिर्वा जल्गल्यमानो ऽसृजदिति च ब्राह्मणं विराड् विराजनाद्वा विराधनाद्वा विप्राप राम १५
णाद्वा विराजनात्संपूर्णाक्षरा विराधनादूनाक्षरा विप्रापणादधिकाक्षरा पिपीलिकमध्येत्यौपमिकं पिपीलिका पेलतेर्गतिकर्मणः ॥९॥ इतीमा देवता अनुक्रांताः सूक्तभाजो हविर्भाजस्तत्र या ऋग्भाजश्च भूयिष्ठाः काश्चि
न्निपातभाजो ऽथोताभिधानैः संयुज्य हविश्चोदयतींद्राय वृत्रघ्न इंद्राय वृत्रतुर इंद्रायांहोमुच इति तान्यप्येके समामनंति भूयांसि तु समाम्नानाद्यत्तु संविज्ञानभूतं स्यात्प्राधान्यस्तुति तत्समामने ऽथोत कर्मभिरृषिर्देवताः स्तौति वृत्र

हा पुरंदर इति तान्ययेके समामनंति भूयांसि तु समाम्नानाद्यंजनमात्रं तु तत्तस्याभिधानस्य भवति यथा ब्रा[illegible] आनाय्यानुलेपनं पिपासते पानीयमिति ॥१०॥ द्वितीयः पादः ॥ अथा
तोऽनुक्रमिष्यामोऽग्निः पृथिवीस्थानस्तं प्रथमं व्याख्यास्यामोऽग्निः कस्मादग्रणीर्भवत्यग्रं यज्ञेषु प्रणीयतेंऽगं नयति संनममानोऽक्नोपनो भवतीति स्थौलाष्ठीविर्न क्नोपयति न स्नेहयति त्रिभ्य आख्यातेभ्यो जायत इति
शाकपूणिरितादक्ताद्दग्धाद्वा नीतात्स खल्वेतेरकारमादत्ते गकारमनक्तेर्वा दहतेर्वा नीः परस्तस्यैषा भवति ॥१॥ अग्निमीळे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजं होतारं रत्नधातमं ॥ अग्निमीळेऽग्निं याचामीळिरध्येषणाकर्मा
पूजाकर्मा वा पुरोहितो व्याख्यातो यज्ञश्च देवो दानाद्वा दीपनाद्वा द्योतनाद्वा द्युस्थानो भवतीति वा यो देवः सा देवता होतारं ह्वातारं जुहोतेर्होतेत्यौर्णवाभो रत्नधातमं रमणीयानां धनानां दातृतमं तस्यैषापरा
भवति ॥२॥ अग्निः पूर्वेभिर्ऋषिभिरीड्यो नूतनैरुत । स देवाँ एह वक्षति ॥ अग्निर्यः पूर्वैर्ऋषिभिरीलितव्यो स्माभिश्च नवतरैः स देवानिहावहत्विति स न मन्येतायमेवाग्निरित्यप्येते उत्तरे ज्योतिषी अग्नी उच्येते ततो नु
मध्यमः ॥३॥ अभि प्रवंत समनेव योषाः कल्याण्यः स्मयमानासो अग्निं । घृतस्य धाराः समिधो नसंत ता जुषाणो हर्यति जातवेदाः ॥ अभिनमंत समनस इव योषाः समनं समननाद्वा संमाननाद्वा कल्याण्यः स्म
यमानासोऽग्निमित्यौपमिकं घृतस्य धारा उदकस्य धाराः समिधो न संतं न सतिराप्नोतिकर्मा वा नमतिकर्मा वा ता जुषाणो हर्यति जातवेदाः । हर्यतिः प्रेप्साकर्मा भिहर्यतीति समुद्रादूर्मिर्मधुमाँ उदारदित्या
दित्यमुक्तं मन्यंते समुद्राद्ध्येषोऽद्भ्य उदेतीति च ब्राह्मणमथापि ब्राह्मणं भवत्यग्निः सर्वा देवता इति तस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय ॥४॥ इन्द्रं मित्रं वरुणमग्निमाहुरथो दिव्यः स सुपर्णो गरुत्मान् । एकं सद्विप्रा बहु
धा वदंत्यग्निं यमं मातरिश्वानमाहुः ॥ इममेवाग्निं महान्तमात्मानमेकमात्मानं बहुधा मेधाविनो वदंतीन्द्रं मित्रं वरुणमग्निं दिव्यं च गरुत्मंतं दिव्यो दिविजो गरुत्मान् गरणवान्गुर्वात्मा महात्मेति वा यस्तु सूक्तं
भजते यस्मै हविर्निरुप्यतेऽयमेव सोऽग्निर्निपातमेवैते उत्तरे ज्योतिषी एतेन नामधेयेन भजेते ॥५॥ चतुर्थः पादः ॥ जातवेदाः कस्माज्जातानि वेद जातान्येवैनं विदुर्जाते जाते विद्यत इति वा जाते वित्तो वा जात
धनो जातविद्यो वा जातप्रज्ञानो यत्तज्जातः पशूनविन्दत तज्जातवेदसो जातवेदस्त्वमिति ब्राह्मणं तस्मात्सर्वानृतून्पशवोऽग्निमभिसर्पंतीति च तस्यैषा भवति ॥१॥ जातवेदसे सुनवाम सोममरातीयतो नि द
हाति वेदः । स नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिंधुं दुरितात्यग्निः ॥ जातवेदस इति जातवेदस्यां वैवं जातवेदसेऽर्घीय सुनवाम सोममिति प्रसवायाभिषवाय सोमं राजानममृतमरातीयतो यज्ञार्थमनि
स्मो निदहाति निश्चयेन दहति भस्मीकरोति सोमो ददददित्यर्थः । स नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वानि दुर्गमाणि स्थानानि नावेव सिंधुं नावा सिंधुं सिंधुं नावा नदीं जलदुर्गां महाकूलां तारयति दुरितात्यग्निरिति दुरि
तानि तारयति तस्यैषापरा भवति ॥२॥ प्र नूनं जातवेदसमश्वं हिनोत वाजिनं । इदं नो बर्हिरासदे ॥ प्रहिणुत जातवेदसं कर्मभिः समश्नुवानमपि वोपमार्थे स्यादश्वमिव जातवेदसमितीदं नो बर्हिरासीदत्विति त
देतदेकमेव जातवेदसं गायत्रं तृचं दशतयीषु विद्यते यत्तु किंचिदाग्नेयं तज्जातवेदसानां स्थाने युज्यते स न मन्येतायमेवाग्निरित्यप्येते उत्तरे ज्योतिषी जातवेदसा उच्येते ततो नु मध्यमः ॥ अभि प्रवंत समनेव योषा इ
ति तत्पुरस्ताद्व्याख्यातमथासावादित्य उदु त्यं जातवेदसमिति तदुपरिष्टाद्व्याख्यास्यामो यस्तु सूक्तं भजते यस्मै हविर्निरुप्यतेऽयमेव सोऽग्निर्जातवेदा निपातमेवैते उत्तरे ज्योतिषी एतेन नामधेयेन भजेते ॥३॥ पंचमः
पादः ॥ वैश्वानरः कस्माद्विश्वान्नरान्नयति विश्व एनं नरा नयंतीति वापि वा विश्वानर एव स्यात्प्रत्यृतः सर्वाणि भूतानि तस्य वैश्वानरस्तस्यैषा भवति ॥१॥ वैश्वानरस्य सुमतौ स्याम राजा हि कं भुवनानामभिश्रीः । इतो

नातो विश्वमिदं तिर्वं पृवे वैश्वानरो यतते सूर्येण। इतो जातः सर्वमिदमभिविपश्यति वैश्वानरः संयतते सूर्येण राजा यः सर्वेषां भूतानामभिश्रयणीय स्तस्य वयं वैश्वानरस्य कल्याण्यां मतौ स्यामेति तत् वैश्वानरो मध्यम

इत्याचार्या वर्षकर्मणा ह्येनं स्तौति॥२॥ प्रनूमहित्वं वृषभस्य वोचं यं पूरवो वृत्रहणं सचंते। वैश्वानरो दस्युमग्निर्जघन्वाँ अधूनोत्काष्ठा अवशंबरं भेत्॥ प्रब्रवीमि तन्महित्वं महाभाग्यं वृषभस्य वर्षितुरपामुदकस्य। पूरवः। पूरयि

तव्या मनुष्या वृत्रहणं मेघहनं सचंते सेवंते वर्षकामा दस्युर्दस्यतेः क्षयार्थादुपदस्यंत्यस्मिन्रसा उपदासयति कर्माणि तमग्निर्वैश्वानरो घ्नन्नवाधूनोदपः काष्ठा अभिनच्छंबरं मेघमथासावादित्य इति पूर्वे याज्ञिकाः॥३॥

१६ एषां लोकानां रोहेण सवनानां रोह आम्नातो रोहात्प्रत्यवरोहश्चिकीर्षितस्तामनुकृतिं होताग्निमारुते शस्त्रे वैश्वानरीयेण सूक्तेन प्रतिपद्यते सोपि न स्तोत्रियमाद्रियेत। आग्नेयो हि भवति तत आगच्छति मध्यस्थाना देवता रु

द्रं च मरुतश्च ततोग्निमिहस्थानमत्रैव स्तोत्रियं शंसति॥४॥ अथापि वैश्वानरीयो द्वादशकपालो भवत्येतस्य हि द्वादशविधं कर्माथापि ब्राह्मणं भवत्यसौ वा आदित्योग्निर्वैश्वानर इत्यथापि निवित्सौर्यवैश्वानरी यो भवत्या

यो द्यां भात्या पृथिवीमित्येष हि द्यावापृथिव्यावाभासयत्यथापि छांदोमिकं सूक्तं सौर्यवैश्वानरं भवति दिवि पृष्टो अरोचतेत्येष हि दिवि पृष्टो अरोचतेत्यथापि हविष्पांतीयं सूक्तं सौर्यवैश्वानरं भवति॥५॥ अयमेवाग्नि

र्वैश्वानर इति शाकपूणिर्विश्वानरावेते उत्तरे ज्योतिषी वैश्वानरोयं यत्ताभ्यां जायते कथं त्वयमेताभ्यां जायत इति यत्र वैद्युतः शरणमभिहंति यावदनुपात्तो भवति मध्यमधर्मैव तावद्भवत्युदकेंधनः शरीरोपशमन उपादी

यमान एवायं संपद्यत उदकोपशमनः शरीरदीप्तिः॥६॥ अथादित्यादुदीचि प्रथमसमावृत्ते आदित्ये कंसं वा मणिं वा परिमृज्य प्रतिस्वरे यत्र शुष्कगोमयमसंस्पर्शयं धारयति तत्प्रदीप्यते सोयमेव संपद्यते तथाप्याह वैश्वा

नरो यतते सूर्येणेति। न च पुनरात्मनात्मा संयततेन्येनैवान्यः संयतत इति इतः ममादधात्यमुतो मुष्य रश्मयः प्रादुर्भवंतीतोस्यार्चिषस्तयोर्भासोः संसंगं दृष्ट्वैवमवक्ष्यत्॥७॥ अथ यान्येतान्यौत्तमिकानि सूक्तानि भागानि वा

सावित्राणि वा पौष्णानि वा वैष्णवानि वा तेषु वैश्वानरीयाः प्रवादा अभविष्यन्नादित्यकर्मणा चैनमस्तोष्यन्नित्युदेषीत्यस्तमेषि विपर्येषीत्याग्नेयेष्वेव हि सूक्तेषु वैश्वानरीयाः प्रवादा भवंत्यग्निकर्मणा चैनं स्तौतीति दहसी

ति वहसीति पचसीति यथो एतद्वर्णकर्मणा ह्येनं स्तौतीत्यस्मिन्नप्येतदुपपद्यते॥८॥ समानमेतदुदकमुच्चैत्यव चाहभिः। भूमिं पर्जन्या जिन्वंति दिवं जिन्वंत्यग्नयः॥ इति सा निगदव्याख्याता॥९॥ षष्ठः पादः॥ कृष्णं

नियानं हरयः सुपर्णा अपो वसाना दिवमुत्पतंति। त आववृत्रन्त्सदनादृतस्यादिद्घृतेन पृथिवी व्युद्यते॥ कृष्णं निरयणं रात्रिरादित्यस्य हरयः सुपर्णा हरणा आदित्यरश्मयस्ते यदामुतोर्वाचः पर्यावर्तंते सह स्थानादुद

कस्यादित्यादथ घृतेनोदकेन पृथिवी व्युद्यते घृतमित्युदकनाम जिघर्तेः सिंचतिकर्मणोथापि ब्राह्मणं भवत्यग्निर्वा इतो वृष्टिं समीरयति धामच्छद्दिवि भूत्वा वर्षति मरुतः सृष्टां वृष्टिं नयंति यदासावादित्योन्यग्रश्मिभिः

पर्यावर्ततेथ वर्षतीति यथो एतदोहात्प्रत्यवरोहश्चिकीर्षित इत्याम्नायवचनादेतद्भवति यथो एतत्॥१०॥ वैश्वानरीयो द्वादशकपालो भवतीत्यनिर्वचनं कपालानि भवंत्यस्ति हि सौर्य एककपालः पंचकपालश्च यथो ए

तद्ब्राह्मणं भवतीति बहुभक्तिवादीनि हि ब्राह्मणानि भवंति पृथिवी वैश्वानरः संवत्सरो वैश्वानरो ब्राह्मणो वैश्वानर इति यथो एतन्निवित्सौर्यवैश्वानरी भवतीत्यस्यैव सा भवति यो विड्भ्यो मानुषीभ्यो दीदेदित्येष हि वि

ड्भ्यो मानुषीभ्यो दीदयति यथो एतच्छांदोमिकं सूक्तं सौर्यवैश्वानरं भवतीत्यस्यैव तद्भवति यदग्निरिराहुत इति [illegible] योवातेराहूतो भवति यथो एतद्धविष्पांतीयं सूक्तं सौर्यवैश्वा राम १६

नरं भवतीत्यस्यैव तद्भवति॥११॥ हविष्पांतमजरं स्वर्विदि दिविस्पृश्याहुतं जुष्टमग्नौ। तस्य भर्मणे भुवनाय देवा धर्मणे कं स्वधया पप्रथंत॥ हविर्यत्पानीयमजरं सूर्यविदि दिविस्पृश्याहुतं जुष्टमग्नौ तस्य [illegible]

वमावनाय च धारणाय चैतेभ्यः सर्वेभ्यः कर्मभ्य इममग्निमन्नेनाप्रपद्यंते तथा प्याहै ॥३॥ अपामुपस्थे महिषा अगृभ्णत विशो राजानमुपतस्थुर्ऋग्मियं । आ दूतो अग्निमभरद्विवस्वतो वैश्वानरं मातरिश्वा परा
वतः। अपामुपस्थ उपस्थाने महत्यंतरिक्षलोक आसीना महांत इति वा गृह्णत माध्यमका देवगणा विश इव राजानमुपतस्थुः ऋग्मियमृग्म्यं तमिति वार्चनीयमिति वाहरद्धे दूतो देवानां विवस्वत आदित्याद्दिवस्थानि
सनवान्मेरितवतः परागताद्वा स्थानाद्वैश्वानरस्य मातरिश्वानमाहर्तारमाह मातरिश्वा वायुर्मातर्यंतरिक्षे श्वसिति मातर्याश्वनीति तिवाथैनमेताभ्यां सर्वाणि स्थानान्यभ्यापादं स्तौति ॥४॥ मूर्द्धा भुवो भवति नक्तमग्नि
स्ततः सूर्यो जायते प्रातरुद्यन् । मायामू तु यज्ञियानामेतामपो यत्तूर्णिश्चरति प्रजानन् ॥ मूर्द्धा मूर्त्तमस्मिन्धीयते मूर्द्धा यः सर्वेषां भूतानां भवति नक्तमग्निस्ततः सूर्यो जायते प्रातरुद्यंस्स एव प्रज्ञांत्वेतां मन्यंते यज्ञियानां देवानां
यज्ञसंपादिनामपो यत्कर्म चरति प्रजानंत्सर्वाणि स्थानान्यनुसंचरते त्वरमाणस्तस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय ॥५॥ स्तोमेन हि दिवि देवासो अग्निमजीजनंछक्तिभी रोदसिप्रां । तमू अकृण्वंत्रेधा भुवे कं स ओषधीः पचति
विश्वरूपाः। स्तोमेन हि यद्दिवि देवा अग्निमजनयन् कर्मभिर्द्यावापृथिव्योः पूरणं तमकुर्वंस्त्रेधाभावाय पृथिव्यामंतरिक्षे दिवीति शाकपूणिर्यदस्य दिवि तृतीयं तदसावादित्य इति ब्राह्मणं तदग्नीकृत्य स्तौत्यथैनमेतयादित्यी
कृत्य स्तौति ॥६॥ यदेदेनमदधुर्यज्ञियासो दिवि देवाः सूर्यमादितेयं । यदा चरिष्णू मिथुनावभूतामादित्प्रापश्यन्भुवनानि विश्वा॥ यदैनमदधुर्यज्ञियाः सर्वे दिवि देवाः सूर्यमदितेः पुत्रं यदा चरिष्णू मिथुनौ प्रादुरभूतां सर्वदास
हचारिणावुषाश्चादित्यश्च मिथुनौ कस्मान्मिनोतिश्रयतिकर्मा थु इति नामकरणस्थकारो वा नयतिः परो वनिर्वा समाश्रितावन्योन्यं नयतो वनुतो वा मनुष्यमिथुनावप्येतस्मादेव मेथंतावन्योन्यं वनुत इति वाथैनमेतया ते
ग्नीकृत्य स्तौति ॥७॥ यत्रा वदेते अवरः परश्च यज्ञन्योः कतरो नौ वि वेद । आ शेकुरित्सधमादं सखायो नक्षंत यज्ञं क इदं वि वोचत् । यत्र विवदेते दैव्यौ होतारावयं चाग्निरसौ च मध्यमः कतरो नौ यज्ञे भूयो वेदेत्याशक्नुवंति तत्सह म
दनं समानख्यानास्त्विजस्तेषां यज्ञं समाप्नुवानानां को न इदं विवक्ष्यतीति तस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय ॥८॥ यावन्मात्रमुषसो न प्रतीकं सुपर्ण्यो वसते मातरिश्वः । तावद्दधात्युप यज्ञमायन्ब्राह्मणो होतुरवरो निषी
दन् ॥ यावन्मात्रमुषसः प्रत्यक्तं भवति प्रतिदर्शनमिति वास्त्युपमानस्य संप्रत्यर्थे प्रयोग इहेव निधेहीति यथा सुपर्ण्यः सुपतना एता रात्रयो वसते मातरिश्वंज्योतिर्वर्णस्य तावदुपदधाति यज्ञमागच्छन्ब्राह्मणो होतास्याग्ने
र्होतुरवरो निषीदन्होतृजपस्त्वमग्ने वैश्वानरीयो भवति देव सवितरेतं त्वा वृणतेऽग्निं होत्राय सह पित्रा वैश्वानरेणेतीममेवाग्निं सवितारमाह सर्वस्य प्रसवितारं मध्यमं वोत्तमं वा पितरं यस्तु सूक्तं भजते यस्मै हविर्निरुप्य
तेयमेव सोऽग्निर्वैश्वानरो निपातमेवैते उत्तरे ज्योतिषी एतेन नामधेयेन भजेते भजेते ॥ ॥ सप्तमः पादः ॥४४॥ सप्तमोऽध्यायः समाप्तः ॥ श्रीः ॥ श्रीरस्तु ॥ द्रविणोदाः कस्माद्धनं द्रविणमुच्यते यदेनमभिद्रवंति बलं वा द्रवि
णं यदेनेनाभिद्रवंति तस्य दाता द्रविणोदास्तस्यैषा भवति ॥१॥ द्रविणोदा द्रविणसो ग्रावहस्तासो अध्वरे । यज्ञेषु देवमीळते । द्रविणोदा यस्त्वं द्रविणस इति द्रविणसादिन इति वा द्रविणसानिन इति वा द्रविणसस्तस्मा
त्पिबत्विति वा। यज्ञेषु देवमीळते याचंति स्तुवंति वर्द्धयंति पूजयंतीति वा तत्को द्रविणोदा इंद्र इति क्रौष्टुकिः स बलधनयोर्दातृतमः तस्य च सर्वा बलकृतिरोजसो जातमुत मन्य एनमिति चाहाथाप्यग्निं द्रविणोदसमा
ह एष पुनरेतस्माज्जायते यो अश्मनोरंतरग्निं जजानेत्यपि निगमो भवत्यथाप्यृतुयाजेषु द्राविणोदसाः प्रवादाः भवंति तेषां पुनः पात्रस्यैंद्रपानमिति भवत्यथाप्येनं सोमपानेन स्तौत्यथाप्याह द्रविणोदाः पिबतु द्रावि
णोदस इति ॥२॥ अयमेवाग्निर्द्रविणोदा इति शाकपूणिराग्नेयेष्वेव हि सूक्तेषु द्राविणोदसाः प्रवादा भवंति देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदामित्यपि निगमो भवति । यथो एतत्स बलधनयोर्दातृतम इति सर्वासु देवता

भाक्तिमात्रं तद्भवति यथा वायव्यानीति

स्येश्वर्यं विद्यते यथो एतदोजसो जातमुत मन्य एनमिति चाहेत्ययमप्यग्निरोजसा बलेन मथ्यमानो जायते तस्मादेनमाह सहसस्पुत्रं सहसः सूनुं सहसो यह्वं यथो एतदग्निं द्रविणोदसमाहेन्द्रमृत्विजोत्र द्रविणोदस उच्यं
तेहविषो दातारस्ते चैनं जनयन्ति। ऋषीणां पुत्रो अधिराज एष इत्यपि निगमो भवति। यथो एतत्तेषां पुनः पात्रस्येन्द्रपानमिति भवतीति सर्वेषां सोमपात्राणां यथो एतत्सोमपानेनैनं स्तौतीत्यस्मिन्नप्येतदुपपद्यते
सोमं पिब मन्दसानो गणश्रिभिरिति यथो एतद्द्रविणोदाः पिबतु द्राविणोदस इत्यस्यैवैतद्भवति ॥३॥ मेद्यन्तु ते वह्नयो येभिरीयसेऽरिषण्यन्वीलयस्वा वनस्पते। आयूया धृष्णो अभिगूर्या त्वं नेष्ट्रात्सोमं द्रविणोदः पि
बऋतुभिः। मेद्यन्तु ते वह्नयो वोढारो ये यैरीयस्यरिषण्यन्दृढीभवायूय धृष्णो अभिगूर्य त्वं नेष्ट्रीयाद्धिष्ण्याद्धिष्ण्यो धिषण्यो धिषणाभवो धिषणा धिषेर्दधात्यर्थे धीसादिनीति वा धीसानिनीति वा वनस्पत इत्येनमाह बर्हि
१२ वनानां पाता वा पालयिता वा वनं वनोतेः पिपर्तुभिः कालैः ॥४॥ प्रथमः पादः ॥ अथात आप्रिय आप्रियः कस्मादाप्नोतेः प्रीणातेर्वा आप्रीभिराप्रीणातीति च ब्राह्मणं तासामिध्मः प्रथमागामी भवति इध्मः समिन्धनात्तस्ये
षा भवति ॥१॥ समिद्धो अद्य मनुषो दुरोणे देवो देवान्यजसि जातवेदः। आ च वह मित्रमहश्चिकित्वान्त्वं दूतः कविरसि प्रचेताः। समिद्धो अद्य मनुष्यस्य मनुष्यस्य गृहे देवो देवान्यजसि जातवेद आ च वह मित्र महश्चि
कित्वांश्चेतनावांस्त्वं दूतः कविरसि प्रवृद्धचेता यज्ञेध्म इति कात्थक्यो ऽग्निरिति शाकपूणिस्तनूनपात्त्रदित्यनन्तरायाः प्रजाया नामधेयं निर्णततमा भवति गौरत्र तनूरुच्यते तता अस्यां भोगास्तस्याः पयो जायते पयस
आज्यं जायतेऽग्निरिति शाकपूणिरापोत्र तनूरुच्यन्ते तता अन्तरिक्षे ताभ्य ओषधिवनस्पतयो जायन्ते ओषधिवनस्पतिभ्य एष जायते तस्यैषा भवति ॥२॥ तनूनपात्पथ ऋतस्य यानान्मध्वा समञ्जन्त्स्वदया सुजिह्व। मन्मा
नि धीभिरुत यज्ञमृन्धन्देवत्रा च कृणुह्यध्वरं नः। तनूनपात्पथ ऋतस्य यानान्यज्ञस्य यानान्मधुना समञ्जन्त्स्वदय कल्याणजिह्व मननानि च नो धीभिर्यज्ञं च समर्धय देवान्नो यज्ञं गमय नराशंसो यज्ञ इति कात्थक्यो नरा अ
स्मिन्नासीनाः शंसन्त्यग्निरिति शाकपूणिर्नरैः प्रशस्यो भवति तस्यैषा भवति ॥३॥ नराशंसस्य महिमानमेषामुपस्तोषाम यजतस्य यज्ञैः। ये सुक्रतवः शुचयो धियंधाः स्वदन्ति देवा उभयानि हव्या। नराशंसस्य महिमा
नमेषामुपस्तुमो यज्ञियस्य यज्ञैर्ये सुकर्माणः शुचयो धियंधारयितारः स्वदयन्तु देवा उभयानि हवींषि सोमं चेतराणि चेति वा तान्त्रीणि चावापिकानि चेति वेळ ईट्टे स्तुतिकर्मण इन्धतेर्वा तस्यैषा भवति ॥४॥ आजुह्वान ईड्यो
वन्द्यश्चा याह्यग्ने वसुभिः सजोषाः। त्वं देवानामसि यह्व होता स एनान्यक्षीषितो यजीयान्। आहूयमान ईळितव्यो वन्दितव्यश्चा याह्यग्ने वसुभिः सहजोषणस्त्वं देवानामसि यह्व होता यह्व इति महतो नामधेयं यातश्च हूतश्च
भवति स एनान्यक्षीषितो यजीयान्। इषितः प्रेषित इति वाधीष्ट इति वा यजीयान् यष्टृतरो बर्हिः परिबर्हणात्तस्यैषा भवति ॥५॥ प्राचीनं बर्हिः प्रदिशा पृथिव्या वस्तोरस्या वृज्यते अग्रे अह्नाम्। व्यु प्रथते वितरं वरीयो देवेभ्यो
अदितये स्योनम्। प्राचीनं बर्हिः प्रदिशा पृथि[illegible] वसनायास्याः प्रवृज्यतेऽग्रे अह्नां बर्हिः पूर्वाह्णे तद्विप्रथते विकीर्णतरमिति वा विस्तीर्णतरमिति वा वरीयो वरतरमुरुतरं वा देवेभ्यश्चादितये च स्योनं स्योनमिति सुखनाम स्यते राम
रवस्यन्त्येतत्सेवितव्यं भवतीति वा द्वारो जवतेर्वा द्रवतेर्वा वारयतेर्वा तासामेषा भवति ॥६॥ व्यचस्वतीरुर्विया वि श्रयन्तां पतिभ्यो न जनयः शुम्भमानाः। देवीर्द्वारो बृहतीर्विश्वमिन्वा देवेभ्यो भवत सुप्रायणाः। व्यचनवत्य उरु १२
त्वेन विश्रयन्तां पतिभ्य इव जाया ऊरू मैथुने धर्मे शिशोभिषमाणा वरतरमङ्गमूरू देव्यो द्वारो बृहत्यो महत्यो विश्वमिन्वा विश्वमानाः मा भवतेति यज्ञे गृहद्वार इति कात्थक्यो ऽग्निरिति शाकपूणिरुषासानक्तोषाश्च नक्ता [illegible]
ख्याता नक्तेति रात्रिनामानक्ति भूतान्यवश्यायेनापि वा नक्ता व्यक्तवर्णा तयोरेषा भवति ॥७॥ आ सुष्वयन्ती यजते उपाके [illegible] बृहती सुरुक्मे अधि श्रियं शुक्रपिशं दधाने। [illegible]

सुष्वाप्ययन्त्याविति वासीदतामिति वान्यासीदतामिति वा यज्ञिये उपक्रान्ते दिव्ये योषणे बृहत्यौ महत्यौ [illegible] शुक्रं शोचतेर्ज्वलतिकर्मणः पेश इति रूपनाम पिंशतेर्विपिशितं भवति दैव्या होतारा दैव्यौ होतारावयं चाग्निरसौ च मध्यमस्तयोरेषा भवति ॥८॥ दैव्या होतारा प्रथमा सुवाचा मिमाना यज्ञं मनुषो यजध्यै प्रचोदयन्ता विदथेषु कारू प्राचीनं ज्योतिः प्रदिशा दिशन्ता ॥ दैव्यौ होतारौ प्रथमौ सुवाचौ निर्मिमानौ यज्ञं मनुष्यस्य मनुष्यस्य यजनाय प्रचोदयमानौ यज्ञेषु कर्तारौ पूर्वस्यां दिशि यष्टव्यमिति प्रदिशन्तौ तिस्रो देवीस्तिस्रो देव्यस्तासामेषा भवति ॥९॥ आ नो यज्ञं भारती तूयमेत्विडा मनुष्वदिह चेतयन्ती । तिस्रो देवीर्बर्हिरेदं स्योनं सरस्वती स्वपसः सदन्तु ॥ ऐतु नो यज्ञं भारती क्षिप्रं भरत आदित्यस्तस्य भा इडा च मनुष्यवदिह चेतयमाना तिस्रो देव्यो बर्हिरिदं सुखं सरस्वती च सुकर्माण आसीदन्तु त्वष्टा तूर्णमश्नुत इति नैरुक्तास्त्विषेर्वा स्याद्दीप्तिकर्मणस्त्वक्षतेर्वा स्यात्करोतिकर्मणस्तस्यैषा भवति ॥१०॥ य इमे द्यावापृथिवी जनित्री रूपैरपिंशद्भुवनानि विश्वा । तमद्य होतरिषितो यजीयान्देवं त्वष्टारमिह यक्षि विद्वान् ॥ य इमे द्यावापृथिव्यौ जनयित्र्यौ रूपैरकरोद्भूतानि च सर्वाणि तमद्य होतरिषितो यजीयान्देवं त्वष्टारमिह यज माध्यमकस्त्वष्टेत्याहुर्मध्यमे च स्थाने समाम्नातोऽग्निरिति शाकपूणिस्तस्यैषापरा भवति ॥११॥ आविष्ट्यो वर्धते चारुरासु जिह्मानामूर्ध्वः स्वयशा उपस्थे । उभे त्वष्टुर्बिभ्यतुर्जायमानात्प्रतीची सिंहं प्रति जोषयेते ॥ आविर्वेदनात्स्यो वर्धते चारुरासु चारु चरते जिह्मसं तिहीते ऊर्ध्वो मुहूर्तं भवति स्वयशा आत्मयशा उपस्थ उपस्थाने उभे त्वष्टुर्बिभ्यतुर्जायमानाद्द्यावापृथिव्याविति वाहोरात्रे इति वारणी इति वा प्रत्यक्ते सिंहं सहनं प्रत्यासेवेते ॥१२॥ द्वितीयः पादः ॥ वनस्पतिर्व्याख्यातस्तस्यैषा भवति ॥१॥ उपावसृज त्मन्या समञ्जन्देवानां पाथ ऋतुथा हवींषि । वनस्पतिः शमिता देवो अग्निः स्वदन्तु हव्यं मधुना घृतेन ॥ उपवसृजात्मनात्मन्या समञ्जन्देवानामन्नमृतावृतौ हवींषि काले काले वनस्पतिः शमिता देवो अग्निरित्येते त्रयः स्वदयन्तु हव्यं मधुना च घृतेन च तत्को वनस्पतिर्यूप इति कात्थक्योऽग्निरिति शाकपूणिस्तस्यैषापरा भवति ॥२॥ अञ्जन्ति त्वामध्वरे देवयन्तो वनस्पते मधुना दैव्येन । यदूर्ध्वस्तिष्ठा द्रविणेह धत्ताद्यद्वा क्षयो मातुरस्या उपस्थे ॥ अञ्जन्ति त्वामध्वरे देवान्कामयमाना वनस्पते मधुना दैव्येन घृतेन च यदूर्ध्वस्थास्यसि द्रविणानि च नो धास्यसि यद्वा ते कृतः क्षयो मातुरस्या उपस्थ उपस्थानेऽग्निरिति शाकपूणिस्तस्यैषापरा भवति ॥३॥ देवेभ्यो वनस्पते हवींषि हिरण्यपर्ण प्रदिवस्ते अर्थम् । प्रदक्षिणिद्रशनया नियूय ऋतस्य वक्षि पथिभी रजिष्ठैः ॥ देवेभ्यो वनस्पते हवींषि हिरण्यपर्ण ऋतपर्ण अपि वोपमार्थे स्याद्धिरण्यवर्णपर्णेति प्रदिवस्ते अर्थं पुराणस्ते सोऽर्थो यं ते प्रब्रूमो यज्ञस्य वह पथिभी रजिष्ठैर्ऋजुतमैरजस्वलतमैः प्रक्षिप्ततमैरिति वा तस्यैषापरा भवति ॥४॥ वनस्पते रशनया नियूया पिष्टतमया वयुनानि विद्वान् । वहा देवत्रा दिधिषो हवींषि प्र च दातारममृतेषु वोचः ॥ वनस्पते रशनया नियूय सुरूपतमया वयुनानि विद्वान्प्रज्ञानानि प्रजानन्वह देवानन्नादिधिषो हवींषि प्रब्रूहि च दातारममृतेषु देवेषु स्वाहाकृतयः स्वाहेत्येतत्सु आहेति वा स्वा वागाहेति वा स्वं प्राहेति वा स्वाहुतं हविर्जुहोतीति वा तासामेषा भवति ॥५॥ सद्यो जातो व्यमिमीत यज्ञमग्निर्देवानामभवत्पुरोगाः । अस्य होतुः प्रदिश्यृतस्य वाचि स्वाहाकृतं हविरदन्तु देवाः ॥ सद्यो जायमानो निरमिमीत यज्ञमग्निर्देवानामभवत्पुरोगामी अस्य होतुः प्रदिश्यृतस्य वाच्यास्ये स्वाहाकृतं हविरदन्तु देवा इतीमा आप्रीदेवता अनुक्रान्ता अथ किंदेवताः प्रयाजानुयाजा आग्नेया इत्येके ॥६॥ प्रयाजान्मे अनुयाजांश्च केवलानूर्जस्वन्तं हविषो दत्त भागम् । घृतं चापां पुरुषं चौषधीनामग्नेश्च दीर्घमायुरस्तु देवाः ॥ तव प्रयाजा अनुयाजाश्च केवल ऊर्जस्वन्तो हविषः सन्तु भागाः । तवाग्ने यज्ञोऽयमस्तु सर्वस्तुभ्यं नमन्तां प्रदिशश्चतस्रः ॥ आग्नेया वै प्रयाजा आग्नेया अनुयाजा इति च ब्राह्मणं छन्दोदेवता इत्यपरं छन्दांसि वै प्रयाजाश्छन्दांस्यनुयाजा इति च ब्राह्मणमृतुदेवता इत्यपरमृतवो वै प्रयाजाः पशवोऽनुयाजा इति च ब्राह्मणं प्राणदेवता इत्यपरं प्राणा वै प्रयाजा

अपाना अनुयाजा इति च ब्राह्मणमात्मदेवता इत्यपरमात्मा वै याजाः प्रजा अनुयाजा इति च ब्राह्मणमाग्नेया इति तु स्थितिर्भक्तिमात्रमितरत् किमर्थं पुनरिदमुच्यते यस्यै देवतायै हविर्गृहीतं स्यात्तां मनसा ध्यायेद्वषट्करिष्यन्निति ह विज्ञा
यते तान्येतान्येकादशाप्रीसूक्तानि तेषां वासिष्ठमात्रेयं वाध्र्यश्वं गार्त्समदमिति नाराशंसवन्ति मैधातिथं दैर्घतमसं प्रैषिकमित्युभयवन्त्यतोऽन्यानि तनूनपात्वन्ति तनूनपात्वन्ति ॥८॥ तृतीयः पादः ॥ अष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥ ॥
१८ २३॥ अथ यानि पृथिव्यायतनानि सत्त्वानि स्तुतिं लभन्ते तान्यतोऽनुक्रमिष्यामस्तेषामश्वः प्रथमागामी भवत्यश्वो व्याख्यातस्तस्यैषा भवति ॥१॥ अश्वो वोळ्हा सुखं रथं हसनामुपमन्त्रिणः। शेपो रोमण्वन्तौ भेदौ वारिन्मण्डू
क इच्छतीन्द्रायेन्दो परि स्रव। अश्वो वोळ्हा सुखं वोळ्हा सुखमिति कल्याणनाम कल्याणं पुण्यं सुहितं भवति मा नो व्याख्यातस्तस्यैषा भवति ॥२॥ मा नो मित्रो वरुणो अर्यमायुरिन्द्र ऋभुक्षा मरुतः परिख्यन्। यद्वाजिनो देवजातस्य
सप्तेः प्रवक्ष्यामो विदथे वीर्याणि। यद्वाजिनो देवैर्जातस्य सप्तेः सरणस्य प्रवक्ष्यामो यज्ञे विदथे वीर्याणि मा नस्त्वं मित्रश्च वरुणश्चार्यमा वायुश्च वायुरयन इन्द्रश्चोरुक्षयण ऋभूणां राजेति वा मरुतश्च परिख्यन्। शकुनिः श
क्नोत्युन्नेतुमात्मानं शक्नोति नदितुमिति वा शक्नोति तकितुमिति वा सर्वतः शंकरोऽस्त्विति वा शक्नोतेर्वा तस्यैषा भवति ॥३॥ कनिक्रदज्जनुषं प्रब्रुवाण इयर्ति वाचमरितेव नावम्। सुमङ्गलश्च शकुने भवासि मा त्वा काचिद
भिभा विश्व्या विदत्। न्यक्रन्दीज्जन्म प्रब्रुवाणो यथास्य शब्दस्तथा नामेरयति वाचमीरयते नावमिव सुमङ्गलश्च ... भव कल्याणमङ्गलो मङ्गलं गिरतेर्गृणात्यर्थे गिरत्यनर्थानिति वा गलं मङ्गलमुन्मज्जयति पापकमिति
नैरुक्ता मा गमिति वा मा च त्वा काचिदभिभूतिः सर्वतो विदत्कुत्स मदर्थमप्युच्छितं कपिञ्जलोऽपि वा शोतदभि वादिन्येषुर्भवति ॥४॥ भद्रं वद दक्षिणतो भद्रमुत्तरतो वद। भद्रं पुरस्तान्नो वद भद्रं पश्चात्कपिञ्जल इति सा नि
गदव्याख्याता गृत्समदो गृत्समदनो गृत्स इति मेधाविनाम गृणातेः स्तुतिकर्मणो मण्डूका मज्जूका मज्जनान्मदतेर्वा मोदतिकर्मणो मन्दतेर्वा तृप्तिकर्मणो मण्डयतेरिति वैयाकरणा मण्ड एषामोक इति वा मण्डो मदेर्वा मु
देर्वा तेषामेषा भवति ॥५॥ संवत्सरं शशयाना ब्राह्मणा व्रतचारिणः। वाचं पर्जन्यजिन्वितां प्र मण्डूका अवादिषुः। संवत्सरं शयाना ब्राह्मणा व्रतचारिणो ब्रुवाणा अपि वोपमार्थे स्याद्ब्राह्मणा इव व्रतचारिण इति वा वाचं प
र्जन्यप्रीतां प्रावादिषुर्मण्डूका वसिष्ठो वर्षकामः पर्जन्यं तुष्टाव तं मण्डूका अन्वमोदन्त स मण्डूकाननुमोदमानान् ... दृष्ट्वा तदभिवादिन्येषुर्भवति ॥६॥ उप प्लवद मण्डूकि वर्षमा वद तादुरि। मध्ये ह्रदस्य प्लवस्व विगृह्य
चतुरः पदः। इति सा निगदव्याख्याताक्षा अश्नुवन्त्येनानिति वाभ्यश्नुवत एभिरिति वा तेषामेषा भवति ॥७॥ प्रावेपा मा बृहतो मादयन्ति प्रवातेजा इरिणे वर्वृतानाः। सोमस्येव मौजवतस्य भक्षो विभीदको जागृविर्मह्य
मच्छान्। प्रवेपिणो मा महतो विभीदकस्य फलानि मादयन्ति प्रवातेजाः प्रवतेजा इरिणे वर्तमाना इरिणं निर्ऋणमृणातेरपार्णं भवत्यपरता अस्मादोषधय इति वा सोमस्येव मौजवतस्य मूजवति जातो मूजवान्पर्वतो मुञ्जवान्मु
ञ्जो विमुच्यत इषीकयेषीका इषतेर्गतिकर्मण इयमपीतरेषीकैतस्मादेव विभीदको विभेदनाज्जागृविर्जागरणान्मह्यममवच्छदत्प्रशंसत्येनान्प्रथमया निन्दत्युत्तराभिर्ऋषेरक्षपरिद्यूनस्यैतदार्षं वेदयन्ते ग्रावाणो हन्तेर्वा उप
गृणातेर्वा गृह्णातेर्वा तेषामेषा भवति ॥८॥ प्रैते वदन्तु प्र वयं वदाम ग्रावभ्यो वाचं वदता वदद्भ्यः। यदद्रयः पर्वताः साकमाशवः श्लोकं घोषं भरथेन्द्राय सोमिनः। प्रवदन्त्वेते प्रवदाम वयं ग्रावभ्यो वाचं वदत वदद्भ्यो यदद्रयः १८
पर्वता आदरणीयाः सह सोममाशवः क्षिप्रकारिणः श्लोकः शृणोतेर्घोषो घुष्यतेः सोमिनो यूयं स्थेति वा सोमिनो गृहेष्विति वा ... नराः ... स्यन्ते स नाराशंसो मन्त्रस्तस्यैषा भवति ॥९॥ अमन्दान्स्तोमान्प्र भरे मनी
षा सिन्धावधि क्षियतो भाव्यस्य। यो मे सहस्रममिमीत सवानतूर्तो राजा श्रव इच्छमानः। अमन्दान्स्तोमानबालिशान् ... अलं भवतीति वा बालस्य बलं न ददातीति वा बलो वा प्रतिषेध्यः

हि भव । अस्मत्सखा प्रतरणः सुवीरः कल्याणवीरो ॥ २

वदितः प्रमरे मनीषया मनसइषया स्तुत्या प्रज्ञया वा सिंधावधि निवसतो भावयव्यस्य राज्ञो योमे सहस्रं निरमिमीत [illegible] णाइति वा प्रशंसामिच्छमानः ॥१०॥ प्रथम [illegible] ॥ यद्व संयोगा
ज्ञा स्तुतिं लभेत राजसंयोगाद्युद्धोपकरणानि तेषां रथः प्रथमागामी भवति रथो रंहतेर्गतिकर्मणः स्थिरतेर्वा स्याद्विपरीतस्य रममाणोस्मिंस्तिष्ठतीति वा रंपतेर्वा तस्यैषा भवति ॥१॥ वनस्पते वीड्वंगो हि भूया अस्मत्सखा प्र
तरणः सुवीरः । गोभिः सन्नद्धो असि वीलयस्वास्थाता ते जयतु जेत्वानि । वनस्पते दृढांगो गोभिः संनद्धो असि वीलयस्वेति संस्तम्भकर्म स्थास्थाता ते जयतु जेतव्यानि दुंदुभिरिति शब्दानुकरणं द्रुमो भिन्न इति वा दुंदुभ्यतेर्वा स्या
च्छब्दकर्मणस्तस्यैषा भवति ।२। उपश्वासय पृथिवीमुत द्यां पुरुत्रा ते मनुतां विष्ठितं जगत् । स दुंदुभे सजूरिंद्रेणा देवैर्दूराद्दवीयो अपसेध शत्रून् ॥ उपश्वासय पृथिवीं च दिवं च बहुधा ते घोषं मन्यतां विष्ठितं स्थावरं जंगमं च य
त्स दुंदुभे सहजोषण इंद्रेण च देवैश्च दूराद्दूरतरमपसेध शत्रून् इषुधिरिषूणां निधानं तस्यैषा भवति ॥३॥ बह्वीनां पिता बहुरस्य पुत्रश्चिश्चा कृणोति समनावगत्य । इषुधिः संकाः पृतनाश्च सर्वाः पृष्ठे निनद्धो जयति प्रसूतः ।
बह्वीनां पिता बहुरस्य पुत्र इतीषूनभिप्रेत्य प्रस्मयत इति वा वध्वीयमानाः शब्दानुकरणं वा संकाः सचतेः संपूर्वाद्वा किरतेः पृष्ठे निनद्धो जयति प्रसूत इति व्याख्यातं हस्तघ्नो हस्ते हन्यते तेन तस्यैषा भवति ॥४॥ अहिरिव भोगैः
पर्येति बाहुं ज्याया हेतिं परिबाधमानः । हस्तघ्नो विश्वा वयुनानि विद्वान्पुमान्पुमांसं परि पातु विश्वतः ॥ अहिरिव भोगैः परिवेष्टयति बाहुं ज्याया वधात्परित्रायमाणो हस्तघ्नः सर्वाणि प्रज्ञानानि प्रजानन् पुमान्पुरुमना भवति
पुंसतेर्वा भीशवो व्याख्यातास्तेषामेषा भवति ॥५॥ रथे तिष्ठन्नयति वाजिनः पुरो यत्रयत्र कामयते सुषारथिः । अभीशूनां महिमानं पनायत मनः पश्चादनु यच्छंति रश्मयः ॥ रथे तिष्ठन्नयति वाजिनः पुरस्तात्सतो यत्रय
त्र कामयते सुषारथिः कल्याणसारथिरभीशूनां महिमानं पूजयत मनः पश्चात्सतो नुयच्छंति रश्मयो धनुर्धन्वतेर्गतिकर्मणो वधकर्मणो वा धन्वंत्यस्मादिषवस्तस्यैषा भवति ॥६॥ धन्वना गा धन्वनाजिं जयेम धन्वना तीव्राः स
मदो जयेम धनुः शत्रोरपकामं कृणोति धन्वना सर्वाः प्रदिशो जयेम ॥ इति सा निगदव्याख्याता समदः समदो वात्तेः संमदो वा मदतेर्ज्यापि जयतेर्वा जिनातेर्वा प्रजावयतीषूनिति वा तस्या एषा भवति ॥७॥ वक्ष्यंतीवेदा गनी
गंति कर्णं प्रियं सखायं परिषस्वजाना । योषेव शिङ्क्ते वितताधि धन्वञ्ज्या इयं समने पारयंती ॥ वक्ष्यंतीवागच्छति कर्णं प्रियमिव सखायमिषुं परिष्वजमाना योषेव शब्दं करोति वितताधि धनुषि ज्येयं समने संग्रामे पा
रयंती इषुरीषतेर्गतिकर्मणस्तस्यैषा भवति ॥८॥ सुपर्णं वस्ते मृगो अस्या दंतो गोभिः संनद्धा पतति प्रसूता । यत्रा नरः सं च वि च द्रवंति तत्रास्मभ्यमिषवः शर्म यंसन् ॥ सुपर्णं वस्त इति वाजानभिप्रेत्य मृगमयोस्या दं
तो मृगयतेर्वा गोभिः संनद्धा पतति प्रसूतेति व्याख्यातं यत्र नराः संद्रवंति च विद्रवंति च तत्रास्मभ्यमिषवः शर्म यच्छंतु शरणं संग्रामेषु अश्वाजनीं कशेत्याहुः कशाः प्रकाशयति भयमश्वाय कृष्यतेर्वाणुभावाद्वाक्पुनः प्रकाशयत्य
र्थान्वशया क्रोशतेर्वा अश्वकशाया एषा भवति ॥९॥ आजंघंति सान्वेषां जघनां उप जिघ्नते । अश्वाजनि प्रचेतसोऽश्वांत्समत्सु चोदय ॥ आघ्नंति सानून्येषां सरणानि सक्थीनि सक्थि सचतेरासक्तो कायो जघनानि उपघ्नंति जघ्नं
जंघन्यतेरश्वाजनि प्रचेतसोऽश्वांत्समत्सु समरणेषु संग्रामेषु चोदय । उलूखलमुरुकरं वोर्ध्वखं वोर्करं वोरु मे कुर्वित्यब्रवीत्तदुलूखलमभवदुरुकरं वैतत्तदुलूखलमित्याचक्षते परोक्षेणेति च ब्राह्मणं तस्यैषा भवति ॥१०॥
यच्चिद्धि त्वं गृहेगृह उलूखलक युज्यसे । इह द्युमत्तमं वद जयतामिव दुंदुभिः ॥ इति सा निगदव्याख्याता ॥११॥ द्वितीयः पादः । वृषभः प्रजां वर्षतीति वातिबृहति रेत इति वा तद्वृषकर्मा वर्षणाद्वृषभस्तस्यैषा भवति ॥१२॥ न्यक्रंद
यन्नुपयंत एनममेहयन्वृषभं मध्य आजेः । तेन सूभर्वं शतवत्सहस्रं गवां मुद्गलः प्रधने जिगाय । न्यक्रंदयन्नुपयंत एनमिति व्याख्यातममेहयन्वृषभं मध्य आजेराजयनस्याजवनस्येति वा तेन सूभर्वं राजानं भर्वं निरतिक

मर्तिद्वास्य मर्दं सहस्रं गवां मुद्गलः प्रधने जिगाय प्रधन इति संग्रामनाम प्रकीर्णान्यस्मिन्धनानि भवंति द्रुघणो द्रुममयो घनस्तत्रेतिहासमाचक्षते मुद्गलो भार्म्यश्व ऋषिर्वृषभं च द्रुघणं च युक्त्वा संग्रामे व्यवहृत्याजिं जिगाय
तदभिवादिन्येषर्ग्भवति ॥२॥ इमं तं पश्य वृषभस्य युंजं काष्ठाया मध्ये द्रुघणं शयानं। येन जिगाय शतवत्सहस्रं गवां मुद्गलः पृतनाज्येषु ॥ इमं तं पश्य वृषभस्य सहयुजं काष्ठाया मध्ये द्रुघणं शयानं येन जिगाय शतव
१८ त्सहस्रं गवां मुद्गलः पृतनाज्येषु पृतनाज्य इति संग्रामनाम पृतनानामजनाद्वा जयनाद्वा मुद्गलो मुद्गवान्मुद्गगिलो मदनं गिलतीति वा मदं गिलो वा मुदं गिलो वा भार्म्यश्वो भृम्यश्वस्य पुत्रो भृम्यश्वो भृम्यो ऽस्याश्वा अश्वभर
णाद्वा पितुरित्यन्ननाम पातेर्वा पिबतेर्वा प्यायतेर्वा तस्यैषा भवति ॥३॥ पितुं नु स्तोषं महो धर्माणं तविषीं। यस्य त्रितो व्योजसा वृत्रं विपर्वमर्दयत्। तं पितुं स्तौमि महतो धारयितारं बलस्य तविषीति बलनाम तवतेर्वा वृद्धि
कर्मणो यस्य त्रितो व्योजबलेन त्रितस्त्रिस्थान इंद्रो वृत्रं विपर्वाणं व्यर्दयति नद्यो व्याख्यातास्तासामेषा भवति ॥४॥ इमं मे गंगे यमुने सरस्वति शुतुद्रि स्तोमं सचता परुष्ण्या। असिक्न्या मरुद्वृधे वितस्तयार्जीकीये शृणुह्या सु
19 षोमया। इमं मे गंगे यमुने सरस्वति शुतुद्रि परुष्णि स्तोममासेवध्वमसिक्न्या च सह मरुद्वृधे वितस्तया चार्जीकीये आशृणुहि सुषोमया चेति समस्तार्थ एकपदनिरुक्तं गंगा गमनाद्यमुना प्रयुवती गच्छतीति वा प्रवियु
तं गच्छतीति वा सरस्वती सर इत्युदकनाम सर्तेस्तद्वती शुतुद्री शुद्राविणी क्षिप्रद्राविण्याशुतुन्नेव द्रवतीति इरावतीं परुष्णीत्याहुः पर्ववती कुटिलगामिन्यसिक्न्यशुक्लासितासितमिति वर्णनाम तत्प्रतिषेधो ऽसितं मरुद्वृधः स
र्वा नद्यो मरुत एना वर्धयंति वितस्ता विदग्धा विवृद्धा महाकूला ऋजीकीयां विपाडित्याहुर्ऋजीकप्रभवा वा ऋजुगामिनी वा विपाट् विपाटनाद्वा विपाशनाद्वा विप्रापणाद्वा पाशा अस्यां व्यपाश्यंत वसिष्ठस्य मुमूर्षतस्तस्माद्विपाडु
च्यते पूर्वमासीदुरुंजिरा सुषोमा सिंधुर्यदेनामभिप्रसुवंति नद्यः सिंधुः स्यंदनादाप आप्नोतेस्तासामेषा भवति ॥५॥ आपो हि ष्ठा मयोभुवस्ता न ऊर्जे दधातन। महे रणाय चक्षसे। आपो हि स्थ सुखभुवस्ता नो ऽन्नाय धत्त महते च नो
रमणाय रमणीयाय दर्शनीयायौषधय ओषद्धयंतीति वौषत्येनाधयंतीति वा दोषं धयंतीति वा तासामेषा भवति ॥६॥ या ओषधीः पूर्वा जाता देवेभ्यस्त्रियुगं पुरा। मनै नु बभ्रूणामहं शतं धामानि सप्त च। या ओषधयः पूर्वा जाता देवे
भ्यस्त्रीणि युगानि पुरा मन्ये नु तद्बभ्रूणामहं बभ्रुवर्णानां भरणानां हरणानामिति वा शतं धामानि सप्त च। धामानि त्रयाणि भवंति स्थानानि नामानि जन्मानीति स्थानान्यत्राभिप्रेतानि सप्तशतं पुरुषस्य मर्मणां ते
ष्वेना दधतीति वा रात्रिर्व्याख्याता तस्या एषा भवति ॥७॥ आ रात्रि पार्थिवं रजः पितुरप्रायि धामभिः। दिवः सदांसि बृहती वि तिष्ठस आ त्वेषं वर्तते तमः। आपूपुरस्त्वं रात्रि पार्थिवं रजः स्थानैर्मध्यमस्य दिवः सदांसि बृहती म
हती वितिष्ठस आवर्तते त्वेषं तमो रजो ऽरण्यान्यरण्यस्य पत्न्यरण्यमपार्णं ग्रामाद्रमणं भवतीति वा तस्या एषा भवति ॥८॥ अरण्यान्यरण्यान्यसौ या प्रेव नश्यसि। कथा ग्रामं न पृच्छसि न त्वा भीरिव विंदती३। अरण्यानी
त्येनामामंत्रयते यासावरण्यानि वनानि पराचीव नश्यसि कथं ग्रामं न पृच्छसि न त्वा भीर्विंदतीवेतीवः परिभयार्थे वा श्रद्धा श्रद्धानात्तस्या एषा भवति ॥९॥ श्रद्धयाग्निः समिध्यते श्रद्धया हूयते हविः। श्रद्धां भगस्य मूर्धनि
वचसा वेदयामसि। श्रद्धयाग्निः साधु समिध्यते श्रद्धया हविः साधु हूयते श्रद्धां भगस्य भागधेयस्य मूर्धनि प्रधानांगे वचनेनावेदयामः पृथिवी व्याख्याता तस्या एषा भवति ॥१०॥ स्योना पृथिवि भवानृक्षरा निवेशनी यच्छा नः
शर्म सप्रथः। सुखा नः पृथिवि भव अनृक्षरा निवेशनी ऋक्षरः कंटक ऋच्छतेः कंटकः कंतपो वा कंटतेर्वा स्याद्गतिकर्मण उद्गत [illegible] निवेशनी नः शर्म यच्छ शरणं सर्वतः पृथु पृथ्वी व्याख्याता तस्या एषा भवति ॥११॥
अमीषां चित्तं प्रतिलोभयंती गृहाणांगान्यप्वे परेहि। अभि प्रेहि निर्दह हृत्सु शोकैरंधेनामित्रास्तमसा सचंतां। अमी [illegible] न्यप्वे परेहि अभिप्रेहि निर्दहैषां हृदयानि [illegible] शोकैरंधेनामित्रास्

मसासंसेव्यं तामग्नाय्यग्नेः पत्नी तस्या एषा भवति।१२। इहेंद्राणीमुपह्वये वरुणानीं स्वस्तये। अग्नायीं सोमपीतये इति सा निगद[illegible] तृतीयः पादः॥ ॥अथातो द्वंद्वानुलूखलमुसलं मुहुः सं
तयोरेषा भवति॥१॥ आयजी वाजसातमा ता ह्यु१च्चा विजर्भृतः। हरी इवांधांसि बप्सता। आयष्टृव्ये च नासं भक्षत मेते ह्यश्वे विद्धे ये ते हरी इवांधांसि भुंजाने हविर्धाने हविर्धाने तयोरेषा भवति॥२॥ आ वामुपस्थमद्रुहा
देवाः सीदंतु यज्ञियाः। इहाद्य सोमपीतये। आसीदंतु वामुपस्थे उपस्थाने यज्ञिया देवा यज्ञसंपादिन इहाद्य सोमपानाय द्यावापृथिव्यौ व्याख्याते तयोरेषा भवति॥३॥ द्यावा नः पृथिवी इमं सिध्रमद्य दिविस्पृशं यज्ञं देवेषु यच्छतां द्या
वापृथिव्यौ न इमं साधनमद्य दिविस्पृशं यज्ञं देवेषु नियच्छतां विपाट्छुतुद्र्यौ व्याख्याते तयोरेषा भवति॥४॥ प्र पर्वतानामुशती उपस्थादश्वे इव विषिते हासमाने। गावेव शुभ्रे मातरा रिहाणे विपाट्छुतुद्री पयसा जवेते। प्रपर्व
५वि तानामुपस्थादुपस्थानादुशत्यौ कामयमाने अश्वे इव विमुक्ते इति वा विषणे इति वा हासमाने हासतिः स्पर्द्धायां हर्षमाणे वा गावाविव शोभने संमातरौ रिहाणे विपाट्छुतुद्र्यौ पयसा प्रजवेते आर्त्नी अर्तन्यौ वारण्यौ वारिषण्यौ वा त
योरेषा भवति॥५॥ ते आचरंती समनेव योषा मातेव पुत्रं बिभृतामुपस्थे। अप शत्रून्विध्यतां संविदाने आर्त्नी इमे विष्फुरंती अमित्रान्। ते आचरंत्यौ समनसाविव योषे मातेव पुत्रं बिभृतामुपस्थ उपस्थाने अप शत्रून्विध्यतां सं
विदाने आर्त्नी इमे विघ्नंत्यावमित्रान् शुनासीरौ शुनो वायुः इति वा विषणे इति वा शु एत्यंतरिक्षे सीर आदित्यः सरणात्तयोरेषा भवति॥६॥ शुनासीराविमां वाचं जुषेथां यद्दिवि चक्रथुः पयः। तेनेमामुपसिंचतं। इति सा निग न
दव्याख्याता देवी जोष्ट्री देव्यौ जोषयित्र्यौ द्यावापृथिव्याविति वाहोरात्रे इति वा सस्यं च समा चेति कात्थक्यस्तयोरेष संप्रेषो भवति॥७॥ देवी जोष्ट्री वसुधिती ययोरन्याघा द्वेषांसि यूयवदान्या वक्षद्वसु वार्याणि यजमाना
य वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज। देवी जोष्ट्री देव्यौ जोषयित्र्यौ वसुधान्यौ ययोरन्या घानि द्वेषांस्यवयावयत्यावहत्यन्या वसूनि वननीयानि यजमानाय वसुवननाय वसुधानाय च वीतां पिबेतां कामयेतां वा यजेति सं
प्रेषो देवी ऊर्जाहुती देव्यावूर्जाह्वान्यौ द्यावापृथिव्याविति वाहोरात्रे इति वा सस्यं च समा चेति कात्थक्यस्तयोरेष संप्रेषो भवति॥८॥ देवी ऊर्जाहुती इषमूर्जमन्या वक्षत्सग्धिं सपीतिमन्या। नवेन पूर्वं दयमानाः स्याम पुरा
णेन नवं तामूर्जमूर्जाहुती ऊर्जयमाने अधातां वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज। देवी ऊर्जाहुती देव्या ऊर्जाह्वान्यावन्नं च रसं चावहत्यन्या सहसग्धिं च सहपीतिं चान्या नवेन पूर्वं दयमानाः स्याम पुराणेन नवं नाम मू
र्जमूर्जाहुती ऊर्जयमाने अधातां वसुवननाय वसुधानाय च वीतां पिबेतां कामयेतां वा यजेति संप्रेषो यजेति संप्रेषः॥९॥४३॥ चतुर्थीति पादः॥ इति नवमोऽध्यायः समाप्तः॥ ॥अथातो मध्यस्थाना देवतास्तासां वायुः प्रथ
मागामी भवति वायुर्वातेर्वेतेर्वा स्याद्गतिकर्मण एतेरिति स्थौलाष्ठीविरनर्थको वकारस्तस्यैषा भवति॥१॥ वायवा याहि दर्शतेमे सोमा अरंकृताः। तेषां पाहि श्रुधी हवं। वायवायाहि दर्शनीयेमे सोमा अरंकृता अलंकृतास्तेषां पिब
भृग्णु नो ह्वानमिति कमन्यं मध्यमादेवमवक्ष्यत्तस्यैषापरा भवति॥२॥ आसस्राणासः शवसानमच्छेंद्रं सुचक्रे रथ्यासो अश्वाः। अभिश्रव ऋज्यंतो वहेयुर्नू चिन्नु वायोरमृतं विदस्येत्। आससृवांसो भिवलायमानमिंद्रं क
व्याप्तावक्रे रथे योगाय रथ्याश्वा रथस्य वोढार ऋज्यंतं कृत्तुगामिनोऽन्नमभिवहेयुर्नवं च पुराणं च श्रव इत्यन्ननाम श्रूयत इति सतो वायोश्चास्य भक्षो यथा न विदस्येदितींद्रप्रधानेत्येके नैघंटुकं वायुकर्म उभयप्रधानेत्यपरं व
रुणो वृणोतीति सतस्तस्यैषा भवति॥३॥ नीचीनबारं वरुणः कवंधं प्रससर्ज रोदसी अंतरिक्षं। तेन विश्वस्य भुवनस्य राजा यवं न वृष्टिर्व्युनत्ति भूम। नीचीनद्वारं वरुणः कवंधं मेघं कवनमुदकं भवति तदस्मिन्धीयत उदकमपि
कवंधमुच्यते बंधिरनिभृतत्वे कमनिभृतं च प्रससर्ज तिद्यावापृथिव्यौ चांतरिक्षं च महत्त्वेन तेन सर्वस्य भुवनस्य राजा यवमिव॥ वृष्टिर्व्युनत्ति भूमिं तस्यैषापरा भवति॥४॥ तमू षु समना गिरा पितॄणां च मन्मभिः। नाभा

२०

कस्य प्रशंसितिर्मिर्यः सिं चूर्नामुपोद्ये समस्त्वसा समय्य मोन मंतामन्युकेसमेतं स्वमिश्रो मिसमान्यागिरारीत्यास्तुत्यापितॄणां च मननीयैस्तोमैर्नामाकस्य प्रशस्तिमिर्ईषिर्नामाको बभूवयः स्पंदमानाना मा
सामयामुपोदये समस्त्वसारमेनमाहवाग्निः समयय मइतिनिरुपते येय एव भवति। नमंतामन्युकेसमे। मामूवन्नन्यकेसर्वे यिनो द्विषंति दुर्द्वियः पापद्वियः पापसंकल्पा रुद्रो रौतीति सतो रौरूयमाणो द्रवतीति वारो
दयतेर्वा यद्रुदत्तद्रुद्रस्य रुद्रत्वमिति काठकं यदरोदीत्तद्रुद्रस्य रुद्रत्वमिति हारिद्रविकं तस्यैषा भवति॥५॥ इमा रुद्राय स्थिरधन्वने गिरः क्षिप्रेषवे देवाय स्वधाम्ने। अषाळ्हाय सहमानाय वेधसे तिग्मायुधाय भरता शृ
णोतु नः। इमा रुद्राय दृढधन्वने गिरः क्षिप्रेषवे देवायानवते षाळ्हायान्यैः सहमानाय विधात्रे तिग्मायुधाय भरत शृणोतु नः स्तिग्मं तेजतेरुत्साहकर्मण आयुधमायोधनात्तस्यैषापरा भवति॥६॥ या ते दिद्युदवसृ
ष्टा दिवस्परि क्ष्मया चरति परि सा वृणक्तु नः। सहस्रं ते स्वपिवात भेषजा मा नस्तोकेषु तनयेषु रीरिषः। या ते दिद्युदवसृष्टा दिवस्परि दिवोधि दिद्युद्द्युतेर्वा द्योततेर्वा क्ष्मया चरति क्ष्मा पृथिवी तस्यां चरति तया चरति वि
क्ष्मापयति चरतीति वा परि वृणक्तु नः सा सहस्रं ते स्वाप्तवचन भेषज्यानि मा नस्त्वं पुत्रेषु पौत्रेषु च रीरिषस्तोकं तुद्यते तनयं तनोतेरग्निरपि रुद्र उच्यते तस्यैषा भवति॥७॥ जराबोध तद्विविड्ढि विशे विशे य
ज्ञियाय। स्तोमं रुद्राय दृशीकं। जरा स्तुतिर्जरतेः स्तुतिकर्मणस्तां बोधत या बोधयितरिति वा तद्विविड्ढि तत्कुरु मनुष्यस्य मनुष्यस्य यजनाय स्तोमं रुद्राय दर्शनीयमि। इन्द्र इरां दृणातीति वेरां ददातीति वेरां दधातीति
वेरां दारयत इति वेरां धारयत इति वेन्दवे द्रवत इति वेन्दौ रमत इति वेन्धे भूतानीति वा तद्यदेनं प्राणैः समैंधंस्तदिन्द्रस्येन्द्रत्वमिति विज्ञायत इदं करणादित्याग्रायण इदं दर्शनादित्यौपमन्यव इन्दतेर्वैश्वर्यकर्मण इ
छत्रूणां दारयिता वा द्रावयिता वादरयिता च यज्वनां तस्यैषा भवति॥८॥ अद्रदुत्समसृजो वि खानि त्वमर्णवान्बद्बधानाँ अरम्णाः। महान्तमिन्द्र पर्वतं वि यद्वः सृजो वि धारा अव दानवं हन्। अद्रदा उत्समुत्स
उत्सनाद्वा स्यंदनाद्वोन्दनाद्वा व्यसृजोस्य खानि त्वमर्णवानर्णस्वत एतान्माध्यमिकान्त्संस्त्यायान्वावध्यमानानरमणा रमणातिः संयमनकर्मा विसर्जनकर्मा वा महान्तमिन्द्र पर्वतं मेघं यद्व्यवृणोर्व्यसृजोस्य धा
रा अवाहन्नेनं दानकर्माणं तस्यैषापरा भवति॥९॥ यो जात एव प्रथमो मनस्वान्देवो देवान्क्रतुना पर्यभूषत्। यस्य शुष्माद्रोदसी अभ्यसेतां नृम्णस्य मह्ना स जनास इन्द्रः॥ यो जात एव प्रथमो मनस्वी देवो देवान्क्रतु
ना कर्मणा पर्यभवत्पर्यगृह्णात्पर्यरक्षदत्यक्रामदिति वा यस्य बलाद्द्यावापृथिव्यावप्यबिभीतां नृम्णस्य मह्ना बलस्य महत्त्वेन स जनास इन्द्र इत्यृषेर्दृष्टार्थस्य प्रीतिर्भवत्याख्यानसंयुक्ता पर्जन्यस्तृपेराद्यंतवि
परीतस्य तर्पयिता जन्यः परो जेता वा जनयिता वा प्रार्जयिता वा रसानां तस्यैषा भवति॥१०॥ वि वृक्षान्हन्त्युत हन्ति रक्षसो विश्वं बिभाय भुवनं महावधात्। उतानागा ईषते वृष्ण्यावतो यत्पर्जन्यः स्तनयन्हन्ति
दुष्कृतः। विहंति वृक्षान्विहंति च रक्षांसि सर्वाणि चास्माद्भूतानि बिभ्यति महावधान्महान्ह्यस्य वधोप्यनपराधो भीतः पलायते वर्षकर्मवतो यत्पर्जन्यस्तनयन्हंति दुष्कृतः पापकृतो बृहस्पतिर्बृहतः पाता वा
पालयिता वा तस्यैषा भवति॥११॥ अश्नापिनद्धं मधु पर्यपश्यन्मत्स्यं न दीन उदनि क्षियंतं। निष्टज्जभार चमसं न वृक्षाद्बृहस्पतिर्विरवेणा विकृत्य। अशनवतामेघेनापिनद्धं मधु पर्यपश्यन्मत्स्यमिव दीन उद
के निवसंतं निर्जहार तदन्नमसमिव वृक्षाच्चमसः कस्मात् चमंत्यस्मिन्निति बृहस्पतिर्विरवेणाशब्देन विकृत्य ब[illegible] पालयिता वा तस्यैषा भवति॥१२॥ अश्मास्यमवतं ब्रह्मणस्पतिर्मधुधा
रमभि यमोजसातृणत्। तमेव विश्वे पपिरे स्वर्दृशो बहु साकं सिसिचुरुत्समुद्रिणं। अशनवंतमास्य[illegible]दनवंत[illegible]मोजसा[illegible]तमेव सर्वे पिबंति रश्मयः सूर्य

राम
२०

रोबद्धेनं सहसिं चंत्यत्समुद्रिणमुदकवृत्तं ॥१३॥ प्रथमः पादः ॥ क्षेत्रस्य पतिः । क्षेत्रं क्षीयतेर्निवासकर्मणस्तस्य पाता वा पालयिता वा तस्यैषा भवति ॥१॥ क्षेत्रस्य पतिना वयं हितेनेव जयामसि । गामश्वं पोषयि
त्न्वा स नो मृळातीदृशे । क्षेत्रस्य पतिना वयं सुहितेनेव जयामो गामश्वं पुष्टं पोषयित्न्वा हरेति । स नो मृळातीदृशे । बले न वा धनेन वा मृळतिरुपदयाकर्मा पूजाकर्मा वा तस्यैषापरा भवति ॥२॥ क्षेत्रस्य पते मधुमंत
मूर्मिं धेनुरिव पयो अस्मासु धुक्ष्व । मधुश्चुतं घृतमिव सुपूतमृतस्य नः पतयो मृळयंतु । क्षेत्रस्य पते मधुमंतमूर्मिं धेनुरिव पयो अस्मासु धुक्ष्वेति मधुश्चुतं घृतमिवोदकं सुपूतमृतस्य नः पातारो वा पालयितारो वा मृ
ळयंतु मृळतिर्दानकर्मा तद्यत्समान्यामृचि समानाभिव्याहारं भवति तज्जामि भवतीत्येकं मधुमंतं मधुश्चुतमिति यथा देवसमाने पादे समानाभिव्याहारं भवति तज्जामि भवतीत्यपरं हिरण्यरूपः स हिरण्यसंदृगि
ययाप ५ तिपर्याकया च विशेषो जामि भवतीत्यपरं । मंडूका इवोदकान्मंडूका उदकादिवेति यथा । वास्तोष्पतिः । वास्तु वसतेर्निवासकर्मणस्तस्य पाता वा पालयिता वा तस्यैषा भवति ॥३॥ अमीवहा वास्तोष्पते विश्वा
रूपाण्याविशन् । सखा सुशेव एधि नः । अमीवहा वास्तोष्पते सर्वाणि रूपाण्याविशन् सखा नः सु सुखो भव शेव इति सुखनाम शिष्यतेर्वकारो नामकरणोऽन्तस्थान्तरोपलिंगी विभाषितगुणः शिवमित्यप्यस्य
भवति । यद्यद्रूपं कामयते तत्तद्देवता भवति । रूपं रूपं मघवा बोभवीतीत्यपि निगमो भवति । वाचस्पतिर्वाचः पाता वा पालयिता वा तस्यैषा भवति ॥४॥ पुनरेहि वाचस्पते देवेन मनसा सह । वसोष्पते निरा
मय मय्येव तन्वं१ मम । इति सा निगदव्याख्याता । अपान्नपात्तनूनपात्रा व्याख्यातस्तस्यैषा भवति ॥५॥ यो अनिध्मो दीदयदप्स्वंतर्यं विप्रास ईळते अध्वरेषु । अपां नपान्मधुमतीरपो दा याभिरिंद्रो वावृधे वीर्या
य । यो अनिध्मो दीप्यतेऽप्स्वंतरं यं मेधाविनः स्तुवंति यज्ञेषु सोऽपान्नपान्मधुमतीरपो देह्यभिषवाय याभिरिंद्रो वर्द्धते वीर्याय वीरकर्मणेऽयमोपवद्धतीति स तस्यैषा भवति ॥६॥ परेयिवांसं प्रवतो मही
रनु बहुभ्यः पंथामनुपस्पशानं । वैवस्वतं संगमनं जनानां यमं राजानं हविषा दुवस्य । परेयिवांसं पर्यागतवंतं प्रवत उद्वतो निवत इत्यवतिर्गतिकर्मा बहुभ्यः पंथानमनुपस्पाशयमानं वैवस्वतं संगम
नं जनानां यमं राजानं हविषा दुवस्येति दुवस्यतिराध्नोतिकर्मा । अग्निरपि यम उच्यते तमेता ऋचोऽनुप्रवदंति ॥७॥ सेनेव सृष्टामं दधात्यस्तुर्न दिद्युत्त्वेषप्रतीका । यमो ह जातो यमो जनित्वं जारः कनीनां पतिर्जनीनां
६ इति । तं वश्चराथा वयं वसत्यास्तं न गावो नक्षंत इद्धं इद्धिं परः । सेनेव सृष्टा भयं वा बलं वा दधात्यस्तुरिव दिद्युत्त्वेषप्रतीका भयप्रतीका महाप्रतीका दीप्तप्रतीका वा ॥ यमो ह जात इंद्रेण सह संगतः । यमाविह मातरेत्यपि
निगमो भवति । यम इव जातो यमो जनिष्यमाणो जारः कनीनां जरयिता कन्यानां पतिर्जनीनां पालयिता जायानां तत्प्रधाना हि यज्ञसंयोगेन भवंति । तृतीयो अग्निष्टे पतिरित्यपि निगमो भवति । तं वश्चराथा
वरं त्वा पश्वाहुत्या वसत्या च निवसंत्या ओषधाहुत्या स्तं यथा गाव आप्नुवंति तथाप्नुयाम इद्धं समृद्धं भोगैः मित्रः प्रमीयतेस्त्रायते संमिन्वानो द्रवतीति वा मेदयतेर्वा तस्यैषा भवति । यो मित्रो जनान्यातयति ब्रुवाणो
मित्रो दाधार पृथिवीमुत द्याम् । मित्रः कृष्टीरनिमिषाभिचष्टे मित्राय हव्यं घृतवज्जुहोत । मित्रो जनान्यातयति प्रब्रुवाणः शब्दं कुर्वन्मित्र एव धारयति पृथिवीं च दिवं च मित्रः कृष्टीरनिमिषन्नभिविपश्यती
ति कृषय इति मनुष्यनामकर्मवंतो भवंति विकृष्टदेहा वा मित्राय हव्यं घृतवज्जुहोतेति व्याख्यातं जुहोतिर्दानकर्मा कः कमनो वा क्रमणो वा सुखो वा तस्यैषा भवति ॥९॥ हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे भूतस्य जातः प
तिरेक आसीत् । स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै देवाय हविषा विधेम । हिरण्यगर्भो हिरण्मयो गर्भो हिरण्मयो गर्भोऽस्येति वा गर्भो गृभेर्गृणात्यर्थे गिरत्यनर्थानिति वा यदा हि स्त्री गुणान्गृह्णाति गुणा

यास्यागृह्यं ते य गर्भमिवतिसमभवदग्रे भूतस्य जातः पतिरेको बभूव स धारयति पृथिवीं च दिवं च कस्मै देवाय हविषा विधेमेति व्याख्यातं विधतिर्दानकर्मा सरस्वान्व्याख्यातस्तस्यैषा भवति ॥१०॥ यऐते सरस्वत ऊर्म
यो मधुमंतो घृतश्चुतः। तेभिर्नो विता भवा इति सानि गद व्याख्याता ॥११॥ इति द्वितीयः पादः॥ विश्वकर्मा सर्वस्य कर्त्ता तस्यैषा भवति ॥१॥ विश्वकर्मा विमना आद्विहाया धाता विधाता परमोत संदृक् तेषामिष्टानि समिषा
मदंति यत्रा सप्तऋषीन्पर एकमाहुः। विश्वकर्मा विभूतमना व्याप्ता धाता च विधाता च परमश्च संदृष्टा भूतानां तेषामिष्टानि वा कांतानि वा क्रांतानि वा गतानि वा मतानि वा नतानि वाद्भिः सह संमोदंते यत्रैतानि सप्तऋषीणा
निज्योतींषि तेभ्यः परः आदित्यस्तान्येतस्मिन्नेकं भवंतीत्यधिदैवतमथाध्यात्मं विश्वकर्मा विभूतमना व्याप्ता धाता च विधाता च परमश्च संदर्शयितेंद्रियाणामेषामिष्टानि वा कांतानि वा क्रांतानि वा गतानि वा मतानि वा नता
२१ नि वान्नेन सह संमोदंते यत्रेमानि सप्तऋषीणानींद्रियाण्येभ्यः परः आत्मा तान्यस्मिन्नेकं भवतीत्यात्मगतिमाचष्टे तत्रेतिहासमाचक्षते विश्वकर्मा भौवनः सर्वमेधे सर्वाणि भूतानि जुहवांचकार स आत्मानमप्यंततो जु
हवांचकार तदभिवादिन्येषर्ग्भवति। य इमा विश्वा भुवनानि जुह्वदिति तस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय ॥२॥ विश्वकर्मन्हविषा वावृधानः स्वयं यजस्व पृथिवीमुत द्यां मुह्यंत्वन्ये अभितो जनासः इहास्माकं मघवा सूरिरस्तु
विश्वकर्मन्हविषा वर्द्धयमानः स्वयं यजस्व पृथिवीं च दिवं च मुह्यंत्वन्ये अभितो जनाः सपत्ना इहास्माकं मघवा सूरिरस्तु प्रज्ञाता तार्क्ष्यस्त्वष्टा व्याख्यातस्तीर्णेऽन्तरिक्षे क्षियति तूर्णमर्थं रक्षत्यश्नोतेर्वा तस्यैषा भवति। देवुडदते ८
३। त्यमूषु वाजिनं देवजूतं सहावानं तरुतारं रथानां अरिष्टनेमिं पृतनाजमाशुं स्वस्तये तार्क्ष्यमिहाहुवेम। तं भृशमन्नवंतं जूतिर्गतिः प्रीतिर्वा देवगतं देवप्रीतं वा सहस्वंतं तारयितारं रथानामरिष्टनेमिं पृतनाजितमाशुं
स्वस्तये तार्क्ष्यमिह ह्वयेमेति कमन्यं मध्यमादेवमवक्ष्यत्तस्यैषापरा भवति ॥४॥ सद्यश्चिद्यः शवसा पंच कृष्टीः सूर्य इव ज्योतिषापस्ततान। सहस्रसाः शतसा अस्य रंहिर्न स्मा वरंते युवतिं न शर्याम्। सद्यो पि यः शवसा बले
न तनोत्यपः सूर्य इव ज्योतिषा पंच मनुष्यजातानि सहस्रसानिनी शतसानिन्यस्य सा गतिर्न स्मैनां वारयंति प्रयुवतीमिव शरमयीमिषुं मन्युर्मन्यतेर्दीप्तिकर्मणः क्रोधकर्मणो वा मन्युः तस्मादिव वस्तस्यैषा भवति ॥५॥
त्वया मन्यो सरथमारुजंतो हर्षमाणासो धृषिता मरुत्वः। तिग्मेषव आयुधा संशिशाना अभि प्रयंतु नरो अग्निरूपाः। त्वया मन्यो सरथमारुह्य रुजंतो हर्षमाणासो धृषिता मरुत्व तिग्मेषव आयुधानि संशिशाना
ना अभिप्रयंतु नरो अग्निरूपा अग्निकर्माणः सन्नद्धाः कवचिन इति वा दधिक्रा व्याख्यातस्तस्यैषा भवति। दधिक्राः शवसा पंच कृष्टीः सूर्य इव ज्योतिषापस्ततान। सहस्रसाः शतसा वाज्यर्वा पृणक्तु मध्वा समिमा वचां
नजनानर५ सि। आतनोति दधिक्रा बलेनापः सूर्य इव ज्योतिषा पंच मनुष्यजातानि सहस्रसाः शतसा वाजी वे[illegible]वा नर्वरणवान् संपृणक्तु नो मधुनोदकेन वचनानीमानीति मधु धमतेर्विपरीतस्य सविता सर्वस्य प्रसविता तस्यै
षा भवति ॥७॥ सविता यंत्रैः पृथिवीमरम्णादस्कंभने सविता द्यामदृंहत। अश्वमिवाधुक्षद्धुनिमंतरिक्षमतूर्ते बद्धं सविता समुद्रं। सविता यंत्रैः पृथिवीमरमयदनालंभनेंतरिक्षे सविता द्याम दृंहदश्वमिवाधुक्षद्धु राम
नि मंतरिक्षे मेघं बद्धमतूर्ते बद्धमतूर्ण इति वा त्वरमाण इति वा सविता समुदितारमिति कमन्यमादित्यादेवमवक्ष्यत्तदादित्योपि सवितोच्यते तथा च हैरण्यस्तूपे स्तुतोर्चे हिरण्यस्तूप ऋषिरिदं सूक्तं प्रोवाच तदभिवा २१
दिन्येषर्ग्भवति ॥८॥ हिरण्यस्तूपः सवितर्यथा त्वांगिरसो जुह्वे वाजे अस्मिन्। एवा त्वार्चन्नवसे वंदमानः सोमस्यांशुं प्रतिजागराहं। हिरण्यस्तूपो हिरण्यमयस्तूपो हिरण्यमयस्तूपोस्येति वा स्तूपः स्त्यायतेः सं
घातः सवितर्यथा त्वांगिरसो जुह्वे वाजे अन्ने अस्मिन्नेवं त्वार्चन्नवनाय वंदमानः सोमस्यांशुं प्रतिजागर्म्यहं त्वष्टा व्याख्यातः [illegible] सविता विश्वरूपः पुपोष प्रजाः पुरु जजान भुवनानि विश्वा

नुवेनान्यस्य महद्देवानामसुरत्वमेकं। देवस्त्वष्टा सविता सर्वरूपः पोषति प्रजा रसानुप्रदानेन बहुधा चेमां [illegible] सर्वाणि भूतान्युदकोऽन्यस्य महद्यास्मे देवानामसुरत्वमेकत्वं प्रज्ञावत्त्वं वानवत्त्वं
त्वं वापि वासुरिति प्रज्ञानामसूत्पनर्थानस्माश्चास्यावनर्था असुरत्वमाविस्तुप्तं वातो वाततीति सततस्तस्यैषा भवति।१०। वात आवातु भेषजं शंभु मयोभु नो हृदे। प्राण आयूंषि तारिषत्। वात आवातु भेषज्यानि शंभु
मयो भुवनो हृदयाय प्रवर्द्धयन्नायुरग्निर्व्याख्यातस्तस्यैषा भवति।११। प्रति त्यं चारुमध्वरं गोपीथाय प्रहूयसे। मरुद्भिरग्न आगहि। तं प्रति चारुमध्वरं सोमपानाय प्रहूयसे सोऽग्ने मरुद्भिः सहागच्छेति कमन्यं मध्य
मादेवमवहन्तस्यैषापरा भवति।१२। अभि त्वा पूर्वपीतये सृजामि सोम्यं मधु। मरुद्भिरग्न आगहि। आभिसृजामि त्वा पूर्वपीतये पूर्वपानाय सोम्यं मधु सोममयं सोऽग्ने मरुद्भिः सहागच्छेति।१३। तृतीयः पादः॥ वे
नो वेनतेः कान्तिकर्मणस्तस्यैषा भवति॥१॥ अयं वेनश्चोदयत्पृश्निगर्भा ज्योतिर्जरायू रजसो विमाने। इममपां संगमे सूर्यस्य शिशुं न विप्रा मतिभी रिहंति। अयं वेनश्चोदयत्पृश्निगर्भाः प्राष्टवर्णगर्भा आप इति वास्यो
तिर्जरायुर्ज्योतिरस्य जरायुस्थानीयं भवति जरायु जरया गर्भस्य जरया यूयत इति वेममपां च संगमने सूर्यस्य च शिशुमिव विप्रा मतिभी रिहंति रिहंति लिहंति वर्द्धयंति पूजयंतीति वा शिशुः शंसनीयो भवति
शीतेर्वा स्याद्दानकर्मणश्चिरलब्धो गर्भ इत्यसुनीतिरसून्नयति तस्यैषा भवति।२। असुनीते मनो अस्मासु धारय जीवातवे सु प्र तिरा न आयुः। रारन्धि नः सूर्यस्य संदृशि घृतेन त्वं तन्वं वर्द्धयस्व। असुनीते मनो अ
स्मासु धारय चिरंजीवनाय प्रवर्द्धय च न आयू रन्धय च नः सूर्यस्य संदर्शनाय रध्यतिर्वशगमने विदृश्यते। मा रधाम द्विषते सोम राजन्नित्यपि निगमो भवति। घृतेन त्वमात्मानं तन्वं वर्द्धयस्व ऋतं व्याख्यातं तस्यैषा
भवति॥३॥ ऋतस्य हि शुरुधः सन्ति पूर्वीर्ऋतस्य धीतिर्वृजिनानि हन्ति। ऋतस्य श्लोको बधिरा ततर्द कर्णा बुधानः शुचमान आयोः। ऋतस्य हि शुरुधः। सन्ति पूर्वीर्ऋतस्य प्रज्ञा वर्द्धनीयानि हन्तु ऋतस्य श्लोको बधि
रस्यापि कर्णावातृणत्ति बधिरो बद्धश्रोत्रः कर्णौ बोधयन्ति दीप्यमानस्यायमानस्य मनुष्यस्य ज्योतिषो वोदकस्य वेदुरिंधेरूणान्तेर्वीत स्यैषा भवति॥४॥ प्र तद्दौचेयं भव्यायेंदवे हव्यो न य इषवान्मन्म रेजति रक्षो
हा मन्म रेजति। स्वयं सो अस्मदा निदो वधैरजेत दुर्मतिं। अव स्रवेदघशंसो अवतरमव क्षुद्रमिव स्रवेत्॥ प्रब्रवीमि तद्धाव्यायेंदवे हवनार्ह इषवानन्नवा कामवाचामननानि च नो रेजयति रक्षोहा च बलेन रेज
यति स्वयं सो अस्मदा निन्दितारं वधैरजेत दुर्मतिं। अव स्रवेदघशंसः। ततश्चावतरं क्षुद्रमिवावस्रवेदभ्यासे भूयांसमर्थं मन्यन्ते यथाहो दर्शनीयाहो दर्शनीयेति तत्परुच्छेपस्य शीलं परुच्छेप ऋषिः पर्विपर्वि
शेपोऽस्येति वेतीमानि सप्तविंशतिर्देवतानामधेयान्यनुक्रान्तानि सूक्तभांजि हविर्भांजि तेषामेतान्यह विर्भांजि वेनो असुनीतिर्ऋतं इन्दुः प्रजापतिः प्रजानां पाता वा पालयिता वा तस्यैषा भवति॥५॥ प्रजापते न त्वदे
तान्यन्यो विश्वा जातानि परि ता बभूव। यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो रयीणां। प्रजापते न हि त्वदेतान्यन्यः सर्वाणि जातानि परितानि बभूव यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो रयीणामि
त्याशीरहिर्व्याख्यातस्तस्यैषा भवति॥६॥ अब्जामुक्थैरहिं गृणीषे बुध्ने नदीनां रजःसु षीदन्। अप्सुजामुक्थैरहिं गृणीषे बुध्ने नदीनां रजःसु षीदन् बुध्नमन्तरिक्षं बद्धा अस्मिन्धृता आप इदमपीतरद्बुध्नमेतस्मादेव बद्धा
अस्मिन्धृताः प्राणा इति योऽहिः स बुध्न्यो बुध्नमन्तरिक्षं तन्निवासात्तस्यैषा भवति॥७॥ मा नो अहिर्बुध्न्यो रिषे धान्मा यज्ञो अस्य स्रिधदृतायोः। मा च नो अहिर्बुध्न्यो रेषणाय धान्मास्य यज्ञोऽस्य च स्रिधद्यज्ञकामस्य सुपर्णो व्याख्या
तस्तस्यैषा भवति॥८॥ एकः सुपर्णः स समुद्रमा विवेश स इदं विश्वं भुवनं वि चष्टे। तं पाकेन मनसापश्यमन्तितस्तं माता रेह्लि स उ रेह्लि मातरं एकः सुपर्णः स समुद्रमाविशति स इमानि सर्वाणि भूतान्यभिवि

पश्यति तं पाकेन मनसा पश्यमं तित इत्पृषेर्द्दृ वार्यस्य प्रीतिर्मवत्पाख्यानसंयुक्तां मातरो ऽह्निवागेषामाध्यमिका सउमातरं रेह्निपुरुरवा बशुंहु वारौरूपते तस्यैषा भवति।८। समस्मिन्जायमानआसत ग्नाउतेमव
र्द्धं नद्य १ स्वगूर्त्ताः। महे यत्वा पुरूरवो रणाया वर्द्धयन्दस्युहत्याय देवाः। समासतास्मिन्जायमाने ग्ना गमनादापो देवपत्न्यो वा विचैनमवर्द्धयन्नद्यः स्वयंगामिन्महते च यत्वा पुरूरवो रणायारमरणाय संग्रामाय वा वर्द्धय
न्दस्युहत्याय च देवा देवाः॥१०॥ चतुर्थः पादः॥ इति दशमोऽध्यायः समाप्तः॥४७॥ नुंश्येनो व्याख्यातस्तस्यैषा भवति॥१॥ आदाय श्येनो अभरत्सोमं सहस्रं सवाँ अयुतं च साकं। अत्रा पुरंधिरजहादरातीर्मदे सोमस्य मूरा
अमूरः॥ आदाय श्येनो हरत्सोमं सहस्रं सवानयुतं च सहस्रसहस्रं सहस्रं साव्यमभिप्रेत्य तत्रायुतं सोममन्त्रास्तत्तं बधेनायुतं दक्षिणा इति वा तत्र वा पुरंधिरजहादमित्रान्नदानानीति वा मदे सोमस्य मूरा अमूरः॥ एवं
इच सूक्ते सोमपानेन च स्तुतस्तस्मादिदं मन्यन्ते नु पाधिः सोमः सुनोते यदेनमभिषुण्वंति बहुलमस्य नैघंटुकं वृत्तमाश्चर्यमिव प्राधान्येन तस्य पावमानीषु निदर्शनायोदाहरिष्यामः॥२॥ स्वादिष्ठया मदिष्ठया
पवस्व सोम धारया इंद्राय पातवे सुतः॥ इति सा निगदव्याख्याता थैषापरा भवति चंद्रमसो वैतस्य वा॥२॥ सोमं मन्यते पपिवान्यत्संपिषंत्योषधिं सोमं यं ब्रह्माणो विदुर्न तस्याश्नाति कश्चन सोमं मन्यते पपिवान्
यत्संपिषंत्योषधिमिति वृथा सुतमसोममाह सोमं यं ब्रह्माणो विदुरिति न तस्याश्नाति काश्चनापद्वेत्य धियज्ञमथाधिदैवतं सोमं मन्यते पपिवान्यत्संपिषंत्योषधिमिति यजुः षुतमसोममाह सोमं यं ब्रह्माणो
विदुश्चंद्रमसन्नतस्याश्नाति कश्चनादेवइत्यथैषापरा भवति चंद्रमसो वैतस्य वा॥४॥ यत्वा देव प्रपिबंति तत आप्यायसे पुनः। वायुः सोमस्य रक्षिता समानां मास आकृतिः॥ यत्वा देव प्रपिबंति तत आप्यायसे पु
नरिति नाराशंसानभिप्रेत्य पूर्वपक्षपरपक्षाविति वा वायुः सोमस्य रक्षिता वायुमस्य रक्षितारमाह साहचर्याद्रसहरणाद्वा समानां संवत्सराणां मास आकृतिः सोमो रूपविशेषैरोषधिश्चंद्रमा वा चंद्रमाश्चायंद्र
मिति चंद्रो माता चांद्रं मानमस्येति वा चंद्रं चंदतेः कांतिकर्मणश्चंदनमित्यप्यस्य भवति चारुद्रवति चिरंद्रवति चमेर्वा पूर्वं चारुरुचेर्विपरीतस्य तस्यैषा भवति॥५॥ नवोनवो भवति जायमानोऽह्नां केतुरुषसामेत्यग्रम्। भा
गं देवेभ्यो विदधात्यायन्प्रचंद्रमास्तिरते दीर्घमायुः॥ नवोनवो भवति जायमान इति पूर्वपक्षादिमभिप्रेत्याह्नां केतुरुषसामेत्यग्रमित्यपरपक्षांतमभिप्रेत्यादित्यदैवतो द्वितीयः पाद इत्येके भागं देवेभ्यो विदधात्यायन्नि
त्यर्द्धमासेज्यामभिप्रेत्य प्रवर्द्धयते चंद्रमा दीर्घमायुर्मृत्युर्मारयतीति सतो मृत्युं च्यावयतीति शतबलाक्षो मौद्गल्यस्तस्यैषा भवति॥६॥ परं मृत्यो अनु परेहि पंथां यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि
मा नः प्रजां रीरिषो मोत वीरान्॥ परं मृत्यो ध्रुवं मृत्यो कृव परेहि मृत्यो कथितेन मृत्यो मृतं च्यावयते भवति मृत्यो मदेर्वा मुदेर्वा तेषामेषा भवति॥७॥ त्वेषमित्थासमरणं शिमीवतोरिंद्राविष्णू सुतपा वामुरुष्यति। या
मर्त्याय प्रतिधीयमानमित्कृशानोरस्तुरसनामुरुष्यथः॥ इति सा निगदव्याख्याता विश्वानरो व्याख्यातस्तस्यैषा भवति॥ प्र वो महे मंदमानायांधसोऽर्चा विश्वानराय विश्वाभुवे। इंद्रस्य यस्य सुमखं सहो महि श्रवो
नृम्णं च रोदसी सपर्यतः॥ प्रार्चत स्तुतिं महते च सोमस्य मदाचे मंदमानाय मोदमानाय स्तूयमानाय शब्दायमानायेति वा विश्वानराय सर्वं विभूताये इंद्रस्य यस्य प्रीतो सुमहद्बलं महच्च श्रवणीयं यशो नृम्णं च बलं
नृम्णं च तं द्यावापृथिव्यौ वो वः परिचरत इति कमन्यं मध्यमाद्देवमेवं तस्यैषापरा भवति॥८॥ उदु ज्योतिरमृतं विश्वजन्यं विश्वानरः सविता देवो अश्रेत्। उदशिश्रयज्ज्योतिरमृतं सर्वजन्यं विश्वानरः सविता देव इति धाता
सर्वस्य विधाता तस्यैषा भवति।१०। धाता ददातु दाशुषे प्राचीं जीवातुमक्षितिं। वयं देवस्य धीमहि सुमतिं सत्यधर्मणः॥ धाता ददातु दाशुषे प्राचीं जीवातुमक्षितिं वयं देवस्य धीमहि कल्याणीं मतिं सत्यधर्मणः

२२

राम २२

र्मणो विधाता धात्रा व्याख्यातस्तस्यैष निपातो भवति बहुदैवतायामृचि ॥११॥ सोमस्य राज्ञो वरुणस्य धर्मणि बृहस्पतेरनुमत्या उ शर्मणि तवाहमद्य मघवन्नुपस्तुतौ धातर्विधातः कलशाँ अभक्षयं इत्येताभिर्देवता
मिरभिप्रसूतः सोमकलशानभक्षयमिति कलशः कला अस्मिञ्छेरते मात्राः कलिश्च कलाश्च किरते विकीर्णमात्राः ॥१२॥ प्रथमः पादः ॥ अथातो मध्यस्थाना देवगणास्तेषां मरुतः प्रथमागामिनो भवन्ति मरुतो मित
राविणो वा मितरोचिनो वा महद्द्रवन्तीति वा तेषामेषा भवति ॥१॥ आ विद्युन्मद्भिर्मरुतः स्वर्कै रथेभिर्यात ऋष्टिमद्भिरश्वपर्णैः। आ वर्षिष्ठया न इषा वयो न पप्तता सुमायाः ॥ विद्युन्मद्भिर्मरुतः स्वर्कैः स्वञ्चनैरिति वा स्व
र्चनैरिति वा स्वर्चिर्भिरिति वा रथैरायात ऋष्टिमद्भिरश्वपर्णैरश्वपतनैर्वर्षिष्ठेन च नोऽन्नेन वय इवापतत सुमायाः कल्याणकर्माणो वा कल्याणप्रज्ञा वा रुद्रा व्याख्यातास्तेषामेषा भवति ॥२॥ आ रुद्रास इन्द्रवन्तः सजोष
सो हिरण्यरथाः सुविताय गन्तन। इयं वो अस्मत्प्रति हर्यते मतिस्तृष्णजे न दिव उत्सा उदन्यवे। आगच्छत रुद्रा इन्द्रेण सह जोषणाः सुविताय कर्मणा सुप्रसूतमिव कल्याणाः कुल्यया वं हि इयं वो अस्मदभि प्रतिकामयते मति
स्तृष्णज इव दिव उत्सा उदन्यव इति तृष्णक् तृष्यतेरुदन्यगुदन्यते ऋभव उरु भान्तीति वर्तेन भान्तीति वर्तेन भवन्तीति वा तेषामेषा भवति ॥३॥ विष्ट्वी शमी तरणित्वेन वाघतो मर्तासः सन्तो अमृतत्वमानशुः। सौधन्वना ऋ
भवः सूरचक्षसः संवत्सरे समपृच्यन्त धीतिभिः। कृत्वा कर्माणि क्षिप्रत्वेन वोढारो मेधाविनो वा मर्तासः सन्तो अमृतत्वमानशिरे सौधन्वना ऋभवः सूरख्याना वा सूरप्रज्ञा वा संवत्सरे समपृच्यन्त कर्मभिर्ऋभुर्विभ्वा वा
८ न जइति सुधन्वन आङ्गिरसस्य त्रयः पुत्रा बभूवुस्तेषां प्रथमोत्तमाभ्यां बहुवन्निगमा भवन्ति न मध्यमेन तदेतदृभोश्च बहुवचनेन चमसस्य च संस्तवेन बहूनि दशतयीषु सूक्तानि भवन्त्यादित्यरश्मयोऽपि ऋभव उच्यं
ते अगोह्यस्य यदसस्तना गृहे तदद्येदमृभवो नानु गच्छथ। अगोह्य आदित्यो गूहनीयस्तस्य यदस्वपथ गृहे यावत्तत्र भवथ न तावदिह भवथेत्यङ्गिरसो व्याख्यातास्तेषामेषा भवति ॥४॥ विरूपास इदृषयस्त इद्गम्भीरवे
पसः। ते अङ्गिरसः सूनवस्ते अग्नेः परि जज्ञिरे। बहुरूपा ऋषयस्ते गम्भीरकर्माणो वा गम्भीरप्रज्ञा वा ते अङ्गिरसः पुत्रास्ते अग्नेरधि जज्ञिर इत्यग्निजन्म पितरो व्याख्यातास्तेषामेषा भवति ॥५॥ उदीरतामवर उत्परास
उन्मध्यमाः पितरः सोम्यासः। असुं य ईयुरवृका ऋतज्ञास्ते नोऽवन्तु पितरो हवेषु। उदीरतामवर उदीरतां पर उदीरतां मध्यमाः पितरः सोम्याः सोमसम्पादिनस्ते असुं ये प्राणमन्वीयुरवृका अनमित्राः सत्यज्ञा वा यज्ञज्ञा वा ते
न आगच्छन्तु पितरो ह्वानेषु माध्यमिको यम इत्याहुस्तस्मान्माध्यमिकान्पितॄन्मन्यन्तेऽङ्गिरसो व्याख्याताः पितरो व्याख्याता भृगवो व्याख्याता अथर्वाणोऽथनवन्तस्थर्वतिश्चरतिकर्मा तत्प्रतिषेधस्तेषामेषा साधारणा भवति
॥६॥ अङ्गिरसो नः पितरो नवग्वा अथर्वाणो भृगवः सोम्यासः। तेषां वयं सुमतौ यज्ञियानामपि भद्रे सौमनसे स्याम। अङ्गिरसो नः पितरो नवगतयो नवनीतगतयो वाथर्वाणो भृगवः सोम्याः सोमसम्पादिनस्तेषां
वयं कल्याण्यां मतौ सुमतौ यज्ञियानामपि चैषां भद्रे भन्दनीये भाजनवति वा कल्याणे मनसि स्यामेति माध्यमको देवगण इति नैरुक्ताः पितर इत्याख्यानमप्याप्यृषयस्तूयन्ते ॥७॥ सूर्यस्येव वक्षथो ज्योतिरेषां समु
द्रस्येव महिमा गभीरः। वातस्येव प्रजवो नान्येन स्तोमो वसिष्ठा अन्वेतवे वः। इति यथाप्त्या आप्नोतेस्तेषामेष निपातो भवत्यैन्द्र्यामृचि ॥८॥ स्तुषेय्यं पुरुवर्पसमृभ्वमिनतममाप्त्यमाप्त्यानाम्। आ दर्षते शवसा सप्त दा
नून्प्रसाक्षते प्रतिमानानि भूरि। स्तोतव्यं बहुरूपमुरुभूतमीश्वरतममाप्तव्यानामादृणाति यः शवसा बलेन सप्तदातॄनिति वा सप्तदानवानिति वा प्रसाक्षते प्रतिमानानि बहूनि साक्षतिराप्नोतिकर्मा ॥९॥ द्वितीयः पा
दः ॥ अथातो मध्यस्थानाः स्त्रियस्तासामदितिः प्रथमागामिनी भवत्यदितिर्व्याख्याता तस्या एषा भवति ॥१॥ दक्षस्य वादिते जन्मनि व्रते राजाना मित्रावरुणा विवाससि। अतूर्तपन्था पुरुरथो अर्यमा सप्तहोता वि

भाष्यच२

नी।८

र्धुरूपेषु जन्मसु दत्तस्य वा दितेर्वितेर्जन्मनि कर्मणि वर्तते राजानौ मित्रावरुणौ परिचरसि विवासतिः परिचर्यायां हविष्मां आविवासतीत्याशास्तेर्वा नूनं पंथा अध्वर मारणा पंथा बहुर थो अर्यमादित्योरीन्नियच्छति
स प्रहोता स प्रा स्मैर श्मयोरसानमिसं नामयंति स प्रेन मूषयस्तुवंतीति वा विषमरूपेषु जन्मसु कर्मसूदयेषा दित्यो दक्ष इत्याहुरादित्यमध्यमे वस्तुतो दितिर्दक्षायणी। अदितेर्दक्षो अजायत दक्षाद्वदितिः परीति वा तत्क
२३ यमुपपद्येत समानजन्मानौ स्यातामित्यपि वा देवधर्मेणेतरेतरजन्मानौ स्यातामितरेतर प्रकृती अग्निरप्यदितिरुच्यते तस्यैषा भवति॥२॥ यस्मै त्वं सुद्रविणो ददाशोऽनागास्त्वमदिते सर्वताता। यं भद्रेण शवसा चोदयासि
प्रजावता राधसा ते स्याम॥ यस्मै त्वं सुद्रविणो ददाशोनागास्त्वमनपराधित्वमदितेः सर्वासु कर्मगतिष्वाडूः आडू पूर्वाद्रूमेरेन एतेः। किं च यं दिक्षिन्निदं सुकृतकर्मणो भयं कीर्तिमस्य भिनत्तीति वा यं भद्रेण शवसा बलेन चोद
सि प्रजावता च राधसा ते वयमिह स्यामेति सरमा सरणात्तस्या एषा भवति॥३॥ किमिच्छन्ती सरमा प्रेदमानड् दूरे ह्यध्वा जगुरिः पराचैः। कास्मेहितिः का परितक्म्यासीत्कथं रसाया अतरः पयांसि॥ किमिच्छन्ती सरमेदं प्रापद्
दूरे ह्यध्वा जगुरिर्जगम्यतेः पराञ्चनैरञ्चितः का ते अस्मास्वर्थहितिरासीत्किं परितकनं परितक्म्या रात्रिः परित एनां तक्म नक्षेत्युष्णनामतकत इति सतः कथं रसाया अतरः पयांसीति रसा नदी रसतेः शब्दकर्मणः कथं रसानि ता
न्युदकानीति वा देवशुनीन्द्रेण प्रहिता पणिभिरसुरैः समूद इत्याख्यानं सरस्वती व्याख्याता तस्या एषा भवति॥४॥ पावका नः सरस्वती वाजेभिर्वाजिनीवती। यज्ञं वष्टु धियावसुः॥ पावका नः सरस्वत्यन्नैरन्नवती यज्ञं वष्टु धि
यावसुः कर्मवसुस्तस्या एषापरा भवति॥५॥ महो अर्णः सरस्वती प्रचेतयति केतुना। धियो विश्वा विराजति॥ महदर्णः सरस्वती प्रचेतयति प्रज्ञापयति केतुना कर्मणा प्रज्ञया वेमानि च सर्वाणि भूतान्यभिविराजति वागर्थे
षु विधीयते तस्मान्माध्यमिकां वाचं मन्यते वाग्व्याख्याता तस्या एषा भवति॥६॥ यद्वाग्वदन्त्यविचेतनानि राष्ट्री देवानां निषसाद मन्द्रा। चतस्र ऊर्जं दुदुहे पयांसि क्व स्विदस्याः परमं जगाम॥ यद्वाग्वदन्त्यविचेतनान्यविज्ञातानि
राष्ट्री देवानां निषसाद मननानावतरस्रो नुदिश ऊर्जं दुदुहे पयांसि क्व स्विदस्याः परमं जगामेति यत्पृथिवीं गच्छतीति वा यदादित्यरश्मयो हरन्तीति वा तस्या एषापरा भवति॥७॥ देवीं वाचमजनयन्त देवास्तां विश्वरूपाः पशवो व
दन्ति। सा नो मन्द्रेषमूर्जं दुहाना धेनुर्वागस्मानुप सुष्टुतैतु॥ देवीं वाचमजनयन्त देवास्तां विश्वरूपाः पशवो वदन्ति व्यक्तवाचश्चाव्यक्तवाचश्च सा नो मननान्नं च रसं च दुहाना धेनुर्वागस्मानुपैतु सुष्टुतानुमती राकेति देवपत्न्या
विति नैरुक्ताः पौर्णमास्याविति याज्ञिका या पूर्वा पौर्णमासी सानुमतिर्योत्तरा सा राकेति विज्ञायतेऽनुमतिरनुमननात्तस्या एषा भवति॥८॥ अन्विदनुमते त्वं मन्यासै शं च नस्कृधि। क्रत्वे दक्षाय नो हिनु प्रण आयूंषि
तारिषः॥ अनुमन्यस्वानुमते त्वं सुखं च नः कुर्वन्नं च नोऽपत्याय धेहि प्रवर्धय च न आयूंषि राका रातेर्दानकर्मणस्तस्या एषा भवति॥९॥ राकामहं सुहवां सुष्टुती हुवे शृणोतु नः सुभगा बोधतु त्मना। सीव्यत्वपः सूच्याच्छिद्य
मानया ददातु वीरं शतदायमुक्थ्यम्॥ राकामहं सुह्वानां सुष्टुत्याह्वये शृणोतु नः सुभगा बोधत्वात्मनासीव्यत्वपः प्रजननकर्म सूच्याच्छिद्यमानया सूच्याच्छिद्यमानया ददातु वीरं शतदं शतप्रदं मुक्थ्यं वक्तव्यप्रशंसं सिनीवाली कुहू — राम
रिति देवपत्न्याविति नैरुक्ता अमावास्ये इति याज्ञिका या पूर्वामावास्या सा सिनीवाली योत्तरा सा कुहूरिति विज्ञायते सिनीवाली सिनमन्नं भवति सिनाति भूतानि वालं पर्व वृणोतेस्तस्मिन्नन्नवती वालिनी वाले पा २३
नैवास्यामणुत्वाच्चन्द्रमाः सेवितव्यो भवतीति वा तस्या एषा भवति॥१०॥ सिनीवालि पृथुष्टुके या देवानामसि स्वसा। जुषस्व हव्यमाहुतं प्रजां देवि दिदिड्ढि नः॥ सिनीवालि पृथुजघने स्तुकः स्त्यायतेः संघातः पृथुकेश स्तुका पृ
थुष्टुतिर्वा। या देवानामसि स्वसा। स्वसा सु असा स्वेषु सीदतीति वा जुषस्व हव्यमाहुतं प्रजां च देवि दिशस्व नः कुहूर्गूहतेः [illegible] इति वा [illegible] ति वा काहुतं हविर्जुहोतीति वा तस्या एषा भवति॥११॥ कुहूमहं सु

तं विघ्मनापसमस्मिन्यज्ञे सुहवां जोहवीमि सा नो ददातु श्रवणं पितृणां तस्यै ते देवि हविषा विधेम। कुहूमहं सुकृतं विदितकर्मणामस्मिन्यज्ञे सुहवां ... सुक्षुमा हूयेसा नो ददातु श्रवणं पितृणां पित्र्यं धनमिति वापि
यंयश इति वा तस्यै ते देवि हविषा विधेमेति व्याख्यातं यमी व्याख्याता तस्या एषा भवति ॥१२॥ अन्यमूषुत्वं यम्यन्य उत्वां परिष्वजाते लिबुजेव वृक्षं तस्य वा त्वं मन इच्छा स वा तवाधा कृणुष्व संविदं सुभद्रां अन्यमेहः वहि
त्वं यं मन्यस्त्वां परिष्वजाते लिबुजेव वृक्षं तस्य वा त्वं मन इच्छ स वा तवाधा नेनं कुरुष्व संविदं सुभद्रां कल्याणमंद्रीं यमी यमं चकमे तं प्रत्याचचक्ष इत्याख्याने ॥१३॥ तृतीयः पादः। उर्वशी व्याख्याता तस्या एषा भवति ॥१॥
विद्युन्नया पतंती दविद्योद्भरंती मे अप्या काम्यानि। जनिष्टो अपो नर्यः सुजातः प्रोर्वशी तिरत दीर्घमायुः॥ विद्युदिव या पतंत द्योतमाना हरंती मे अप्या काम्यान्युदकान्यंतरिक्षलोकस्य यदा नूनमयं जायेताद्भ्योध्यप इति न
र्यो मनुष्येभ्यो हितो नरापत्यमिति वा सुविज्ञातः सुजाततरोथोर्वशी प्रवर्द्धयते दीर्घमायुः पृथिवी व्याख्याता तस्या एषा भवति ॥२॥ बलित्था पर्वतानां खिद्रं बिभर्षि पृथिवि। प्र या भूमिं प्रवत्वति मह्ना जिनो
षि महिनि। सत्यं त्वं पर्वतानां मेघानां खेदनं छेदनं बलममुत्र धारयसि पृथिवि प्रजिन्वसि या भूमिं प्रवणवति महत्वेन महतीत्युदकवतीति वेंद्राणी इंद्रस्य पत्नी तस्या एषा भवति ॥३॥ इंद्राणीमासु नारिषु सुभगामहमश्रव
वं। नह्यस्या अपरं चन जरसा मरते पतिर्विश्वस्मादिंद्र उत्तरः। इंद्राणीमासु नारिषु सुभगामहमशृणवं नह्यस्या अपरामपि समां जरया म्रियते पतिः सर्वस्माद्य इंद्र उत्तरस्तमेतद्ब्रूमस्तस्या एषापरा भवति ॥४॥ नाहमिं
द्राणि रारण सख्युर्वृषाकपेर्ऋते। यस्येदमप्यं हविः प्रियं देवेषु गच्छति विश्वस्मादिंद्र उत्तरः। नाहमिंद्राणि रमे सख्युर्वृषाकपेर्ऋते यस्येदमप्यं हविरप्सु भृतमद्भिः संस्कृतमिति वा प्रियं देवेषु निगच्छति सर्वस्माद्य इंद्र
उत्तरस्तमेतद्ब्रूमो गौरी रोचतेर्ज्वलतिकर्मणो यमपीतरो गौरो वर्ण एतस्मादेव प्रशस्यो भवति तस्या एषा भवति ॥५॥ गौरीर्मिमाय सलिलानि तक्षत्येकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी बभूवुषी सहस्राक्षरा
परमे व्योमन्। गौरीर्निर्मिमाय सलिलानि तक्षती कुर्वत्येकपदी मध्यमेन द्विपदी मध्यमेन चादित्येन च चतुष्पदी दिग्भिरष्टापदी दिग्भिश्चावांतरदिग्भिश्च नवपदी दिग्भिश्चावांतरदिग्भिश्चादित्येन च सहस्राक्षरा बहूदका परमे व्य
ने तस्या एषापरा भवति ॥६॥ तस्याः समुद्रा अधि विक्षरंति तेन जीवंति प्रदिशश्चतस्रः। ततः क्षरत्यक्षरं तद्विश्वमुपजीवति। तस्याः समुद्रा अधि विक्षरंति वर्षंति मेघास्तेन जीवंति दिगाश्रयाणि भूतानि ततः क्षरत्य
क्षरमुदकं तत्सर्वाणि भूतान्युपजीवंति गौर्व्याख्याता तस्या एषा भवति ॥७॥ गौरमीमेदनु वत्सं मिषंतं मूर्द्धानं हिङ्ङकृणोन्मातवा उ। सृक्वाणं घर्ममभि वावशाना मिमाति मायुं पयते पयोभिः। गौरन्वमीमेद्वत्सं निमि
षंतमनिमिषंतमादित्यमिति वा मूर्द्धानमस्याभिहिङ्ङकरोन्मननाय सृक्वाणं सरणं घर्मं हरणमभिवावशाना मिमाति मायुं प्रथायते पयोभिर्मायुमिवादित्यमिति वा वागेषा माध्यमिका घर्मधुगिति याज्ञि
का धेनुर्दुह्यते वा विनोते वा तस्या एषा भवति ॥८॥ उपह्वये सुदुघां धेनुमेतां सुहस्तो गोधुगुत दोहदेनां। श्रेष्ठं सवं सविता साविषन्नो अभीद्धो घर्मस्तदु षु प्रवोचं। उपह्वये सुदुघां धेनुमेतां कल्याणहस्तो गोधुगपि च दोग्धे
नां श्रेष्ठं सवं सविता सनोतु न इत्येष हि श्रेष्ठः सर्वेषां सवानां यदुदकं यद्वा पयो यजुष्मदभीद्धो घर्मस्तं सुप्रब्रवीमि वागेषा माध्यमिका घर्मधुगिति याति कान्यघ्न्या हंतव्या भवत्यघ्नीति वा तस्या एषा भवति ॥९॥
सूयवसाद्भगवती हि भूया अथो वयं भगवंतः स्याम। अद्धि तृणमघ्न्ये विश्वदानीं। पिब शुद्धमुदकमाचरंती। सुयवसादिनी भगवती हि भवाथेदानीं वयं भगवंतः स्याम अद्धि तृणमघ्न्ये सर्वदा पिब च शुद्धमुदकमाच
रंती तस्या एषापरा भवति ॥१०॥ हिंकृण्वती वसुपत्नी वसूनां वत्समिच्छंती मनसाभ्यागात्। दुहामश्विभ्यां पयो अघ्न्येयं सा वर्द्धतां महते सौभगायेति सा निगदव्याख्याता पथ्या स्वस्तिः पंथा अंतरिक्षं तं नि

वासांस्तस्या एषा भवति ॥११॥ सुत्तिरिद्धि प्रपथे प्रेष्ठारेक्नुस्वत्सुमिया वामामेति। सा नोऽमासो अरणेनि पातु स्वावेशा भवतु देवगोपास्वास्तिरे वाहि प्रथे प्रेष्ठारेक्नस्वती धनवत्यभ्येति स्वेयावसूनि वननी यानि सा
नोऽमा गृहे सा निरमणे सा निर्गमने पातु स्वावेशा भवतु देवी गोप्त्री देवानां गोपायत्विति देवा एतां गोपायन्त्विति वो षोऽव्याख्यातास्तस्या एषा भवति ॥१२॥ अयोपाश्च नसः सरस्वतिं विष्णादहं बिन्दुषी। नियती शिच्नायद्धि
षो। अपासरदुषा अनच्नसः संपिष्ठान्निमे घाव्विभ्युष्मनो वायुरनितेरपि वोपमार्थे स्यादनसः इव शकटादिवानः शकटमानद्धमस्मिं च्चीवरमनिते वीस्यानी वनकर्मणाउपजीवत्येनं मेघोप्यन एतस्मा
देवयं निरशिम्न यद्धृषा वर्षितामध्यमस्तस्या एषा परा भवति ॥१३॥ एतदस्या अनः शये सुसंपिष्टं विपाश्या। सुसार सीं परावतः। एतदस्या अनःशाशेते सुसंपिष्टमितरदिव विपाशि विमुक्तपाशि ससारो षाः
परावतः प्रेरितवतः परागताद्धिलीव्याख्याता तस्या एषा भवति ॥१४॥ अभिन इळां यूथस्य माता स्मन्नदीभिरुर्वशी वा गृणातु। उर्वशी वा बृहद्दिवा गृणानाभ्यूर्वाना प्रभृथस्यायोः। सिषक्तु न ऊर्जव्यस्य
पुष्टेः। अभिगृणातु इन इळा यूथस्य माता स्मद् नदीभिरुर्वशी वा गृणातूर्वशी वा बृहद्दिवा महद्दिवा गृणानाभ्यूर्वाना प्रभृथस्य प्रभृथस्यायोरयनस्य ज्योतिषो वोदकस्य वा सेवतां नोऽन्नस्य पुष्टेरोद
सी रुद्रस्य पत्नीति तस्या एषा भवति ॥१५॥ रथं नु मारुतं वयं श्रवस्युमाहुवामहे। आ यस्मिन् तस्थौ सुरणानि बिभ्रती सचा मरुत्सु रोदसी ॥ रथं क्षिप्रं मारुतं वयं श्रवणीयमाह्वयाम आ यस्मिन् तस्थौ सुरमणी
यान्युदकानि बिभ्रती सचा मरुद्भिः सह रोदसी रोदसी ॥१६॥ चतुर्थः पादः ॥ ॥ एकादशोऽध्यायः समाप्तः ॥ ५० ॥ श्रीरस्तु ॥ ॥ अथातो द्युस्थाना देवतास्तासामश्विनौ प्रथमागामिनौ भवतोऽश्विनौ यद्व्यश्नुवाते स
र्वं रसेनान्यो ज्योतिषान्योऽश्वैरश्विनावित्यौर्णवाभः। तत्कावश्विनौ द्यावापृथिव्यावित्येकेऽहोरात्रावित्येके सूर्याचन्द्रमसावित्येके राजानौ पुण्यकृतावित्यैतिहासिकास्तयोः काल ऊर्ध्वमर्धरात्रात्प्रकाशीभाव
स्यानुविष्टंभमनु तमोभागो हि मध्यमो ज्योतिर्भाग आदित्यस्तयोरेषा भवति ॥१॥ ए ॥ वसातिषु स्म चरथोऽसितौ पेत्वाविव। कदेदमश्विना युवमभि देवाँ अगच्छतम् ॥ इति सा निगदव्याख्याता तयोः समानकालयोः
समानकर्मणोः संस्तुतप्राययोरसंस्तवेनैषोऽर्धर्चो भवति। वासात्योऽन्य उच्यत उषः पुत्रस्त्वान्य इति तयोरेषापरा भवति ॥२॥ इहेह जाता समवावशीतामरेपसा तन्वा नामभिः स्वैः। जिष्णुर्वामन्यः सुमखस्य
स्य सूरिर्दिवो अन्यः सुभगः पुत्र ऊहे। इह चेह च जातौ संस्तूयेते पापेनालिप्यमानया तन्वा नामभिश्च स्वैर्जिष्णुर्वामन्यः सुमहतो बलस्येरयिता मध्यमो दिवोऽन्यः सुभगः पुत्र ऊह्यत आदित्यस्तयोरेषापरा भ मद्दनो ६
वति ॥३॥ प्रातर्युजा विबोधयाश्विनावेह गच्छताम्। अस्य सोमस्य पीतये। प्रातर्योगिनौ विबोधयाश्विनाविहागच्छतामस्य सोमस्य पानाय तयोरेषापरा भवति ॥४॥ प्रातर्यजध्वमश्विना हिनोत न सायमस्ति
देवया अजुष्टम्। उतान्यो अस्मद्यजते वि चावः पूर्वः पूर्वो यजमानो वनीयान् ॥ प्रातर्यजध्वमश्विनौ प्रहिणुत न सायमस्ति देवेज्या अजुष्टमेतदप्यन्योऽस्मद्यजते वि चावः पूर्वः पूर्वो यजमानो वनीयान् वनयितृतम राम
स्तयोः कालः सूर्योदयपर्यन्तस्तस्मिन्नन्या देवता उप्यन्ते उषा वृषः कान्तिकर्मण उच्छतेरितरा माध्यमिका तस्या एषा भवति ॥ ... स्तुहि उमा भरास्मभ्यं वाजिनीवति। येन तोकं च तनयं च धामहे। उषस्तच्चित्रमानी २४
यं धनमाहरास्मभ्यमन्नवति येन पुत्रांश्च पौत्रांश्च दधीमहि तस्या एषापरा भवति ॥६॥ एता उ त्या उषसः केतुमक्रत पूर्वे अर्धे रजसो ... ते। निष्कृण्वाना आयुधानीव धृष्णवः प्रति गावोऽरुषीर्यन्ति मातरः।
एतास्ता उषसः केतुमक्रषत प्रज्ञानमेकस्या एव पूजनार्थे बहुवचनं स्यात् पूर्वेऽर्धेऽन्तरिक्षलोकस्य ... ... वः। निरत्यमाममित्येतस्य स्थाने ... ... ति

५५ ५२

जारिरणी वेत्यपि निगमो भवति। प्रतियंति गा वो गमनाद् रूपी रा रोचनान्मातरो भासो निर्माः। सूर्या सूर्यस्य पत्न्येषैवाभिविसृष्टकालतमा तस्या। एषा भवति॥७॥ सुकिंशुकं शल्मलिं विश्वरूपं हिर
ण्यवर्णं सुवृतं सुचक्रं। आरोह सूर्ये अमृतस्य लोकं स्योनं पत्ये वहतुं कृणुष्व॥ सुकाशनं शल्मलं सर्वरूपमभिवोपमार्थस्यात्सुकिंशुकमिव शल्मलिमिति किंशुकं क्रंशतेः प्रकाशयतिकर्मणः शल्मलिः सु
शरो भवति शरवान्वा। आरोह सूर्ये अमृतस्य लोकमुदकस्य सुखं पत्ये वहतुं कुरुष्व सविता सूर्यां प्रायच्छत्सोमाय राज्ञे प्रजापतये वेति ब्राह्मणं वृषाकपायी वृषाकपेः पत्न्येषैवाभिविसृष्टकालतमा तस्या एषा भ
वति॥८॥ वृषाकपायि रेवति सुपुत्र आदु सुस्नुषे। घसत्त इंद्र उक्षणः प्रियं काचित्करं हविर्विश्वस्मादिंद्र उत्तरः। वृषाकपायि रेवति सुपुत्रे मध्यमेन सुस्नुषे माध्यमिकया वाचा स्नुषा साधुसादिनीति वा सा
धुसानिनीति वा स्वपत्यं तत्सनोतीति वा प्राश्नातु त इंद्र उक्षण एतान्माध्यमिकान्संस्त्यायानुक्षण उक्षतेर्वृद्धिकर्मण उक्षंत्युदकेनेति वा प्रियं कुरुष्व सुखाचयकरं हविः सर्वस्माद्य इंद्र उत्तरस्तमेतद्ब्रूम आ
दित्यं सरण्यूः सरणात्तस्या एषा भवति॥९॥ अपागूहन्नमृतां मर्त्येभ्यः कृत्वी सवर्णामददुर्विवस्वते। उताश्विनावभरद्यत्तदासीदजहादु द्वा मिथुना सरण्यूः। अपागूहन्नमृतां मर्त्येभ्यः कृत्वी सवर्णामददु
र्विवस्वतेप्यश्विनावभरद्यत्तदासीदजहादु द्वौ मिथुनौ सरण्यूर्मध्यमं च माध्यमिकां च वाचमिति नैरुक्ता यमं च यमीं चेत्यैतिहासिकास्तत्रेतिहासमाचक्षते त्वाष्ट्री सरण्यूर्विवस्वत आदित्याद्यमौ मिथुनौ ज द्वा
नयांचकार सा सवर्णामन्यां प्रतिनिधायाश्वं रूपं कृत्वा प्रदुद्राव स विवस्वानादित्य आश्वमेव रूपं कृत्वा तामनुसृत्य संबभूव ततोश्विनौ जज्ञाते सवर्णायां मनुस्तदभिवादिन्येषर्ग्भवति॥१०॥ त्वष्टा दुहित्रे वहतुं
तुं कृणोतीतीदं विश्वं भुवनं समेति। यमस्य माता पर्युह्यमाना महो जाया विवस्वतो ननाश। त्वष्टा दुहितुर्वहनं करोतीमानि च सर्वाणि भूतान्यभिसमागच्छंति यमस्य माता पर्युह्यमाना महतो जाया विवस्वतो न
नाश रात्रिरादित्यस्यादित्योदयेंतर्धीयते॥११॥ प्रथमः पादः॥ सविता व्याख्यातस्तस्य कालो यदा द्यौरपहततमस्काकीर्णरश्मिर्भवति तस्यैषा भवति॥१॥ विश्वा रूपाणि प्रतिमुंचते कविः प्रासावीद्भद्रं द्वि ने
पदे चतुष्पदे। वि नाकमख्यत्सविता वरेण्योनु प्रयाणमुषसो विराजति। सर्वाणि प्रज्ञानानि प्रतिमुंचते मेधावी कविः क्रांतदर्शनो भवति कवतेर्वा प्रसुवति भद्रं द्विपाद्भ्यश्च चतुष्पाद्भ्यश्च व्यचिख्य
पन्नाकं सविता वरणीयः प्रयाणमनूषसो विराजत्यधोरामः सावित्र इति पशुसमाम्नाये विज्ञायते कस्मात्सामान्यादिति यस्मात्तद्वेलायां तमो भवत्येतस्मात्सामान्यादधस्ताद्रामोधस्तात्कृष्णः कस्मात्सामा
न्यादित्यग्निं चित्वा न रामामुपेयाद्रामा रमणायोपेयते न धर्माय कृष्णजातीयैतस्मात्सामान्यात्कृकवाकुः सावित्र इति पशुसमाम्नाये विज्ञायते कस्मात्सामान्यादिति कालानुवादं परीत्य कृकवाकोः पूर्वं शब्दा
नुकरणं वचेरुत्तरं भगो व्याख्यातस्तस्य कालः प्रागुत्सर्पणात्तस्यैषा भवति॥२॥ प्रातर्जितं भगमुग्रं हुवेम वयं पुत्रमदितेर्यो विधर्ता। आध्रश्चिद्यं मन्यमानस्तुरश्चिद्राजा चिद्यं भगं भक्षीत्याह। प्रातर्जितं भग
मुग्रं हुवेम वयं पुत्रमदितेर्यो विधारयिता सर्वस्याध्रश्चिद्यं मन्यमान आढ्यो लुर्दरिद्रस्तुरश्चित्तुर इति यमनामतरतेर्वा त्वरतेर्वा त्वरयातूर्णगतिर्यमो राजा चिद्यं भगं भक्षीत्याहांधो भग इत्याहुरनुसृप्तो न दृ
२५ा श्यते प्राशित्रमस्याक्षिणी निर्जघानेति च ब्राह्मणं जनं भगो गच्छतीति विज्ञायते जनं गच्छत्यादित्य उदयेन सूर्यः सर्तेर्वा सुवतेर्वा स्वीर्यतेर्वा तस्यैषा भवति॥३॥ उदु त्यं जातवेदसं देवं वहंति केतवः। दृशे विश्वाय सूर्यं।
उद्वहंति तं जातवेदसं रश्मयः केतवः सर्वेषां भूतानां दर्शनाय सूर्यमिति कमन्यमादित्यादेवमवक्ष्यत्तस्यैषापरा भवति॥४॥ चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आप्रा द्यावापृथिवी अंतरिक्षं

सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च। चायनीयं देवानामुदगमदनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेश्चापूपुरद्द्यावापृथिव्यौ चान्तरिक्षं च महत्त्वेन सूर्य आत्मा जङ्गमस्य च स्थावरस्य चा ऽथ यद्रश्मिपोषं पुष्यति तत्पूषा भव
ति तस्यैषा भवति। ५॥ शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यद्विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि। विश्वा हि माया अवसि स्वधावो भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्तु। शुक्रं ते अन्यल्लोहितं ते अन्यद्यजतं ते अन्यद्यज्ञियं ते अन्यदिति वर्णौ विषमरू
पे ते अहनी कर्म द्यौरिव चासि सर्वाणि प्रज्ञानान्यवस्यन्नवज्ञानं च ज नञ्चतीते पूषन्निह दत्तिरस्तु तस्यैषापरा भवति॥६॥ पथस्पथः परिपतिं वचस्या कामेन कृतो अभ्यानळर्कं। स नो रासच्छुरुधश्चन्द्राग्रा धियंधियं
२५ यं सीषधाति प्र पूषा। पथस्पथो ऽधिपतिं वचनेन कामेन कृतो ऽभ्यानळर्कमभ्यापन्नो ऽर्कमिति वा स नो ददातु चायनीयान्याग्राणि धनानि कर्म कर्म च नः प्रसाधयतु पूषेत्यथ यद्विषितो भवति तद्विष्णुर्भवति वि
शतेर्वा व्यश्नोतेर्वा तस्यैषा भवति॥७॥ इदं विष्णुर्वि चक्रमे त्रेधा नि दधे पदं॥ समूळ्हमस्य पांसुरे। यदिदं किं च तद्विक्रमते विष्णुस्त्रिधा निधत्ते पदं पृथिव्यामन्तरिक्षे दिवीति शाकपूणिः समारोहणे विष्णुपदे गय
शिरसीत्यौर्णवाभः समूळ्हमस्य प्यायने ऽन्तरिक्षे पदं न दृश्यते ऽपि वोपमार्थे स्यात्समूळ्हमस्य पांसुल इव पदं न दृश्यत इति पांसवः पादैः सूयन्त इति वा पन्नाः शेरत इति वा पंसनीया भवन्तीति वा॥८॥ द्वितीयः पा
दः॥ विश्वानरो व्याख्यातस्तस्यैष निपातो भवत्यैन्द्र्यामृचि॥१॥ विश्वानरस्य वस्पतिमनानतस्य शवसः। एवैश्च चर्षणीनामूती हुवे रथानां। विश्वानरस्यादित्यस्यानानतस्य शवसो महतो बलस्यैवैश्च कामैरयनैरवनै
ऽस्त र्वा चर्षणीनां मनुष्याणामूत्या च पथा रथानामिन्द्रमस्मिन्यज्ञे ह्वयामि वरुणो व्याख्यातस्तस्यैषा भवति॥२॥ येना पावक चक्षसा भुरण्यन्तं जनाँ अनु। त्वं वरुण पश्यसि भुरण्युरिति क्षिप्रनाम भुरण्युः शकुनिर्भू
रिमध्वानं नयति स्वर्गस्य लोकस्यापि वोळ्हा तत्संपाती भुरण्युरनेन पावकख्यानेन। भुरण्यन्तं जनाँ अनु। त्वं वरुण पश्यसि तत्ते वयं स्तुम इति वाक्यशेषो ऽपि वोत्तरस्यां॥३॥ येना पावक चक्षसा भुरण्यन्तं जनाँ अनु। त्वं
वरुण पश्यसि। वि द्यामेषि रजस्पृथ्वहा मिमानो अक्तुभिः। पश्यञ्जन्मानि सूर्य। व्येषि द्यां रजश्च पृथु महान्तं लोकमहानि च मिमानो ऽक्तुभी रात्रिभिः सह पश्यञ्जन्मानि जातानि सूर्यापि वा पूर्वस्यां॥४॥ येना पावक चक्ष
सा भुरण्यन्तं जनाँ अनु। त्वं वरुण पश्यसि। प्रत्यङ् देवानां विशः प्रत्यङ्ङुदेषि मानुषान्। प्रत्यङ् विश्वं स्वर्दृशे। प्रत्यङ्ङिदं सर्वमिदमभिविपश्यसीत्यपि वैतस्यामेव॥५॥ येना पावक चक्षसा भुरण्यन्तं जनाँ अनु। त्वं वरुण पश्य श्य ७
सि। तेन नो जनानभिविपश्यसि केशी केशा रश्मयस्तैस्तद्वान्भवति काशनाद्वा तस्यैषा भवति॥६॥ केश्यग्निं केशी विषं केशी बिभर्ति रोदसी। केशी विश्वं स्वर्दृशे केशीदं ज्योतिरुच्यते। केश्यग्निं च विषं च विषमित्युद
कनाम विष्णातेर्विपूर्वस्य वा सचतेर्द्यावापृथिव्यौ च धारयति। केशीदं सर्वमिदमभिविपश्यति केशीदं ज्योतिरुच्यत इत्यादित्यमाहाथाप्येते इतरे ज्योतिषी केशिनी उच्येते धूमेनाग्नी रजसा च मध्यमस्तेषामेषा भव
ति॥७॥ त्रयः केशिन ऋतुथा वि चक्षते संवत्सरे वपत एक एषां। विश्वमेको अभि चष्टे शचीभिर्ध्राजिरेकस्य ददृशे न रूपं। त्रयः केशिन ऋतुथा विचक्षते काले काले ऽभिविपश्यति संवत्सरे वपत एक एषामित्यग्निः पृथि
वीं दहति सर्वमेको ऽभिविपश्यति कर्मभिरादित्यो गतिरेकस्य दृश्यते न रूपं मध्यमस्याथ यद्रश्मिभिरभिप्रकम्पयन्नेति तद्वृषाकपिर्भवति वृषाकम्पनस्तस्यैषा भवति॥८॥ पुनरेहि वृषाकपे सुविता कल्पयावहै। य एष
स्वप्ननंशनो ऽस्तमेषि पथा पुनर्विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः। पुनरेहि वृषाकपे सुप्रसूतानि वः कर्माणि कल्पयावहै य एष स्वप्ननंशनः स्वप्नान्नाशयत्यादित्य उदयेन सो ऽस्तमेषि पथा पुनः सर्वस्मादिन्द्र उत्तर इत्येतदु म राम
आदित्यं यथा व्याख्यातस्तस्यैषा भवति॥९॥ यस्मिन्वृक्षे सुपलाशे देवैः संपिबते यमः। अत्रा नो विश्पतिः पिता पुराणाँ [illegible] स्थाने वृतः लये वापि वोपमा स्याद्वृक्ष इव सुपलाश इति वृक्षो २५

च्चनात्पलाशं पलाशनादेवैः संगच्छते यमो रश्मिभिरादित्यस्तत्र नः सर्वस्य पाता वा पालयिता वा पुराणाननुकाये ताजएकपादजन एकपादः एकेन पादेन पातीति वैकेन पादेन पिबतीति वैकोऽस्य पाद इति वा॥
एकं पादं नोत्खिदति ... त्यपि निगमो भवति। तस्यैष निपातो भवति वैश्वदेव्यामृचि।१०पावीरवी तन्यतुरेकपादजो दिवो धर्ता सिंधुरापः समुद्रियः। विश्वेदेवाः शृणवन्वचांसि मे सरस्वती सह धीभिः पुरंध्या।प
विः शल्यो भवति यद्विपुनाति कायं तद्वत्पवीरमायुधं तद्वानिंद्रः पवीरवान्। तुतितस्तो पवीरवानित्यपि निगमो भवति। तद्देवता वाक्पावीरवी पावीरवी च दिव्या वाक्तन्यतुस्तनित्री वाचोऽन्यस्या अजश्चैकपाद्दिवो
४ स धारयिता सिंधुश्चापश्च समुद्रियाः सर्वे च देवाः सरस्वती च सह पुरंध्या स्तुत्या प्रयुक्तानि धीभिः कर्मभिर्युक्तानि शृण्वंतु वचनानीमानीति पृथिवी व्याख्याता तस्या एष निपातो भवत्यैंद्राग्न्यामृचि॥११॥ य
दिंद्राग्नी परमस्यां पृथिव्यां मध्यमस्यामवमस्यामुत स्थः। अतः परि वृषणावा हि यातमथा सोमस्य पिबतं सुतस्य। इति सा निगदव्याख्याता समुद्रो व्याख्यातस्तस्यैष निपातो भवति पावमान्यामृचि।१२॥पवित्रं स्त५
वंतः परि वाचमासते पितैषां प्रत्नो अभि रक्षति व्रतं। महः समुद्रं वरुणस्तिरो दधे धीरा इच्छेकुर्धरुणेष्वारभं। पवित्रवंतो रश्मिवंतो माध्यमिका देवगणाः पर्यासते मध्यमः पितैषां प्रत्नः पुराणोऽभिरक्षति
व्रतं कर्म महः समुद्रं वरुणस्तिरोऽतर्दधाति यथ धीराः शक्नुवंति धरुणेषूदकेषु कर्मण आरंभमारब्धुमज एकपाद्व्याख्यातः पृथिवी व्याख्याता समुद्रो व्याख्यातस्तेषामेष निपातो भवत्यपरस्यां बहुदेवतायां
मृचि १३ उत नोऽहिर्बुध्न्यः शृणोत्वज एकपात्पृथिवी समुद्रः। विश्वेदेवा ऋतावृधो हुवानाः स्तुता मंत्राः कविशस्ता अवंतु। अपि च नोऽहिर्बुध्न्यः शृणोत्वजश्चैकपात्पृथिवी च समुद्रश्च सर्वे च देवाः सत्यवृधो वा यज्ञवृधो
वाहूयमाना मंत्रैः स्तुता मंत्राः कविशस्ता अवंतु मेधाविशस्ता दध्यङ् प्रत्यक्तो ध्यानमिति वा प्रत्यक्तमस्मिन्ध्यानमिति वाथर्वा व्याख्यातो मनुर्मननात्तेषामेष निपातो भवत्यैंद्र्यामृचि॥१४॥याम थर्वा मनुष्पिता य
दध्यङ् धियमत्नेत। तस्मिन्ब्रह्माणि पूर्वथेंद्र उक्था समग्मतार्चन्ननु स्वराज्यं। यामथर्वा वमनुष्पिता मानवानां दध्यङ् धियमतनिष्ट तस्मिन्कर्माणि ब्रह्माणींद्र उक्थानि च संगच्छतामर्चन्यो नूपास्ते स्वाराज्यं॥१५॥
तृतीयः पादः॥ अथातो द्युस्थाना देवगणास्तेषामादित्याः प्रथमागामिनो भवंत्यादित्यो व्याख्यातास्तेषामेषा भवति।१।इमा गिर आदित्येभ्यो घृतस्नूः सनाद्राजभ्यो जुह्वा जुहोमि। शृणोतु मित्रो अर्यमा भगो
नस्तुविजातो वरुणो दक्षो अंशः। घृतस्नूर्घृतप्रस्नाविण्यो घृतप्रस्ना विणो घृतसारिण्यो घृतसानिन्य इति वा जुहुती रादित्येभ्यश्चिरं जुह्वा जुहोमि चिरं राजभ्य इति वा शृणोतु न इमा गिरो मित्रश्चार्यमा च भगश्च
बहुजातश्च धाता दक्षो वरुणोंऽशश्चांशो ह्युना व्याख्यातः सप्त ऋषयो व्याख्यातास्तेषामेषा भवति॥२॥सप्त ऋषयः प्रतिहिताः शरीरे सप्त रक्षंति सदमप्रमादं। सप्तापः स्वपतो लोकमीयुस्तत्र जागृतो अस्वप्न
जौ सत्रसदौ च देवौ॥ सप्त ऋषयः प्रतिहिताः शरीरे रश्मय आदित्ये सप्त रक्षंति सदमप्रमादं संवत्सरमप्रमाद्यंतः सप्तापनास्त एव स्वपतो लोकमस्तमितमादित्यं यंत्यत्र जागृतो अस्वप्नजौ सत्रसदौ च देवौ वा
आदित्यावित्यधिदैवतमथाध्यात्मं सप्त ऋषयः प्रतिहिताः शरीरे षडिंद्रियाणि विद्या सप्तम्यात्मनि सप्त रक्षंति सदमप्रमादं शरीरमप्रमाद्यंति सप्तापनानीमान्येव स्वपतो लोकमस्तमितमात्मानं यंत्यत्र
जागृतो अस्वप्नजौ सत्रसदौ च देवौ प्राज्ञश्चात्मा तैजसश्चेत्यात्मगतिमाचष्टे तेषामेषापरा भवति।३। तिर्यग्बिलश्चमस ऊर्ध्वबुध्नो यस्मिन्यशो निहितं विश्वरूपं। अत्रासत ऋषयः सप्त साकं ये अस्य गोपा महतो
बभूवुः। तिर्यग्बिलश्चमस ऊर्ध्वबंधन ऊर्ध्वबोधनो वा यस्मिन्यशो निहितं सर्वरूपमत्रासत ऋषयः सप्त सहादित्यरश्मयो ये अस्य गोपा महतो बभूवुरित्यधिदैवतमथाध्यात्मं तिर्यग्बिलश्चमस ऊर्ध्वबंधन
म

ईळे मनो वा य [illegible] शो [illegible] रूपमत्रासत ऋषयः सप्त हेंद्रियाणि यान्यस्य गीर्भिः महतो बभूवुरित्यात्मगतिमाचष्टे देवा व्याख्यातास्तेषामेषा भवति ॥ ८ ॥ देवानां भद्रा सुमतिर्ऋजूयतां देवानां रातिर
भि नो निवर्त्तताम् । देवानां सख्यमुपसेदिमा वयं देवा न आयुः प्रतिरन्तु जीवसे । देवानां वयं कल्याणी मता ऋजुगामिनां मृजुगामिनामिति वा देवानां दानमभिनो निवर्त्ततां देवानां सख्यमुपसीदेम वयं देवा
२६ न आयुः प्रवर्द्धयन्तु चिरं जीवनाय विश्वेदेवाः सर्वे देवास्तेषामेषा भवति ॥ ९ ॥ ओमासश्चर्षणीधृतो विश्वेदेवास आगत । दाश्वांसो दाशुषः सुतम् । अवितारो वा [illegible] मनुष्य [illegible] सर्वे च देवा इहागच्छत द
त्तवन्तो दत्तवतः सुतमिति तदेतदेकमेव वैश्वदेवं गायत्रं तृचं दशतयीषु विद्यते यत्तु किंचिद्बहुदैवतं तद्वैश्वदेवानां स्थाने युज्यते यदेव विश्वलिंगमिति शाकपूणि [illegible] नत्वेतदुद्देशो भवति भूतांशः का
श्यप आश्विनमेकलिंगमभितष्टीयं सूक्तमेकलिंगं बभ्रुरेक इति दशद्विपदा अलिंगाः साध्या देवाः साधनात्तेषामेषा भवति ॥ १० ॥ यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् । ते ह नाकं महिमा
नः सचन्त यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः । यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवा अग्निनाग्निमयजन्त देवा अग्निः पशुरासीत्तमालभन्त तेनायजन्तेति च ब्राह्मणम् । तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् । ते ह नाकं महिमानः समसेवन्त यत्र पूर्वे
साध्याः सन्ति देवाः साधनाद्युस्थानो देवगण इति नैरुक्ताः पूर्वं देवयुगमित्याख्यानं वसवो यद्विवसते सर्वमग्निर्वसुभिर्वासव इति समाख्या तस्मात्पृथिवीस्थानाद्वसव आदित्यरश्मयो विवासनात्तस्माद्युस्थानास्तेषा
मेषा भवति ॥ ११ ॥ सुगा वो देवाः सदना अकर्म य आजग्मुः सवनमिदं जुषाणाः । जक्षिवांसः पपिवांसश्च विश्वेऽस्मे धत्त वसवो वसूनि । स्वागमनानि वो देवाः सुपथान्यकर्म य आगच्छत सवनानीमानि जुषाणाः खादि
तवन्तः पीतवन्तश्च सर्वेऽस्मासु धत्त वसवो वसूनि तेषामेषापरा भवति ॥ १२ ॥ ज्मया अत्र वसवोऽरन्त देवा उरावन्तरिक्षे मर्जयन्त शुभ्राः । अर्वाक्पथ उरुज्रयः कृणुध्वं श्रोता दूतस्य जग्मुषो नो अस्य । ज्मया अत्र वसवोऽरम
न्त देवाः पृथिव्यां [illegible] उरावन्तरिक्षे मर्जयन्त गमयन्त रमयन्त शुभ्राः शोभमानाः अर्वाच एनान् पथो बहुजवाः कुरुध्वं शृणुत दूतस्य जग्मुषो नो अस्याग्नेर्वाजिनो व्याख्यातास्तेषामेषा भवति ॥ १३ ॥ शं नो भवन्तु वाजि
नो हवेषु देवताता मितद्रवः स्वर्काः । जम्भयन्तोऽहिं वृकं रक्षांसि सनेम्यस्मद्युयवन्नमीवाः । सुखा नो भवन्तु वाजिनो ह्वानेषु देवताता यज्ञे मितद्रवः सुमितद्रवः स्वर्काः स्वञ्चना इति वा स्वर्चना इति वा स्वर्चिष इति वा जम्भयन्
तो हि च वृकं च रक्षांसि च क्षिप्रमस्मद्यावयन्त्वमीवा इदं श्रेष्ठमग्निमीळे जातवेदसे [illegible] देवेभ्यो वा यवा वा [illegible] नीचीनबारमिमा [illegible] दद्रुहत्ते ब्रह्मणस्पतिना [illegible] बृहस्पतिना [illegible] प्रतित्वं प्रवो महे पावका
नः सरस्वती युक्ष्वा व्यदन्ती इन्द्राणी गौरी [illegible] यवसाद पोषा वसाति धीहेदूपात युञ्जा [illegible] वस्तद्वित्रमुदुत्यं भुङ्क्ते अन्यत्सप्त ऋषयः सुगा देवा देवानां पत्नीरिति त्रिंशत्परा भवन्ति ॥ अमीवा देवाश्चा इति वा देवपत्न्यो वा देवा
नां पत्न्यस्तासामेषा भवति ॥ १४ ॥ देवानां पत्नीरुशतीरवन्तु नः प्रावन्तु नस्तुजये वाजसातये । याः पार्थिवासो या अपामपि व्रते ता नो देवीः सुहवाः शर्म यच्छत । देवानां पत्न्योऽवन्तु नः प्रावन्तु नोऽपत्यजननाय चान्नसंसन शंनो ४
नाय च याः पार्थिवासो या वा अपामपि कर्माणि व्रते ता नो देव्यः सुहवाः शर्म यच्छन्तु शरणं तासामेषापरा भवति ॥ १५ ॥ उत ग्ना व्यन्तु देवपत्नीरिन्द्राण्यग्नाय्यश्विनी राट् । आ रोदसी वरुणानी शृणोतु व्यन्तु देवीर्य ऋ
तुर्जनीनाम् । अपि च ग्ना व्यन्तु देवपत्न्य इन्द्राणीन्द्रस्य पत्न्यग्नाय्यग्नेः पत्न्यश्विन्यश्विनोः पत्नी राड् राजते रोदसी रुद्रस्य पत्नी वरुणानी च वरुणस्य पत्नी व्यन्तु देव्यः कामयन्तां य ऋतुः कालो जायानां य ऋतुः कालो जायानां ॥ रा म
१२ ॥ चतुर्थः पादः द्वादशोऽध्यायः समाप्तः ॥ ४६ ॥ श्रीरस्तु ॥ अथेमा अतिस्तुतय इत्याचक्षते [illegible] संप्रत्यय एव स्यान्माहाभाग्याद्देवतायाः सोऽग्निमेव प्रथममाह त्वमग्ने द्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिरिति । यथेतास्विन्द्र [illegible] नाहित्वा २६

दारे निमिषश्चने श इति वरुणस्यार्थे चंद्रस्य ॥२॥ यद्याव इंद्र ते शतं शतं भूमीरुत स्युः । नत्वा वज्रिंत्सहस्रं सूर्या अनु न जातमष्ट रोदसी । यदि त इंद्र शतं दिवः शतं भूमयः प्रतिमानानि स्युः न त्वा । वज्रिंत्सहस्रमपि सूर्या न द्यावाप्
थिव्यावप्य यथ्यभ्नुवीतामित्यर्थे पादित्यस्य ॥२॥ यदुदंचो वृषाकपे गृहमिंद्राजगंतन । क्व स्य पुल्वघो मृगः कमगंजनयोपनो विश्वस्मादिंद्र उत्तरः । यदुदंचो वृषाकपे गृहमिंद्राजगमत क्व स्य पुल्वघो मृगः क्व स बह्वादी ज
गो मृगो मार्ष्टि गतिकर्मणः कमगमद् देशं जनयोपनः सर्वस्माद्य इंद्र उत्तरस्तमेतद् ब्रूम आदित्यमथैषादित्यो रश्मीनां ॥३॥ विहि सोतोरसृक्षत नेंद्रं देवममंसत । यत्रामदद् वृषाकपिरर्यः पुष्टेषु मत्सखा विश्वस्मादिंद्र उत्तरः ॥
व्यसृक्षत हि प्रसवाय नवेंद्रं देवममंसत यत्रामाद्यद् वृषाकपिरर्य ईश्वरः । पुष्टेषु पोषेषु मत्सखा मम सखा मदन सखा येनः सखा यस्तेः सहेति वा सर्वस्माद्य इंद्र उत्तरस्तमेतद् ब्रूम आदित्यमथैषाश्विनोः ॥४॥ सृण्येव जर्
भरी तुर्फरी तू नैतोशेव तुर्फरी पर्फरीका । उदन्यजेव जेमना मदेरू ता मे जराय्वजरं मरायु ॥ सृण्येवेति द्विविधा सृणिर्भवति भर्ता च हंता च तथाश्विनौ चापि भर्तारौ जर्भरी भर्तारौ वित्यर्थः । तुर्फरी तू हंतारौ । नैतोशे
व तुर्फरी पर्फरीका नितोशस्यापत्यं नैतोशं नैतोशेव तुर्फरी क्षिप्रहंतारौ । उदन्यजेव जेमना मदेरू । उदन्यजे वेत्युदकजे इव रत्ने सामुद्रे चांद्रमसीति वा जेमने जयमने । जेमना मदेरू ता मे जराय्वजरं मरायु । एतज्जरा
युजं शरीरं शरदमजीर्णमथैष सोमस्य ॥५॥ तरत्स मंदी धावति धारा सुतस्यांधसः । तरत्स मंदी धावति ॥ तरति स पापं सर्वं मंदी यः स्तोति धावति गच्छत्यूर्ध्वां गतिं । धारा सुतस्यांधसः । धारयाभिषुतस्य सोमस्य मंत्रपूतस्य
वाचा स्तुतस्यार्थे पादयतस्य ॥६॥ चत्वारि शृंगा त्रयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य । त्रिधा बद्धो वृषभो रोरवीति महो देवो मर्त्यां आविवेश । चत्वारि शृंगेति वेदा वा एत उक्ताः त्रयो अस्य पादा इति सवनानि त्रीणि द्वे
शीर्षे प्रायणीयोदयनीये सप्त हस्तासः सप्त छंदांसि त्रिधा बद्धस्त्रेधा बद्धो मंत्रब्राह्मणकल्पैर्वृषभो रोरवीति रोरवणमस्य सवनक्रमेण ऋग्भिर्यजुर्भिः सामभिर्यदेनमृग्भिः शंसंति यजुर्भिर्यजंति सामभिः स्तु
वंति महो देव इत्येष हि महान् देवो यद्यज्ञो मर्त्यां आविवेशेत्येष हि मनुष्यानाविशति यजनाय तस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय ॥७॥ स्वर्यंतो नापेक्षंत आ द्यां रोहंति रोदसी । यज्ञं ये विश्वतोधारं सुविद्वांसो वितेनिरे । स्वर्गछंतई जा
नावानेक्षंते ते अमुमेव लोकं गतवंतं तर्ईक्षंत इति । आ द्यां रोहंति रोदसी । यज्ञं ये विश्वतोधारं सर्वतोधारं सुविद्वांसो वितेनिर इत्ययमेवैषा वाचः प्रवल्हितेव ॥८॥ चत्वारि वाक् परिमिता पदानि तानि विदुर्ब्राह्मणा ये मनीषिणः । गुहा
त्रीणि निहिता नेंगयंति तुरीयं वाचो मनुष्या वदंति । चत्वारि वाचः परिमितानि पदानि विदुर्ब्राह्मणा ये मेधाविनो गुहायां त्रीणि निहितानि नार्थं वेदयंते गुहा गूहतेस्तुरीयं त्वरतेः कतमानि तानि चत्वारि पदान्योंकारो महा
व्याहृतयश्चेत्यार्षं नामाख्याते चोपसर्गनिपाताश्चेति वैयाकरणा मंत्रः कल्पो ब्राह्मणं चतुर्थी व्यावहारिकीति याज्ञिका ऋचो यजूंषि सामानि चतुर्थी व्यावहारिकीति नैरुक्ताः सर्पाणां वाग्वयसां क्षुद्रस्य सरीसृपस्य चतुर्थी
व्यावहारिकीत्येके पशुषु तूणवेषु मृगेष्वात्मनि चेत्यात्मप्रवादाः अथापि ब्राह्मणं भवति सा वै वाक् सृष्टा चतुर्धा व्यभवदेष्वेव लोकेषु त्रीणि पशुषु तुरीयं या पृथिव्यां साग्नौ सा रथंतरे यांतरिक्षे सा वायौ सा वामदेव्ये या दिवि सा
दित्ये सा बृहति सा स्तनयित्नावथ पशुषु ततो या वागत्यरिच्यत तां ब्राह्मणेष्वदधुस्तस्माद् ब्राह्मणा उभयीं वाचं वदंति या च देवानां या च मनुष्याणामित्यथैषोत्तरस्य ॥९॥ ऋचो अक्षरे परमे व्योमन्यस्मिन्देवा अधि विश्वे
निषेदुः । यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति य इत्तद्विदुस्त इमे समासते ॥ ऋचो अक्षरे परमे व्यवने यस्मिन्देवा अधिनिषण्णाः सर्वे यस्तन्न वेद किं स ऋचा करिष्यतीति य इत्तद्विदुस्त इमे समासत इति विदुष उपदिशति कतमत्तदे
तदक्षरमोमित्येषा वागिति शाकपूणिर्ऋचश्च ह्यक्षरे परमे व्यवने धीयंते नानादेवतेषु च मंत्रेष्वेतद्ध वा एतदक्षरं यत्सर्वां त्रयीं विद्यां प्रति प्रतीति च ब्राह्मणं ॥१०॥ आदित्य इति पुत्रः शाकपूणिरेषर्ग्भवति यदेनमर्चं

ति प्रत्यञ्चः सर्वाणि भूतानि तस्य यदन्यन्मात्रेभ्यस्तदक्षरं भवति रश्मयोऽत्र देवा उच्यन्ते य एतस्मिन्नाधितिष्ठन्त्याइत्यधिदैवतमथाध्यात्मं शरीरमत्र ऋगुच्यते यदेनं अत्र प्रत्यञ्चः सर्वाणीन्द्रियाण्येतस्य यदविनाशि
धर्मं तदक्षरं भवतीन्द्रियाण्यत्र देवा उच्यन्ते यान्यस्मिन्नधिनिषण्णानीत्यात्मप्रवादाः ॥११॥ अक्षरं न क्षरति न क्षीयते वा क्षयं भवति वाचोऽक्ष इति वा तस्मो पादान स्थानना तस्य कृती तर एवं सामान्यादितरं मन्त्रार्थचिन्ताभ्यूहो
ऽभ्यूढोऽपि श्रुतितोऽपि तर्कतो न तु पृथक्त्वेन मन्त्रा निर्वक्तव्याः प्रकरणश एव तु निर्वक्तव्या न ह्येषु प्रत्यक्षमस्त्यनृषेरतपसो वा पारोवर्यवित्सु तु खलु वेदितृषु भूयोविद्यः प्रशस्यो भवतीत्युक्तं पुरस्तान्मनुष्या वा ऋषिषूत्क्रा
मत्सु देवानब्रुवन्को न ऋषिर्भविष्यतीति तेभ्य एतं तर्कमृषिं प्रायच्छन्मन्त्रार्थचिन्ताभ्यूहमभ्यूढं तस्माद्यदेव किंचानूचानोऽभ्यूहत्यार्षं तद्भवति ॥१२॥ हृदा तष्टेषु मनसो जवेषु यद्ब्राह्मणाः संयजन्ते सखायः। अत्राह त्वं वि
जहुर्वेद्याभिरोहब्रह्माणो विचरन्त्युत्वे। हृदा तष्टेषु मनसां प्रजवेषु यद्ब्राह्मणाः संयजन्ते समानाख्याना ऋत्विजोऽत्राह त्वं विजहुर्वेद्याभिर्वेदितव्याभिः प्रवृत्तिभिरोहब्रह्माण ऊहब्रह्माण ऊह एषां ब्रह्मेति वा सैषा विद्यास्थितिमति बुद्धि
मत्स्याख्यातपसा पारमीप्सितव्यं तदिदमायुरिच्छता न निर्वक्तव्यं तस्माच्छन्दःसु शेषा उपेक्षितव्या अथागमो यां यां देवतां निराह तस्यास्तस्यास्ताद्भाव्यमनुभवत्यनुभवति ॥१३॥ प्रथमः पादः ॥ व्याख्यातं दैवतं यज्ञाङ्गं च तत ऊर्ध्वमा
र्गगतिं व्याख्यास्यामः सूर्यमात्मेत्युदितस्य हि कर्मद्रष्टा यो तदनुप्रवदत्यथैतं महान्तमात्मानमेष गणः प्रवदतीन्द्रं मित्रं वरुणमग्निमाहुरित्यथैष महानात्मात्मजिज्ञासयात्मानं प्रोवाचाग्निरस्मि जन्मना जातवेदा अहमस्मि प्रथ
मजा इत्येताभ्याम् ॥२॥ अग्निरस्मि जन्मना जातवेदा घृतं मे चक्षुरमृतं म आसन्। अर्कस्त्रिधातू रजसो विमानोऽजस्रो घर्मो हविरस्मि नाम ॥ अहमस्मि प्रथमजा ऋतस्य पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य नाभिः। यो मा ददाति स इदेवमावदहमन्न
मन्नमदन्तमद्मि ॥ इति स हैतत्प्रादुर्बभूव वेवं व्याजहार यं तमात्मानमध्यात्मजमन्तिकमन्यस्मा आचचक्षे होति ॥३॥ अपश्यं गोपामनिपद्यमानमा च परा च पथिभिश्चरन्तं स सध्रीचीः स विषूचीर्वसान आवरीवर्ति भुवनेष्व
न्तः ॥ आवरीवर्ति भुवनेष्वन्तरित्यथैष महानात्मा सत्त्वलक्षणस्तत्परं तद्ब्रह्म तत्सत्यं तत्सलिलं तदव्यक्तं तदस्पर्शं तदरूपं तदरसं तदगन्धं तदमृतं तच्छुक्लं तन्निष्ठो भूतात्मा सैषा भूतप्रकृतिरित्येके तत्क्षेत्रं तत्तज्ज्ञानात्क्षेत्रज्ञमनुप्रा
प्य निरात्मकमथैष महानात्मा त्रिविधो भवति सत्त्वं रजस्तम इति सत्त्वं तु मध्ये विशुद्धं तिष्ठत्यभितो रजस्तमसी रज इति कामद्वेषस्तम इत्यविज्ञातस्य विभुत्वतो विभूतिं कुर्वतः क्षेत्रज्ञपृथक्त्वाय कल्पते प्रतिमा तल्लिंगो महानात्मा
तमोलिंगो विद्याप्रकाशलिंगस्तमोऽपि निश्चयलिंग आकाशः ॥३॥ आकाशगुणः शब्द आकाशाद्वायुर्द्विगुणः स्पर्शेन वायोर्ज्योतिस्त्रिगुणं रूपेण ज्योतिष आपश्चतुर्गुणा रसेनाद्भ्यः पृथिवी पंचगुणा गन्धेन पृथिव्या भूतग्राम
स्थावरजंगमास्तदेतदहर्युगसहस्रं जागर्ति तस्यान्ते सुषुप्स्यन्नङ्गानि प्रत्याहरति भूतग्रामाः पृथिवीमपियन्ति पृथिव्यप्स्वापो ज्योतिषि ज्योतिर्वायौ वायुराकाश आकाशो मनसि मनो विद्यायां विद्या महत्यात्मनि महानात्मा प्रतिमां प्र
तिमा प्रकृतिं सा स्वपिति युगसहस्रं रात्रिस्तावेतावहोरात्रावजस्रं परिवर्तेते स कालस्तदेतदहर्भवति युगसहस्रपर्यन्तमहर्यद्ब्रह्मणो विदू रात्रिं युगसहस्रान्तां तेऽहोरात्रविदो जना इति ॥४॥ तं परिवर्तमानमन्योऽनुप्रवर्तते
स्रष्टा द्रष्टा विभक्तातिमात्रोऽहमिति गम्यते स मिथ्यादर्शनेदं पावकं महाभूतेषु विरोधवाकाशाद्वायोः प्राणं चक्षुश्च वक्तारं च तेजसोऽद्भ्यः स्नेहं पृथिव्या मूर्तिः पार्थिवांस्त्वष्टौ गुणान्विद्यात्त्रीन्मातृतस्त्रीन्पितृतोऽस्थिस्नायुमज्जानः
पितृतस्त्वङ्मांसशोणितानि मातृतोऽन्नपानमित्यष्टौ सोऽयं पुरुषः सर्वमयः सर्वज्ञानोपक्लृप्तः ॥५॥ स यद्यनुरुध्यते तद्भवति यदि धर्ममनुरुध्यते तद्देवो भवति यदि ज्ञानमनुरुध्यते तदमृतो भवति यदि काममनुरुध्यते स च्य
वत इमां योनिं संदध्यात्तदिदमत्र जरायुजं अथ रेतः संभवति श्लेष्मणो रसो रसाच्छोणितं शोणितान्मांसं मांसान्मेदो मेदसः स्नावा स्नाव्नोऽस्थीन्यस्थिभ्यो मज्जा मज्ज्ञो रेतस्तदिदं योनौ रेतः सिक्तं पुरुषः संभवति शुक्रातिरेके पु

वति शोणितातिरेके स्त्री भवति द्वाभ्यां समेन नपुंसको भवति शुक्रेण भिन्नेन यमो भवति शुक्रशोणितसंयोगान्मातापितृसंयोगाद्य यदिदं शरीरं परं संपद्यते सौम्यो भवत्येकरात्रोषितं कललं भवति पंचरात्राद्बुद्बु-
दाः सप्तरात्रात्पेशी द्विसप्तरात्रादर्बुदः पंचविंशतिरात्राः स्वस्थितो घनो भवति मासमात्रात्कठिनो भवति द्विमासाभ्यंतरः शिरः संपद्यते मासत्रयेण ग्रीवाव्यादेशो मासचतुष्केण त्वग्व्यादेशः पंचमे मासेन नखरोमव्या-
देशः षष्ठे मुखनासिकाक्षिश्रोत्रं च संभवति सप्तमे चलनसमर्थो भवत्यष्टमे बुद्ध्याध्यवस्यति नवमे सर्वांगसंपूर्णो भवति। मृतश्चाहं पुनर्जातो जातश्चाहं पुनर्मृतः। नानायोनिसहस्राणि मयोषितानि यानि वै। आहा-
रा विविधा भुक्ताः पीता नानाविधाः स्तनाः। मातरो विविधा दृष्टाः पितरः सुहृदस्तथा। अवाङ्मुखः पीड्यमानो जंतुश्चैव समन्वितः। सांख्यं योगं सम॥२॥ पुरुषं वा पंचविंशकमिति ततश्च दशमे मासे प्रजायते जातश्च वायुना स्पृ-
ष्टो न स्मरति जन्ममरणं ते च शुभाशुभं कर्मैतच्छरीरस्य प्रामाण्यं॥३॥ अष्टोत्तरं संधिशतमष्टकपालं शिरः संपद्यते षोडश वपापलानि नव स्नायुशतानि सप्तशतं पुरुषस्य मर्मणामर्द्धचतस्रो रोमाणि कोटयो हृदयं ह्यष्टकपा-
लानि द्वादश कपालानि जिह्वा वृषणौ ह्यष्टसुपर्णौ तथोपस्थगुदं तन्मूत्रपुरीषं कस्मादाहारपानसिक्तत्वादनुपचितकर्मणा वन्योन्यं जायते इति तं विद्याकर्मणी समन्वारभेते पूर्वप्रज्ञा च महत्यज्ञानतमसि मग्नो जराम-
रणक्षुत्पिपासाशोकक्रोधलोभमोहमदभयमत्सरहर्षविषादेर्ष्यासूयात्मकैर्द्वंद्वैरभिभूयमानः सोऽस्मादार्जवंजवीभावानां तं निर्मुच्यते सोऽस्मात्पापान्महाभूमिकावच्छरीरात्त्रिमेषमात्रैः क्रम्य प्रकृतीरभि-
पीत्य तैजसं शरीरं कृत्वा कर्मणोनुरूपं फलमनुभूय तस्य संक्षये पुनरिमं लोकं प्रतिपद्यते॥७॥ अथ ये हिंसामाश्रित्य विद्यामुत्सृज्य महत्तपस्तेपिरे चिरेण वेदोक्तानि वा कर्माणि कुर्वंति ते धूममभिसंभवंति धूमाद्रात्रिं रा-
त्रेरपक्षीयमाणपक्षमपक्षीयमाणपक्षाद्दक्षिणायनं दक्षिणायनात्पितृलोकं पितृलोकाच्चंद्रमसं चंद्रमसो वायुं वायोर्वृष्टिं वृष्टेरोषधयश्चैतद्भूत्वा पुनरेवेमं लोकं प्रतिपद्यते॥८॥ अथ ये हिंसामुत्सृज्य विद्यामाश्रित्य
महत्तपस्तेपिरे ज्ञानोक्तानि वा कर्माणि कुर्वंति तेऽर्चिरभिसंभवंत्यर्चिषोऽहरह्न आपूर्यमाणपक्षमापूर्यमाणपक्षादुदगयनमुदगयनाद्देवलोकं देवलोकादादित्यमादित्याद्वैद्युतं वैद्युतान्मानसं मानसः पुरुषो भूत्वा ब्रह्मसजे
कमभिसंभवंति ते न पुनरावर्तंते शिष्टा दंदशूका यत इदं न जानंति तस्मादिदं वेदितव्यमथाप्युदा॥९॥ न तं विदाथ य इमा जजानान्यद्युष्माकमंतरं बभूव। नीहारेण प्रावृता जल्प्या चासुतृप उक्थशासश्चरंति॥ न तं विद वि
दुःखमेवं विद्वांसो वदंत्यनृतं ब्रह्मणस्पतिमन्यद्युष्माकमंतरमन्यदेषामंतरं बभूवेति नीहारेण प्रावृतास्तमसा जल्प्या वासुतृप उक्थशासः प्राणं सूर्यं यंत्यपवर्गमित्यथ रंत्यविद्वांसः तेनेदमनुप्रवदंत्यथाहो विद्वांसः सं
सोनदत्वेतस्य तपसा सहप्रमादमेनं तथा प्राप्यो भवति तेनासंततमिच्छेन्नेन सख्यमिच्छेदेवं हि सख्या ह्येषः संजानाति भूतं भवद्भविष्यदिति ज्ञाता कस्माज्ज्ञायते सखा कस्मात्सख्यते सह भूतं द्वियेः शैवते महाभूतानि संदृ
णोपततः कर्म कारयतीति वा तस्य तपः प्रतिष्ठा शीलमुपशमश्चात्मा ब्रह्मेति स ब्रह्मभूतो भवति साक्षिमात्रो ध्यवतिष्ठते एवं चोत्तानरूतो यात्मनो महतः प्रथमं भूतनामधेयान्यनुक्रमिष्यामः॥१०॥ हंसः। घर्मः। पतः। वेनः।
मेघः। कामः। भूतिः। विभुः। प्रभुः। शंभुः। राभुः। विश्वकर्मा। सोमः। भूतं। भुवनं। भविष्यत्। आपः। महत्। व्योम। यशः। महः। स्वर्णीकं। स्मृतीकं। सुतीकं। सतीकं। सतीनं। गहनं। गभीरं। गह्वरं। कं। अन्नं। हविः। सद्म। सदनं। ऋत-
योनिः। ऋतस्य योनिः। सत्यं। नीरं। रयिः। सत्। पूर्णं। सर्वं। अक्षितं। बर्हिः। नाम। सर्पिः। अपः। पवित्रं। अमृतं। इंदुः। हेम। स्वः। सर्गाः। शंबरं। अंबरं। वियत्। व्योम। बर्हिः। धन्व। अंतरिक्षं। आकाशं। आपः। पृथिवी। भूः। स्वयं-
भूः। अध्वा। पुष्करं। सगरं। समुद्रः। तपः। तेजः। सिंधुः। अर्णवः। नाभिः। ऊधः। वृक्षः। तत्। यत्। किं। ब्रह्म। वरेण्यं। हंसः। आत्मा। भवति। वर्धति। अधूनं। यद्वाहिष्ठा। शरीराणि। अश्यानं संकुरुते। पत्रः। आत्मा। भवति। यदेनं त-
न्वते ये तं महांतमात्मानमेतानि सूक्तान्येता ऋचोऽनुप्रवदंति॥११॥ सो... जनिता दिवो जनिता पृथिव्याः। जनिताग्नेर्जनिता सूर्यस्य जनितेंद्रस्य जनितोत विष्णोः। सोमः पवते जनिता मतीनां जन

नयितादित्ये जनयिता पृथिव्या जनयिता अग्नेर्जनयिता सूर्यस्य जनयिता [illegible] जनयिता तदिन्द्रो [illegible] ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम् । श्येनो गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्
नयितादित्ये जनयिता पृथिव्या जनयिता अग्नेर्जनयिता सूर्यस्य जनयिता ... ब्रह्मा देवानां देवदानकर्मणामादित्यरश्मीनां पदवीः कवीनामित्येष हि पदं वेत्ति कवीनां कवीयमानानामादित्यरश्मीनामृषिर्विप्राणामित्येक [illegible] ति विप्राणां व्यापनकर्मणामा
ब्रह्मा देवानामित्येष हि ब्रह्मा भवति देवानां देवदानकर्मणामादित्यरश्मीनां पदवीः कवीनामित्येष हि पदं वेत्ति कवीनां कवीयमानानामादित्यरश्मीनामृषिर्विप्राणामित्येष हि [illegible] ति विप्राणां व्यापनकर्मणामा
[illegible] देवानामित्येष हि ब्रह्मा भवति देवानां देवदानकर्मणामादित्यरश्मीनां ... मार्गणकर्मणामादित्यरश्मीनां श्येनो गृध्राणामिति श्येन आदित्यो भवति श्यायतेर्गतिक[illegible] गृध्र [illegible] आदित्य [illegible] स्थानकर्मणोय
दित्यरश्मीनां महिषो मृगाणामित्येष हि महान् भवति मृगाणां मार्गणकर्मणामादित्यरश्मीनां श्येनो गृध्राणामिति श्येन आदित्यो भवति श्यायतेर्गतिक[illegible] गृध्र[illegible] आदित्य [illegible] स्थानकर्मणोय
दित्यरश्मीनां महिषो मृगाणामित्येष हि महान् भवति मृगाणां मार्गणकर्मणामादित्यरश्मीनां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्नित्येष हि पवित्रं रश्मीनामत्येति [illegible] मान [illegible] एवैतत्सर्वमक्षरमित्यधिदैवतमध्या
[illegible] स्वधितिर्वनानामित्येष हि स्वयं कर्माण्यादित्यो धत्ते वनानां वननकर्मणामादित्यरश्मीनां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्नित्येष हि पवित्रं रश्मीनामत्येति [illegible] मान [illegible] एवैतत्सर्वमक्षरमित्यधिदैवतमध्या
त्मं ब्रह्मा देवानामित्ययमपि ब्रह्मा भवति देवानां देवनकर्मणामिन्द्रियाणां पदवीः कवीनामित्ययमपि पदं वेत्ति कवीनां कवीयमानानामिन्द्रियाणामृषिर्विप्राणामित्ययमपि ऋषणो भवति विप्राणां व्यापनक
र्मणामिन्द्रियाणां ब्रह्मा देवानामित्ययमपि ब्रह्मा भवति देवानां देवनकर्मणामिन्द्रियाणां पदवीः कवीनामित्ययमपि पदं वेत्ति कवीनां कवीयमानानामिन्द्रियाणामृषिर्विप्राणामित्ययमपि ऋषणो भवति विप्राणां व्यापनक
र्मणामिन्द्रियाणां महिषो मृगाणामित्ययमपि महान् भवति मृगाणां मार्गणकर्मणामिन्द्रियाणां श्येनो गृध्राणामिति श्येन आत्मा भवति श्यायतेर्ज्ञानकर्मणो गृध्राणीन्द्रियाणि गृध्यतेर्ज्ञानकर्मणो यतस्तस्मिंस्तिष्ठन्ति
स्वधितिर्वनानामित्ययमपि स्वयं कर्माण्यात्मनि धत्ते वनानां वननकर्मणामिन्द्रियाणां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्नित्ययमपि पवित्रमिन्द्रियाण्यत्येति स्तूयमानोऽयमेवैतत्सर्वमनुभवत्यात्मगतिमाचष्टे
तिस्रो वाच ईरयति प्र वह्निर्ऋतस्य धीतिं ब्रह्मणो मनीषाम् । गावो यन्ति गोपतिं पृच्छमानाः सोमं यन्ति मतयो वावशानाः ॥ वह्निरादित्यो भवति स तिस्रो वाचः प्रेरयत्यृचो यजूंषि सामान्यृतस्यादित्यस्य कर्माणि ब्रह्मणो मतानि
एवैतत्सर्वमक्षरमित्यधिदैवतमथाध्यात्मं वह्निरात्मा भवति स तिस्रो वाच ईरयति प्रेरयति विद्यामतिं बुद्धिमतामृतस्यात्मनः कर्माणि ब्रह्मणो मतान्ययमेवैतत्सर्वमनुभवत्यात्मगतिमाचष्टे ॥ १४ ॥ सोमं गावो धेनवो वावशा
नाः सोमं विप्रा मतिभिः पृच्छमानाः । सोमः सुतः पूयते अज्यमानः सोमे अर्काास्त्रिष्टुभः सं नवन्ते ॥ एत एव सोमं गावो धेनवो रश्मयो वावश्यमानाः कामयमाना आदित्यं यन्त्येवमेव सोमं विप्रा रश्मयोऽन्तरिक्षं पृच्छ
मानाः कामयमाना आदित्यं यन्त्येवमेव सोमः सुतः पूयते अज्यमान एतं [illegible] अर्कास्त्रिष्टुभश्च सं नवन्ते त एतस्मिन्नादित्य एकं भवन्तीत्यधिदैवतमथाध्यात्ममेत एव सोमं गावो धेनव इन्द्रियाणि वावश्यमानानि काम
मानान्यात्मानं यन्त्येवमेव सोमं विप्रा इन्द्रियाणि मतिभिः पृच्छमानानि कामयमानान्यात्मानं यन्त्येवमेव सोमः सुतः पूयते अज्यमान इममेवात्मानं च सप्त ऋषयश्च सं नवन्ते तन्नीमान्येतस्मिन्नात्मन्येकं भवन्तीत्यात्म
गतिमाचष्टे ॥ १५ ॥ अक्रान्त्समुद्रः प्रथमे विधर्मञ्जनयन्प्रजा भुवनस्य राजा । वृषा पवित्रे अधि सानो अव्ये बृहत्सोमो वावृधे सुवान इन्दुः ॥ अत्यक्रमीत्समुद्र आदित्यः परमे व्यवने वर्षकर्मणा जनयन्प्रजा भुवनस्य राजा सर्वस्य
राजा वृषा पवित्रे अधि सानो अव्ये बृहत्सोमो वावृधे सुवान इन्दुरित्यधिदैवतमथाध्यात्ममत्यक्रमीत्समुद्र आत्मा परमे व्यवने ज्ञानकर्मणा जनयन्प्रजा भुवनस्य राजा सर्वस्य राजा वृषा पवित्रे अधि सानो अव्ये महत्सोमो वा
वृधे सुवान इन्दुरित्यात्मगतिमाचष्टे ॥ १६ ॥ महत्तत्सोमो महिषश्चकारापां यद्गर्भोऽवृणीत देवान् । अदधादिन्द्रे पवमान ओजोऽजनयत्सूर्ये ज्योतिरिन्दुः ॥ महत्तत्सोमो महिषश्चकार तं यद्गर्भोऽवृणीत देवानामाधिपत्यमदधा
दिन्द्रे पवमान ओजोऽजनयत्सूर्ये ज्योतिरिन्दुरादित्य इन्दुरात्मा ॥ १७ ॥ विधुं दद्राणं समने बहूनां युवानं सन्तं पलितो जगार । देवस्य पश्य काव्यं महित्वाद्या ममार स ह्यः समान ॥ विधुं विधमनशीलं दद्राणं द्रमणशीलं यु
वानं चन्द्रमसं पलित आदित्यो गिरति स ह्यो म्रियते स दिवा समुदितेत्यधिदैवतमथाध्यात्मं [illegible] मनशीलं दद्राणं द्रमणशीलं [illegible] पलित आत्मा गिरति रात्रौ [illegible] समुदितेत्या[illegible]
चष्टे ॥ १८ ॥ साक्षं [illegible] रथमाहुरेकजं पलितम्ऋषयो देवजा इति । ते यामिष्टानि विहितानि धाम [illegible] नतेति [illegible] सघोराणामादित्यः स [illegible] नि ५

९० [illegible]

[illegible] वि [illegible] विष्णुर्नीनवद्ध्योति [illegible] वा सुख [illegible] वे [illegible] स्तुति [illegible] इती [illegible] इत्यादि [illegible]

[illegible] मि वो क [illegible] द्वौ प्र [illegible] तो सु कृतो [illegible] कत्री रोदु कृतं पापं परिसारक [illegible] पाच सते सु [illegible] सुयुक्त [illegible] त्यात्मानं [illegible] इत्यादि [illegible] आग्निंगीर्भिर्हे नामहे [illegible]

[illegible] न [illegible] सद्भूत [illegible] लोकतामभृतेय एवं वेदान प्रत्यं नो चामिना करोती त्यात्मगति माच [illegible] विज्ञा स वरे देवं [illegible] प्रथमं भुवनस्य [illegible]

[illegible] वसे [illegible] त्य [illegible] यु [illegible] पयनिल यं [illegible] स्थित मकारसंहारित मोंकारं पूजयन्यकारे निलं [illegible] गमयति विश्वं [illegible] भि [illegible] परमेश्वरमक्षरं

[illegible] त ना म [illegible] वाचो [illegible] नमुस्तवरं [illegible] गिर्भिर्हे वा नहो [illegible] संबोधयेदग्निः सर्वादि वता [illegible] तित स्पोत [illegible] निर्वचनाधारा [illegible] इसद्धोता [illegible] प्रणव [illegible]

[illegible] नाह ॥ हंस इति हंसः सूर्यरश्मयः परमात्मा परं ज्योतिः पृथिव्या प्रेति व्याप्तं सर्वं व्याप्तं भुवनं न कर्मा [illegible] भ्यामेनादित्य मंडले ने नित्य [illegible] तीति लोकस्त्व [illegible] हंसः

[illegible] प्रसूत [illegible] सतीति वा [illegible] दिवि सतीति दारा [illegible] सती ति वा सुव [illegible] पुरुषाग [illegible] दिति [illegible] इत्वारे [illegible]

[illegible] न वो ख [illegible] होता होता दित्य स्व [illegible] वित्सर्वं [illegible] साक्षि की र्वन्ति [illegible] नित्यगोजा [illegible] गोजा [illegible] सर्वगोजा [illegible]

[illegible] न वृष्टि [illegible] नाय ॥ त्र्यंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्धनं उर्वारुकमिव बंधनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ त्र्यंबक [illegible] त्र्यंबकं यजामहे [illegible] सुगन्धिं पुष्टिवर्द्ध

[illegible] पोक [illegible] स्यादित्येषा [illegible] मित रे वा परं भवति ॥ जातवेदसे सुनवाम सोममराती यतो निदहाति वेदः ॥ स नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिं

[illegible] जातवेद [illegible] यन्पा येन जातवेदस्या इदं जातवेद [illegible] सुनवाम सोममिति प्रसवाया भिषवाय [illegible] राजानममृतमरातीयतो यज्ञार्थमनिस्मो निदहा

[illegible] करो ति [illegible] नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वा ॥ निदुर्गमाणि [illegible] नावेव सिंधुं नावा सिंधुं यथा यः कश्चित्कर्णधारो नावा सिंधुं स्पंदमानां नदीं जलदुर्गमहाकूलां तारयति दुरितात्यग्निरि

[illegible] दुरिता [illegible] तारयो [illegible] भवति ॥ [illegible] शरदो वर्द्धमानाः शतं हेमंताञ्छतमु वसंतान् ॥ शतमिंद्राग्नी बृहस्पतिः शतायुषा हविषेमं पुनर्दुः ॥ शतं जीव शरदो वर्द्धमान ॥

[illegible] शत [illegible] शरदो [illegible] शत [illegible] शतं शरदो वर्द्धमाः [illegible] पाप [illegible]

[illegible] मा च [illegible] कदाचन [illegible] सर्वाणि प्रज्ञाना [illegible] आदित्यमात्मा [illegible] तमहांतमात्मानं प्रणवः [illegible] देवानां [illegible]

[illegible] जिज्ञासा [illegible] सर्वभूत जिज्ञासा [illegible] लोकं [illegible] यथा [illegible] ॥

[illegible] ध्यायः समाप्तः ॥ [illegible]

...मतानिवानना ... सहसं मोदं ते ... निसप्तर्षीणानि ... ज्ञातानो षण्णामिन्द्रियाणामासप्तमस्तेषामिष्टानि वा हितानि

कालानि वाक्षांतानि वागना ... नि वाच्येन सहमं मोदं ते यत्र ... सप्तर्षीणानीन्द्रियाण्येभ्यः पर आत्मा ... मगतिमाचष्टे ॥१९॥ त्रयोदशो द्वितीयः पादः ॥ स्त्रियः सतीस्ता उ मे पुंस आहुः

पश्यदक्षण्वान्न वि चेतदन्धः कविर्यः पुत्रः स ईमा विकेत यस्ता विजानात्स पितुष्पितासत् ... शब्दस्पर्शरसरूपगन्धहारि ... पुंशब्देन निराहाशः प्राण इति ... विजानात्यन्धः कविर्यः पु

त्रः स ईमानि ज्ञातानानि यः स ईमानि ज्ञातानि स पितुष्पितासदित्यात्मगतिमाचष्टे ॥२॥ सप्तार्द्धगर्भा भुवनस्य रेतो विष्णोस्तिष्ठंति प्रदिशा विधर्मणि । ते धीतिभिर्मनसा ते विपश्चितः परिभुवः परि भवंति विश्वतः ॥ सप्तै

तानादित्यरश्मीनयमादित्यो गिरति मध्यस्थानोर्द्धं शब्दो पान्यास्मिंस्तिष्ठंति तानि धीतिभिश्च मनसा च विपर्ययंति परिभुवः परि भवंति सर्वलोककर्माणि वर्षकर्मणीत्यधिदैवतमथाध्यात्मं सप्तैमानीन्द्रियाण्ययमा

त्मा गिरति मध्यस्थानोर्द्धं शब्दो पान्यास्मिंस्तिष्ठंति तानि धीतिभिश्च मनसा च विपर्ययंति परिभुवः परि भवंति सर्वलोककर्माणि ज्ञानकर्मणीत्यात्मगतिमाचष्टे ॥३॥ न विजानामि यदि वेदमस्मि निण्यः सन्न

द्धो मनसा चरामि । यदा मागन्प्रथमजा ऋतस्यादिद्वाचो अश्नुवे भागमस्याः ॥ न विजानामि यदि वेदमस्मि निण्यः सन्नद्धो मनसा चरामि न हि जानन्नुष्टिः पुत्रः परिवेदयते यमादित्यो यमात्मा ॥४॥ अपाङ् प्राङेति

स्वधया गृभीतो मर्त्यो मर्त्येना सयोनिः । ता शश्वंता विषूचीना वियंता न्यन्यं चिक्युर्न नि चिक्युरन्यं ॥ अपाङ् चयति प्राङ् यति स्वधया गृभीतो मर्त्य आदित्यो मर्त्येन चन्द्रमसा सह तो शश्वद्गामिनौ विश्वगामिनौ वा पश्यत्या

दिपूज्य सर्वं दृमसमित्यधिदैवतमथाध्यात्मं अपाङ्ति प्राङ्ति स्वधया गृभीतो मर्त्य आत्मा मर्त्येन मनसा सह तो शश्वद्गामिनौ विश्वगामिनौ वक्रगामिनौ वा पश्यत्यमानं न मनदृत्यात्मगतिमाचष्टे ॥५॥ तदिदास भुवं

नेषु ज्येष्ठं यतो जज्ञ उग्रस्त्वेषनृम्णः । सद्यो जज्ञानो निरिणाति शत्रूननु यं विश्वे मदंत्यूमाः ॥ तदिदास भुवनेषु ज्येष्ठमादित्यं यतो जज्ञ उग्रस्त्वेषनृम्णो दीप्तिनृम्णः सद्यो जज्ञानो निरिणाति शत्रूनिति निरिणातिः प्री—

तिकर्माणि प्रीतिकर्मा वानुमदंति यं विश्व ऊमाः स्यादित्यधिदैवतमथाध्यात्मं तदिदास भुवनेषु ज्येष्ठमयष्टं यतो जायत उग्रस्त्वेषनृम्णो ज्ञाननृम्णः सद्योजायमानो निरिणाति शत्रूनिति निरिणातिः प्रीतिकर्मा ज्ञानक

र्मा वानुमदंति यं सर्व ऊमा इत्यात्मगतिमाचष्टे ॥५॥ को अद्य युंक्ते धुरि गा ऋतस्य शिमीवतो भामिनो दुर्हृणायून् । आसन्निषून्हृत्स्वसो मयोभून्य एषां भृत्यामृणधत्स जीवात् ॥ क आदित्यो धुरि गा युंक्ते रश्मीन्कर्मवतो

भानुमतो दुराधर्षान् सून् सूनवंतीषून्निषुणानिति मयोभून् सुखभून्निति य इमानि संभृतानि वेद कथं स जीवतीत्यधिदैवतमथाध्यात्मं क आत्मा धुरि गा युंक्ते इंद्रियाणि कर्मवंति भानुमंति दुराधर्षान् सून् सूनवंतीषून् निषु

णान्निति मयो भून् सुखभूनि य इमानि संभृतानि वेद चिरं स जीवतीत्यात्मगतिमाचष्टे ॥६॥ क ईषते तुज्यते को बिभाय को मंसते संतमिंद्रं को अंति । कस्तोकाय क इभायोत राये अधि ब्रवत्तन्वे३ को जनाय ॥ क ईषते गच्छति

२५ को ददाति को बिभेति को मंसते संतमिंद्रं कस्तोकायापत्याय महते वनोरणाय ... शायदर्शनीयाय ॥७॥ को अग्निमीट्टे हविषा घृतेन स्रुचा यजाता ऋतुभिर्ध्रुवेभिः । कस्मै देवा आ वहानाशु होम को मंसते वीतिहोत्रः सु

देवः ॥ क आदित्यमीट्टे हविषा घृतेन च स्रुचा यजाता ऋतुभिर्ध्रुवेभिरिति कस्मै देवा आवहानाशु होमार्थान्को मंसते वीतिहोत्र [illegible] त्यधिदैवतमथाध्यात्मं क आत्मानं यजति हविषा घृतेन च

सुरोण ज्ञाता ऋतुभिर्ध्रुवेभिरिति कस्मै देवा आवहाना शु होमार्थान् ... [illegible] स्रुभद्रः कल्याण ... दृत्यात्मग [illegible] ...शो ... देवैः ... सन्त्वं ... हिंदुर्वी